

Nagy-Szalonta történelme.

NAGY-SZALONTA
MEZŐVÁROS
TÖRTÉNELME
(MONOGRAPHIÁJA)

TEKINTETTEL A DERECSKEI URADALOM-
HOZ TARTOZÓ EGYKORI HAJDU-KÖZSÉGEK
VISZONYAIRA.

IRTA

ROZVÁNY GYÖRGY.

GYULÁN, 1870.

DOBAY JÁNOS KÖNYVNYOMDÁJA.

A történetnyomozás terén irodalmunkban újabb időben sok történik. De a városok feldolgozott monographiáinak hiányát még sokáig lehet érezni.

Ohajtandó volna, hogy minden nevezetesebb helységnek szülöttei közül akadjon monographja, ki a vidék történeti és földrajzi kellő ismeretével birván, e kincseket a buvár előtt feltárja. Még fontosabb volna a szolgálat, melyet a községi hatóságok levéltáraik kiadásával tennének . . . . .

Kell-e mondanom, hogy a történetnek számos homályos pontja van, mi csak ez uton kitisztázható.

Ugy látszik hazámfiak megérték e feladatot.

Míg egyes helységek jutalmat tűznek ki városuk történetének megírására, míg Kecskemét elismerést érdemlő liberalitással maga nyomtat ki egy nagy fontosságú munkát, — hasonló vállalatokra egyes buzgók is kaptak kedvet.

(Irodalmi szemle XI. kötet.)

Nagy-Szalonta mezőváros szülő városom!

Neked ajánlom fel e művemet a hálás gyermek szülője iránt tartozó szeretetével.

Te elődeimnek, az egykor dicső és szabad, de a sors mostohasága miatt rabigába jutott hazából üldözés folytán, vagy talán emberiebb bánásmód reményében idemenekültnek menhelyet, telket és hazát adál, engem a város főbiróságával, melynél nagyobb megtiszteltetést ez idő szerint szülőtidnek nem adhatsz, megtisztelél.

Fogadd hálámat e szerény művemben.

Szülő városunk történelme ez, — nemzeti történelmünk terebélyes fájának egy szerény levelecskéje, egy csep a nagy egészből.

E csep nagy tanuságul tükrözi vissza nemzetünk történelmét tündöklő és gyászos lapjaival, — az ismételt dicső emelkedést, — a rohamos gyászos bukást, — az élet és megmaradásért levivott véres harcokat, — az erősbnek a gyengébb elleni jogtapodását, — az átokszülte viszálykodásokat.

Gondosan igyekeztem azt, — minek főleg e művemmel tartozom, — a való igazságot, a történelmi hűséget meg nem sérteni és hiven leírni a megtörténteket hibáival és erényeivel.

Elismerem művem gyengeségét és hiányát, mely utóbbi különösen abban is nyilatkozik, hogy okmánytárt és tér-rajzokat nem csatoltam melléje és nem vezettem le Szalonta történelmét a jelen napokig.

Okmánytárt és tér-rajzokat nem csatolhattam, mert ismeretlen nevem, művemnek szűk körre szorított érdekeltsége többszörös áldozatot vett volna tőlem igénybe, mint így, a hogy ezt nyújtom: azonban igyekeztem a szövegezésnél az okmány és adatokra hivatkozást tenni, a fontosabbakat terjedelmesebb kivonatokban közölni.

A jelen napokig le nem vezethettem, mert az ugynevezett nagy hajdonikalis pert, — mely e század elején lett megindítva, eddigelé nem — s magát a nagy urbéri pert is, mely 1813-ban mesterkéltén lett megszüntetve, csak töredékesen olvastam.

E művem szövegébe öntudatosan vezettem nemzeti történelmünk egyes részleteit, hogy e műnek leginkább e vidék közép osztályához tartozó szives olvasói a mintegy házuk küszöbe előtt történt nagyszerű eseményeknek logikáját a nemzeti történelemből tanulhassák meg.

Hálás köszönettel tartozom Jakab Sándor ur Biharmegye levéltárnoka, Mogyoróssy János, Márky Sándor urak és Arany Ferencz szalontai lakostársamnak, kik mindnyájan vagy közvetlenül adattal, vagy adatgyűjtéssel e mű előállithatására engem segíteni sziveskedtek.

N.-Szalontán october 7-én 1869.

A szerző.

TARTALOM.

	Lap
I. (A régiebb időktől 1552-ig.) Szalonta erdőháti kis község. Bánk hidja. Török pusztítás. A Vásári család Vásári községbe bevezettetik. Toldy Mihály követ. A Toldyak 1515-ben Szalonta urai lesznek. Áttérés a protestans vallásra.	7
II. (1552—1598.) Az 1552. évi portaszámlálás alapján statisztikai összehasonlítás a jelennel. A Toldy Miklósok és a Toldy ősmonda. A török Szalonta felé terjeszkedik, Erdőhegy- és Gyulát elfoglalja. Musztafa basa levele az Orosiakhoz.	15
III. (1598—1604.) A töröknek hadakozási és pusztítási rendszere. A két első Báthori uralkodása jólétet áraszt, de Báthori Zsigmondé a legnagyobb nyomort. A 15 éves török háboru. Szalonta elpusztulása.	23
IV. (1604—1619.) Bocskai szerencsés hadjárata. A 300 hajdu letelepítése Kölesér mezővárosában. A hajdu katonák az erdélyi fejedelmek által pártfogoltatnak. A köleséri hajduk Szalontára költöznek, a Kölesér és Korhányon vámszedési jogot nyernek, Bagd és Vimert zálogba veszik. A Bocskai czimer és pecsét. Szalonta mezővárossá emelkedik.	28
V. (1619—1631.) A királypártiak ellenszenve. A szalontai várkastély építése és építési módja, özvegy Pethénének panasza. Révai Katalintól Orosi pusztá egy részének megvétele. Toldy György Szalontát a hajduknak örökösen eladja, Bethlen fejedelem ezt megerősíti. Bethlen cathalogisták.	39
VI. (1631—1636.) Fejedelmi adománylevelek. Eszterházy nádor seregének Rakamaznál megveretése. Az Eszterházy család eredete, emelkedése. A régiebb és újabb lakosok közötti surlódások. Az Arany család armális levele. A hajduságot védelmező és kiirtó törvények.	47
VII. (1636—1640.) A Szalonta alatti csata. Győri Jakab hadicsele. Hadi zsákmány. Testhalom. Gyilkos rét. A boros-jenői békekötés.	53

VIII. (1640—1660.) Fejedelmi oltalom. Községsszabályozási rendelet. Eszterházy Rákóczy ellen sereget vezet. Győri Jakab újabb vitézsége. Muharim basa megölése. Andacs és Pata zálogba vétele. A jólét culminatiója Jothe Gergely 50 évig tartott kapitánysága alatt. Szalonta elpusztulása. Rákóczy a gyalui csatában halálos sebeket kap és elhal. N.-Váradot a török elfoglalja. 61

IX. (1660—1700.) A törökök irtóháboruja. Erdélyi gyászos állapotok. Erdélyből kitörése a menekülteknek. A vallásos türelmetlenség iszonyai. Tököli bujdosói. Eszterházy Miklós fia Pál nádorrá választatik. A szalontai hajduk Heiszler védelével hazajönnek. Leopold diplomája. Várad visszavétele a töröktől. A tatárok utolsó becsapása. A szalontai bujdosók utolsó csapatának hazajövelete. Új községi pecsét. 74

X. (1700—1712.) A biharmegyei hajduság fegyverszolgálat alul fementetik és dézsma alá vettetik. A Jász- és Kún kerületek dézsma és robot alá vettetnek. Alkotmány sértések. A bihari hajduság a szepeességi kamara alá helyeztetik és Eszterháznak zálogba adatik. A Rákóczy forradalom. Szathmári békepontok. A neoaquistica comissio. 82

XI. (1712—1727.) Az apróbb várak lerontása. A püspökségi puszták elvesztése. Szalontaiak és Toldy György ellenmondása a káptalan előtt. Előfogad kiállítás a tábor részére. Urasztalához való edények. Leánytanítói fizetés. A régibb és újabb lakosok közötti veszekedés, Keszi felperzselése. 96

XII. (1727—1740.) A neoaquistica comissio elébe idéztetés, a védelem elhanyagolása. Pero lázadás. A befogott román papok ügye mellett erélyes fellépés. Újra izetlenkedés a régibb és újabb lakosok között. Az új templomra első adakozás. A talpasi harangról emlékirat. 107

XIII. (1740—1746.) A nemesek összeírása. Nemesek felkelése. Hadnagyi szék. Új pecsét. Keszibe költözés. Hg Eszterházy a derecskei uradalomra donatot kap, beiktattatik, ez ellen tett ellenmondások és részben visszavonásai. 115

XIV. (1746—1762.) Folyamodványok a királynőhöz. Helytartótanácsi rendeletek. A nemesek dézsmát szednek az új lakosok földjétől. Helytartótanácsi rendelet által a nemesek nagyobb része a nemességből kivetkeztetik, Szalontán a hadnagyi szék betiltatik, a régibb pecsét elvétetik, új pecsét adatik. 127

Bevezetés.

AGY-SZALONTA mezőváros fekszik Bihar megyében Nagy-Váradtól délnyugotnak $4\frac{6}{8}$, Gyulától keletészaknak szinte $4\frac{6}{8}$ és Belényestől nyugatnak 7 mértföld távolságra, azon helyen, hol az Erdélyt Bihar megyétől elválasztó hegyek utolsó lejtője végződik és hol az alföldi rónaság kezdődik.

Szalontát átmetszi északról délnek a nagy-várad-ara-di, jelenleg jó karban levő álladalmi utvonat, ugy szinten keletről délnek a belényes-gyulai készülőben levő megyei utvonat. E jelentékeny két utvonat Szalontánál keresztezi egymást.

Határának azon része, mely közelebbi időben urbéri felmérés alá jött 28,549 catastralis hold, de a szalontai határhoz tartozik és legnagyobb részben szalontai lakosok által birtokoltatik Erdő-Gyarak község és Cserepes — hajdan Csömég — pusztá is, mintegy 3000 holddal. Ezen kívül az újabb időkben közigazgatásilag Szalontához kapcsoltatott, a n.-várad-i lat. sz. t. püspökség tulajdonát képező Kölesér, Barmód, Szil, Andacs, Atyás,

és Erdőpatai, — egykor mezőváros és falvak, most puszta birtok, mintegy 8000 holddal. Miszerint Szalonta városának ez időszerinti közigazgatásilag vett határa megközelítőleg 40,000 catastralis holdat képez.

Volt időszak 1606-ik év előtt, midőn Szalonta határa alig 1200 holdra terjeszkedett; de volt ismét időszak 1658. táján, midőn a szalontai határ, nem csak azon területet foglalta magában, mely most közigazgatásilag határát képezi; de ezen kívül még a szomszédos Oláh-Homorog, Marcziháza község határának egy bizonyos részére úgy a kézai pusztára is kiterjeszkedett, s minden az időben a hajdani szalontai hajduknak, az erdélyi fejedelmek ezen kedvelt mezei katonáinak, (milités campestres) tényleges és jogi birtokát képezve.

Szalonta határa talajának minősége rendkívüli eltéréseket mutat fel, és pedig szorványosan dus földek mellett kopár szikek, a kiélt sárga homokos agyag földek mellett gazdagon termő fekete agyagos földek léteznek. A szalontai lakosok tulajdonához tartozó terület a sikeres és jutalmazó gazdászat nagy hátrányára 16,000 parcellára van eldarabolva, ebből 70—100-ra menő parcella is elszórva az egész határon egy-egy birtokosnak tulajdona.

Szalonta ez idő szerint 10,000 lelket számlál, mintegy 600, részint római katolikus, részint görög keleti és izraelita vallásu kivételével, — mindnyájan helvét hitvallást követőket.

Elemi iskolája, hét tanító vezetése alatt, van hét: ebből 3 leány-, 4 fiú-iskola. Van egy szinte önerejével fentartott, három tanár vezetése alatt létező 6 osztályú gymnasiuma, ellátva egy kisebbszerű természeti-tár, kisebb könyvtár, testgyakorló szerelvény és néhány darab zene hangszerrel, melyek közül egy értékesebb zongora megemlítést érdemel, valamint néhány kezdetleges jótékony-

sági alappal. — Ezen tanodák a protestans hitközség tulajdonát képezik, de ezeken kívül van még a római katolikus és zsidó hitfelekezetnek is kezdetleges állapotban létező elemi iskolája.

Történelmi régisége az egyetlen csonkatorony, a hajdani szalontai hajduk várkastélyának — miről alább értekezendünk — maradványa, melyről Petőfi ezt zengi :

„Kevélyen néztek hajdan e falak,
Mert ormukon szent jelt tartottanak....
A szabadsági zászló lebukott,
Ti is alusztok dicső bajnokok.“

A város levéltára az 1847-ki nagy tűzvész alkalmával elégvén, alig tartalmaz Szalonta történelmi múltjára vonatkozó valami fontosabb okmányt, sőt a mi abban most már feltalálható, az a közelebbi időszakban, részint közlevéltárakból, részint egyeseknél kint létezett városi, vagy magán-iratokból gyűjtetett össze. E monographia kevésbé leendett hézagos, ha a városi levéltár és jegyzőkönyvek 1847-ben tűz martalékává nem válnak.

Műbecsű kincse Szalontának egyetlen egy van, Arany János koszorus költőnknek életnagyságu, élethű, Barabás Miklós által festett, s a városháza tanácsteremében őrizett arczképe, mely is itten nem annyira tiszteletreméltó tárgya, mint a festész nevét dicsőítő és gondos megőrzést érdemlő remekmű tekintetéből érintetik meg.

Középületei közül említést érdemelnek : a helvét hitvallásuak 17 öl hosszú, 7 öl széles és 24 öl magasságu toronnyal, — melyet 17 öl magasságban egy vasrácsozatu nyitott tornác, tűzveszélyi őrködés czélból vesz körül, — diszelkedő temploma ; továbbá az egy emeletes, nyolcz tantermet és több tanítói lakot tartalmazó fi-elemi és gymnasialis iskola-épület.

Az 1847-ki nagy tűzvész óta a szilárdabb anyagból építkezés általánosan használatba lépett. Ez idő szerint a

a szalontai belső telkeken levő házaknak közel fele cseréppel fedett, és így oly általános, vagy nagyobb tűzvész, mely Szalonta városát ezelőtti időkben többször sujtotta, ezentul alig képzelhető.

A szalontai nép erkölce általánosan megjavult. Bűntettek, különösen más tulajdonára intézettek, jelen időben gyéren fordulnak elő, mi is jól rendezett közbiztonsági közegeinek, a szalontai nép általános munkaszeretete és a szeszes italok mértéktelen használatától dicséretes viszsztatartózkodásának tulajdonítandó.

Ipara, kereskedése, a város csinosodása a legutóbbi két évtized alatt nagy lendületet nyert; különösen az 1863-ki áldásos év, — mely ellenkezőleg hazánk alantabb fekvő alföldjének legmostohább volt, — és az utána következett néhány termékenyebb esztendő, ezekben a termés és lábasjóságoknak kedvező ára a szalontai lakosokat a jólét bizonyos fokára emelte és képessé tette, hogy az ipar, kereskedelem és közművelődés pályáján vídékének példányul szolgálhasson és a közhazának jobblétet tanúsító paránya lehessen.

Első Rész.

Nagy-Szalonta történelme.

I.

(A régiebb időktől 1552-ig.)

Szalonta erdőháti kis község. — Bánk hidja. — Török pusztítás. — A Vásári család Vásári községbe bevezettetik. — Toldi Mihály követ. — A Toldiak 1515-ben Szalonta urai lesznek. — Áttérés a protestans vallásra.

SZALONTA a 16-ik század végéig jelentéktelen erdőháti kis községet, és pedig viszonyítva az akkori szomszédos községekhez legkisebb községet képezett. Ezt igazolja a Méhes Lajos ^(1*) és a debreczeni piaristák birtokában levő 1552-ik évben felvett porta ⁽²⁾ összeszámolási lajstrom (registreum commutationis portarum). Ezen ugynevezett Liber Regius szerint 1552-ben, Szalontán összeíratott 13½ porta, — Erdő-Gyarakon 28 porta, — Homorokon 31½, — Mezőpanaszon 26, Szilen 35, Keresér (most Köleséri pusztja) 117, — Barmódon 14, Orosiban 19, — Kesziben 18½, — Tulkán 26, — Madarászon 27, — Patán 53, — Pataősiben 20,

(1*) A zárjel közzé tett számjegyek magyarázat, idézet, vagy okmányra vonatkozáván, ezek illető számaik alatt e monographia végén megtalálhatók.

— Feketebáthorban $51\frac{1}{2}$ porta. E szerint Szalonta az akkor létezett, nagyobb részben elpusztult szomszédos falvak között csaknem legkisebb volt s ha tekintjük honi törvényeinket, melyek a porták kulcsát alapítják meg, úgy Szalontán az időben csak 53 kapusház, vagyis vonójóssággal bíró lakos lehetett. Ily jelentéktelen kis erdőháti község, és csak azon területre kiterjeszkedve, melyen jelenleg a város egy része, a Kölesér folyó északi partjától számítva, fekszik, és mely azonkívül csak a város körüli legelő, szőlő, gyümölcsös kerteket és a temetőket foglalja magában, és ezeket is csak a Kölesér északi partjától számítva, mert már a Kölesér déli partjától számított terület Keszi nevű községhez tartozott, — tehát Szalonta, mint ily jelentéktelen kis község, kis körű szerény életével a 16-ik század végéig a történet homályába merül el: annyiival inkább, mert nemzeti történelmünk eddig ismert adatai szerint a 16-ik század végéig Szalonta körül oly események elő nem fordultak, melyeket a történelem feljegyzésre méltóknak talált volna, vagy ha feljegyzett, mint történelmünk legtöbb adata — örökre elveszett.

A sorokat író hálátlan, s nem is lelkiismeretes munkának tartaná Szalonta történelmét nemzeti életünk és történelmünk előszázadjaiba visszavezetni akarni; jól tudván, az előtte létező adatokból, hogy oly helyen és téren, mely erdővel, s csaknem minden egy pár dülő földnyi távolságra össze-vissza kigyózó áthidalatlan vizerekkel, szórványosan elterülő vizsikok, rétek és lápokkal, — a Korhány, Kölesér, Ant, Gyepes nevű, most már csak névileg létező folyóvizekkel (melyeknek lefolyását a birtokosok kénye-kedve szerint nem nagy távolságban egymástól felállított vizimalmok gátjai, majd a folyamok fenekén századokig rothadó bedőlt tölgyeknek törzsei feltartóztatták s a meder beiszapodását előidézve, a folyamot

új meder képezésére és a talaj megszagztatására kényszerítették, s melyeknek felszorított árja a talajt annyira vízzel telítette, hogy e sorok írójának gyermekkori emlékezete szerint is, egy ásónyomra a víz a földből felbugygyant) volt körülvéve, és járhatlan utakra kárhoztatva, egy nemesebb, feljegyzésre méltóbb társadalmi élet mozgalmára nem is történhetett; sőt maga a hadjárat is, mint hadművelésre alkalmatlan területet rendesen kikerülte, vagy ha kinem került, — mint a török 1636-ban, — veszített csata után, sirját a lápokon és réteken találta. E helyekre csak a szegénység húzódott el, réten és erdőkön táplálva sertéseit, vagy szarvasmarháit és irtásmunkával visszafoglalni igyekezve azon, egykor művelés alatt létezett földeket, melyeken a sokszori futás és elpusztulás után bokrok, cserjék, ⁽³⁾ erdők nevedtek, vagy pedig csak a menekülő üldözött vonult ide, buvó helyét a rétek és erdőség labirinthjében keresvén.

Szalontát ily territoriális viszonya miatt, hajdanában még a megyéket összekötő utak is elkerülték. Így jelesen a b.-gyula—nagy-váradi utvonal, még a 17-ik század elején is nem Szalontán, hanem Kölesér mezővárosán vonult át; mint ezt igazolja Báthory Boldizsárnak a Kölesér mezővárosában letelepedett 300 hajdu katonának 1619. ápril 1-jén kiadott, a Kölesér és Korhány folyókon vámszedési jogot engedélyező adomány-levele. Ez útvonal Szalontát kikerülve Kölesér mezővárosából egyenesen Madarásznak vezetett, hol is Madarászon túl Várad felé a Markovics urak birtokán a régi töltésgátnak nyomai még most is láthatók. A nagy-várad—aradi útvonal ez időben szinte Szalontát kikerülve Jánosdán át Bajnak, Tamásdának volt vezetve. Ez uton menekült Rogerius váradi kanonok is a tatárok dühè elől, 1241-ben Tamáshida és Csanádnak. Baj község határán, a keleti oldalon a régi utnak töltés-gátja még maig is szemlélhető.

Ezeknek tudatában, és tudva, hogy a sok országos pusztulás közepette nemzeti történelmünk nagyobb mozzanatai is, mint például : a nagy-váradai püspökséget szent István, vagy szent László alapította-e, vagy II. Endre király Nagy-Váradon, vagy az egresi monostorban temetett-e el? elmosódtak, vagy vitássá tételnek; — hiú munkának tartjuk Szalonta történeti régibb multjánál időzni, valamint hozzávetőleg okoskodni, kik művelték egykor Szalonta körül római módra — köznép nyelvén „bogárhátra“ szántva — a szabályosan elosztott földeket, oly területen, hol jelenleg három-négy százados tölgyek állanak, koro ajuk pusztulásával mutatván, hogy nagy életidejüket nemsokára befejezendik.

Nem mellőzhetjük el azonban történelmünk némely adatait, melyek, ha nem is épen Szalontára, de vidékének és tájékának eseményeire vonatkoznak, itten röviden emlőkezetbe hozni.

Történelmünk szerint II-ik Endre királyunk nejének, Gertrudnak 1223-ban meggyilkolója Bánk, biharmegyei főispán volt és e megyében jószágot birt. N.-Szalontához közel, Madarász alatt, a Korhányon van egy hid, melyet az oláhság, még ma is „Vank hidjának :“ podu vankuluj“ nevez. Vajon nem ugyanazon Bánk-nak nem e helyen volt-e a birtoka, s a hid elnevezése nem az ő nevétől ered-e? állítani nem merjük; de a Bánk névnek Vánkra átváltozása előttünk kételyt még nem támaszt, tudván: hogy a „b“ betű történelmünkben a „v“ betűvel gyakran felcseréltetik: például Veszprém helyett Beszprém, Bazil helyett Vazul, s. a. t. Aradmegyében a Vánk régi nemes család még most is létezik.

1241-ben midőn a tatárok Váradot elpusztították minden élőt legyilkoltak, sz. László templomát, koporsóját feltörték, a templomot leégették, bizonyosan Szalonta és vidéke is martalékul és prédául jutott az irgalmat nem

ismerő, gyönyörből öldöklő ellenségnek. Vajon nem e pusztulás után nőttek e az erdők az egykor gondosan mivelt és szabályosan elosztott szántóföldeken?

1280—90-ik között Biharmegye sokat szenvedett a IV-ik László király által különösen pártfogolt Kunoktól, míg végre ő-maga is Körösszegen, Szalonta közelségében a Kunok által megöletett.

Robert Károly uralkodásától 1309. Mátyás király uralkodásának közepe idejéig Biharmegye felvirágzásnak örvendett, úgyannyira, hogy Nagy-Váradot régibb történetiróink leggazdagabb városnak nevezék el; de a török felhasználva 1474-ben Mátyás királynak Lengyel országbani hadjáratát, hirtelen hazánkra tört, N.-Váradot ostrom alá fogta, bevette és feldulta, s csaknem egy egész évig Biharmegyét a szomszédos megyékkel egyetemben pusztította.

A Bagdi családnál levő magán jegyzet szerint a Vásári familia 1412-ben vezettetett be Vásári, 1552-ben még 17 $\frac{1}{2}$ portával bíró falu, most a szalontai határhoz tartozó puszta birtokába.

1493. és 1495-ben a török két ízben Erdélyen keresztül betörve, Váradtól Temesvárig portyázott és pusztított; e pusztítás vonalába esvén Szalonta is, valószínűleg ekkor sokat szenvedhetett.

1505-ben Toldi Mihály, később Szalonta ura, mint Biharmegyének követe, szinte aláírta azon törvényt, mely szerint Ulászló magvaszakadtával idegen származású fejedelem Magyarország királyául soha se választassék meg.

1514-ben Biharmegyében is kihirdettetett a keresztes had, N.-Várad vidékén Istvánffi törénétíró tanúsága szerint, 30-ezernyi nép gyűlt a táborba, s Dózsa vezérük példájára, a nemesek birtokait pusztították, de Várad alatt megveretvén, fül és orrcsonkitással és törvény által ki-mondott földhöz kötött örökös szolgasággal bosszultattak

meg. Iszonyu volt e pór-lázadásnak féket-vesztett boszuja, midőn a néhány zsarnok földesur kegyetlenségéért*) az összes nemesség kiirtását, javaiknak pusztítását tűzték ki a szent harc helyett feladatokul; de iszonyubb a törvényhozás megtorlása, mert a bűnös jobbágnak még ártatlan dédunokái is örökös szolgasággal lettek büntetve.

Nincs adatunk arra nézve, hogy a szalontaiak a pór-lázadásban résztvettek volna; de a Bagdi családnál lévő egy magány jegyzéken, mely a Jeszenák által elvett városi iratoknak megnevezését tartalmazza az első sorban ez áll; „1515-ben vette birtokába a Toldi család Szalontát,“ azt sejteti hogy a szalontaiak, valamint a szomszédos Kölesér m.-város, ugy Pata, Ősi Pata s. a. t. lakosai várjobbágyi állapotban, tehát valamivel jobb sorsban lehettek, mint a földesurak hatósága és uralma alatt létező jobbágyok, és meglehet Szalonta büntetése képen jutott a Toldi család birtokába; vagy az is meglehet; hogy történelmünk igazolása szerint az egyes főurak felhasználva II-ik Uhlászló király kormányzásának gyengeségét, a korona javait önhatalmulag elfoglalták, a várjobbágyakat vagy is az ország katonáit uri önkényük és jobbágyi sors alá hajtották, és így kerülhetett Szalonta a már az időben e környéken terjedelmes birtokokat

*) Számos hazai törvényeink tesznek arról bizonyosságot, hogy a földesuraknak jobbágyaik ellenében alkalmazott zsarolásait törvény által kellett fékezni: továbbá hogy ellenben számos földesur jobbágyait szelid bánásmódban részesítvén amazok jobbágyai ezekhez szökdöstek, mit ismét törvény által kellett fékezni. Megdőbbentő azon őszinte bevallás, mit az országgyűlési rendek az 1547-ik évi hongyülésen tesznek annak töredelmes beismerésével; hogy a szegény elnyomatott jobbágyok keserves panasza bosszuállására ingerlé fel az istent és emiatt lett a haza sok szenvedés és szencsétlenséggel elárasztva.

biró hatalmas és szélesen elterjedt, — mint alább igazolandó lészen — Toldi család birtokába. — Nem tudjuk esetlegesen-e az, hogy a Szalontát birtokolt Toldi-ág praedikátumával: „de Fekete Báthor és Szalonta“ használván, Fekete Báthor mindig előbb neveztetett Szalontánál; Vajon e körülmény nem azt mutatja-e, hogy a Toldi családnak Szalonta későbbi szerzeménye Fekete Báthornál? Ha ezt mutatta; úgy a Toldi család birtoklása Biharmegyében 1515 előtti időknél jóval messzebb vezethető vissza, és így Miskólczy Károly ur a „Budapesti szemle“ 10-ik kötetében közlött értekezésben a Toldi Miklós-féle monda nyomozásával csak 1552-ig menvén, jóval hátrább marad a Bagdi családnál lévő, magán jegyzésben lévő időnél.

II-ik Uhlászló gyenge, és ezt követő II-ik Lajos király gyermek kormányzása, a főuraknak ez időközben elhatalmasodása, a haza iránti kötelmeiknek megtagadása, a banderialis katonaság egy részének jobbagyi állapotba lett vettetése, a jobbagyság állapotának törvény által súlyosabbá tétele, meghiusította az 1526. IX-ik törv. czikknek azon rendeletét, mely általános felkelést, sőt a jobbagyság $\frac{1}{5}$ részének táborba szállítását parancsolta és természetes következképen vonta maga után 1526 aug. 29-én a mohácsi nagy gyásznapot melynél 7 püspök, 28 főúr, 500 előkelő nemes és 22 ezer vitéz halva maradt a csatatéren, s maga a király is menekülés közben a Cselepatakjában lelte halálát. Azon kevés urak között, kik banderiumaikkal a király táborába siettek, volt az ifju Perényi n.-váradi püspök és Biharmegye főispánja. Voltak-e a banderiumában szalontaiak s vele a hősi halálban osztoztak-e? nem tudatik: de hisszük, mert a Szalonta körül létezett falvak nagyobb részt a váradi püspök tulajdonához tartozván, a fiatal Perényi 3 ezer, a

csatatéren elhullott harczosához nem csekély részben járulhattak.

A szalontai lakosok mikor tértek át a protestáns vallásra? biztos adatunk nincsen: de az időt abból lehet megközelítőleg elhatározni; hogy Brandenburgi György marchiő, mint Gyulának földesura, a lutheránus tant már 1522-ben (lásd Mogyoróssit) Gyulán erőlyesen terjesztette, s buzgóságában őt Masszai Imre és Nadányi István, tekintélyes birtokosok Bihar és Békés megyében erőlyesen gyámolították, ugy: hogy már 1545-ben Gyulán protestáns főtanoda és könyvnyomda létezett; és hogy Tenkén pedig 1552-ben már a katolikus lelkészség megszűnt. Ha Gyula és Tenke, melyek között Szalonta fekszik már 1552-ben a protestáns vallást kizárólag felvették, ugy valószínű lesz, hogy Szalonta ez időben már a protestáns vallást felvette. Ezen feltevés azért is valószínű lehet, hogy Debreczen, N.-Várad már a mohácsi vész előtt Szapolyai birtokában lévén, királyá választásánál legkitartóbb volt mellette; sőt Gyula is 1526 után birtokába kerülén, történelmileg igaz, hogy Szapolyai már csak ugy is mint ellenkirály, a protestáns vallás terjedését örömmel nézte, sőt fia már abban neveltetett.

1532-ben Szapolyai János Erdély és a hozzákapcsolt részek — melyhez Biharmegye is tartozott — fejedelme, a báródsági oláhokat nemessé tette, katonai lábra állította, s tette a Báródságot katonai kerületté. A hajduságnak, mert a későbbi erdélyi fejedelmek így tettek egyes kerületeket és helyeket nemessé és állították katonai lábra, — a báródi kerületben látszik első csirája lenni.

1543-ban Békés-Zaránd főispánja Patócsi Ferencz volt. A szalontai Patócs család azzal egy családból szár-

mazottnak mondja magát: mi valószínű, mert az 1725-ben felvett, alább közlendő tanuvallomás szerint e család Micskéről, melynek ura Patócsi Ferencz volt, -származott Szalontára, továbbá a Patócsi család tagjai, kik Tamásdán is 17 portát birtak, Baranyi Miklós tamásdai statutiójának 1729-ben ellenmondottak, de ez által bizonyos pénzszeeggel lettek kielégítve.

II.

(1552—1598.)

Az 1552-ik évi portaszámlálás alapján statistikai összehasonlítás a jelennel. — A Toldi Miklósok és a Toldi-ösmonda. — A török Szalonta felé terjeszkedik. Erdőhegy és Gyulát elfoglalja. — Musztafa basa levele az Orosiakhoz.

ERDÉLY, Nagy-Várad és vidéke Ferdinand király és Szapolyai János neje Izzabella között, 1542-ben kötött egyezségnél fogva I. Ferdinand birtokába jutott; ki is 1552-ben Biharmegye portáinak összeírását foganatosította. E portális összeírás szerint az időben Szalonta és környékén levő falvaknak birtokosai a következők voltak, és a következő mennyiségű portát birták :
Szalontán birt Toldi Mihály $7\frac{1}{2}$, Toldi Miklós 6 : összesen $13\frac{1}{2}$ portát.

Madarászon Fodor András, Semjéni Mihály, Horvát Ferencz, Huszár Pál, összesen 27 portát.

Homrogon Toldi Mihály 10, Hegyi Gergely 5, Vásári László $4\frac{1}{2}$, Harangi Benedek 1, Lovász László 2, Fodor András 2, Huszár Pál 1, Vojvoda István 3,

Cserepesi Gergely 1, Tótfüri Gergely 2, összesen $31\frac{1}{2}$ portát.

Andacson (most puszta) a n.-várad püspök 17 portát.

Patán (most puszta és erdőség) a n.-várad püspök 53 portát.

Pata-Ösi (most puszta) a nagy-várad püspök 20 portát.

Tulkán a n.-várad püspök 26 portát.

Fekete-Báthorban Toldi Miklós 10, Toldi Miklós 17, Toldi Mihály $8\frac{1}{2}$, Toldi Miklós és Tamás 16, összesen $51\frac{1}{2}$ portát.

Csátfalván (most Csetfalva puszta) Toldi Miklós 1, Toldi Mihály 3 portát.

Csegéden (most puszta) Vasvári Péter 1, Csegédi Pál 4, Vásári Bernát 1, Hegyi Gergely 1, Vojvoda István 1, összesen 8 portát.

Csömegen (most Cserepes néven puszta) Ilyei Gergely $8\frac{1}{2}$ Nagy Tamás 1, Nagy Ferencz 1, Borsoldi Pál 1, Vas Mihály 1, Csegédi Pál 1, összesen $13\frac{1}{2}$ portát.

Kis-Vásáriban (most puszta) Vásári Bernát 2, Vásári Péter 3, Stresaljai András 3, Csikfy Ferencz 1, összesen 9 portát.

Nagy-Vásáriban (most puszta) Vásári László özvegye 3, Hegyi Gergely $2\frac{1}{2}$, Mocsári Benedek 3, összesen 8 portát.

Erdő-Gyarakon Bidi Mihály $3\frac{1}{2}$, Ispán Márton $3\frac{1}{2}$, Literati Mihály 3, Kereki István 3, Toldi Miklós 1, Nagy Gergely 3, Toldi Mihály 1, Beda Miklós 1, Huszár Pál 2, Hegyi Gergely 1, Csegődi Pál 1, Csáky Miklós 5, összesen 28 portát.

Kesziben (részben puszta, részben most Szalonta város egy része, az úgynevezett „Csere“ reátelepített) Toboli Ferencz 2, Vásári László 3, Vizesi János 4, He-

gyi Gergely $3\frac{1}{2}$ Horváth János $3\frac{1}{2}$, Toldi Mihály $4\frac{1}{2}$, összesen $18\frac{1}{2}$ porta.

Mezőpanaszon (most puszta) Sarkadi Ferencz 15, Békési László 11, összesen 26 portát.

Mezőgyarakon (most puszta) Bai Péter 1, Földeáki János 1 portát.

Kézán (most puszta) a nagy-váradi püspök $7\frac{1}{2}$ portát.

Szilón (most puszta) a nagy-váradi püspök 35 portát.

Szil-Tarcsán (most puszta) Nagy Tamás $3\frac{1}{2}$, Csikós Albert 1, Tót Boldizsár 1 összesen $5\frac{1}{2}$ portát.

Simonkeréken (most puszta) Cziriák János 1, Izsák Benedek 1, Geszti Lajos 1, Barna Gáspár 1, Fodor Gergely 2, Csutak Benedek 1, Békési Ferencz 3, összesen 10 portát.

Orosiban (most puszta) Toldi Mihály 10, Toldi Miklós 9, összesen 19 portát.

Nagyfaluban (most puszta) Toldi Miklós 18, Kis Toldi Miklós 1, összesen 19 portát.

Köleséren, (most puszta) nagy-váradi püspök 117 portát.

Barmódon (most puszta) a nagy-váradi püspök 14 portát.

E portális összeírásból, ha összevonatnak azon helyeknek porták számai, melyek jelenben közigazgatásilag N.-Szalontához vannak kapcsolva, és pedig : Orosi 19, Simonkerék 10, Szil 35, Mezőgyarak 2, Mezőpanasz 26, Kölesér 117, Barmód 14, Keszi $18\frac{1}{2}$, Erdőgyarak 28, Nagyvásári $8\frac{1}{3}$, Kisvásári 9, Csömeg $13\frac{1}{2}$, Szalonta $13\frac{1}{2}$, Pata 53, Andacs 17, — úgy 384 porta-számot ad ki, vagyis egy portát négy jobbággyal szorozva, kiknek mindegyike négyvonatú jószággal bir, tészen

1536 négy ígás jószággal bíró jobbágyot, vagy 3072 két ígást.

És ha ezen 1536 négy ígás jószággal bíró jobbágy-ság száma, — pedig feltehető, hogy az ugynevezett miserabilisek száma a porták összeírásánál kihagyatott; — a jelenlegi szalontai közigazgatási területen élő lakosság számával, vonó jószágbeli erejével összeegyeztetik; azon fájdalmas meggyőződésre jöhet az olvasó, hogy Szalonta közigazgatási területén most sem él több lélek, mint 1552-ben, és alig bir több vonó jószággal, mint az időben birt. Mindensetre ez szomorú statisztikai adat, még szomorubb; ha alább következőkből tudni fogjuk, hogy ezen 384 portán boldog megelégedésben élt lakosok minden javaiktól megfosztatva 1552 óta két ízben is földönfutókká lettek, s kevesen vergődtek közülök vissza ősi tűzhelyükhöz, s ezek is ha hamuvá változtatva találták minden javaikat.

A fentebbi portális összeírásban felemlített Kölesér a régibb iratokban mindenütt mezővárosnak neveztetik, de meg is érdemelhette e nevet 117-re menő portája számánál fogva is, mert e mezővárosban legkevesebb 500 háznak kellett lenni.

Feltűnő lehet a fenti portális összeírásban Toldiak nevénél a Miklós keresztnévnek kilenczszer előjövetele. E körülmény Miskolczy Károly urat fentérintett értekezésében azon következtetésre vezette, hogy a Szalontán és környékén élt Toldi család a Miklós keresztnév iránt különös előszeretettel viseltetett és pedig kegyeletből ősük a monda-hős Toldi Miklós iránt. Ha megengedjük is, hogy egy-egy Toldi Miklós több faluban is birhatott: de magában Feketebátorban három Toldi Miklós volt birtokos.

Hogy a monda-hős Toldi Miklós, a Szalonta környékén élt Toldiakkal — kik az itt érintett 1552-iki

liber regius szerint Biharmegyében még több más, itt meg nem érintett helyen is birtak jószágot, — véri összeköttetésben áll, és hogy valósággal élő személy volt szolgáljon adalékul e körülmény:

Gyermekkoromban 1829 vagy 30-ban, nyári iskolaszünet idején, mire Szalontán sokan emlékezhetnek, a város belső csapszéke előtt egy uri fogat állott meg, s abból egy magas termetű uri ember leányával szállott ki, s a város piacznán kevés széttekintés után a csonka-torony megtekintése végett Madas György udvarára, melyen a csonka-torony létezik, bementek, hol is a gazda fiával, most is élő Madas Sándorral, kitől a következőket hallottam beszélgetésbe ereszkedvén: mondá a magas ur; ő Toldi Miklós utódja, és Toldi Györgynek, ki Szalontát a szalontai hajduknak 1000 tallérért eladta, maradéka, és most csak azért jött Szalontára, hogy leányának, egyetlen örökösének, a Toldi család ősi fészket megmutassa. Eközben mutatott Madas Sándornak, kérdvén tőle tud-e olvasni, s ez igennel felelvén, egy ujján levő nagy gyűrűt, melyen T. M. betű és egy bikafő volt, s megmagyarázta hogy T. M. Toldi Miklóst, a bikafő pedig a család czimerét jelenti, emlékezetére annak, hogy Toldi Miklós a neki szelesedett bikát legyőzte. Így mondja Madas Sándor, de az időben Szalontán mindenki tudta, hogy gróf Toldi Erdélyből Szalontát meglátogatta. Ha emlékezetem nem csal, szinte ifjabb koromban a lapokból olvastam, hogy gróf Toldi egyetlen leánya Horvát cs. k. tábornokhoz nőül ment, ki is a Horvát-Toldi de Feketebátor és Szalonta nevet fejedelmi engedéllyel vette fel. Így emlékezem és alig hiszem, hogy csalódom: de azt nem állítom, hogy az emlékezetem szerint, Horvát tábornokhoz nőül ment gr. Toldi hajadon ugyan az lenne, ki atyjával a fent érintett időben Szalontát meglátogatta.

Hogy az erdélyi gr. Toldiak, a nagyfalui, feketebá-

tori, szalontai s. a. t. Toldiakkal leszármazás útján rokonok; igazolja a Hg. Eszterházy itteni statutiója alkalomával tett ellenmondásuk, továbbá a szalontaiaknak hg. Eszterházy ellen folytatott perébe lett beavatkozásuk: de ezekről alább készen említés.

Izabella, Szapolyai fejedelem neje, megbánván a Ferdinánd királlyal kötött egyességet, és sarkaltatva az erdélyi és magyarhoni rendek egy része által, Erdély és a kapcsolt részek kormányzását fia János-Zsigmond nagykoruságáig 1556-ik évben kezébe vette. Ez időben az Izabella uralkodását gyámolító török sereg, N.-Váradot ostrom alá vette, s Ferdinándnak ottan létezett várőrsége a segély kimaradása miatt a várat Izabella birtokába adta. Ez időtől kezdve Várad és így Szalonta is 1595-ig szakadatlan az erdélyi fejedelmek birtokában maradt s Biharmegye különösen Báthory István és Báthory Kristóf uralkodása és kormányzása alatt biztonság, jólét és felvirágzásnak örvendett.

A török 1541-ben Budát Izabella királyné és árvájától fortélyal és gyámság színleléssel elfoglalván; hatalmával Gyula és Szalonta felé kezdett terjeszkedni: már 1554-ben Gyula faláig portyázott, s Erdőhegyen palánkos várdát építtetett a néppel, s onnan háborgatta az egész vidéket portyázásaival: azonban Szalonta ekkor még a török pusztításától érintetlen maradt.

1566. Szolimán török császár Magyarországra törvén, tanácsot tartott, melyben (Mogyoróssynál Ortelius szerint) elhatároztatott, hogy Sziget és Gyula vára ostromlás alá veendő. Gyula különösen azon okból, mert ezen vár bevétele jó szolgálatot fogna tenni a körül-fekvő városok és várakat meghódoltatni. Gyula ezen év június 24-ikén ostrom alá vétetett, hősies, de sikertelen védelmezés után oly kikötéssel, hogy a várőrség bántatlanul elvonulhat, sept. hó 7-én a törököknek átadatott; azonban

a várórség, midőn a vár alul elvonulandó volt, a törökök által felkonczoltatott, s maga a vár hős védelmezője Kerecsényi László is török fogságba hurczoltatott.

E gyászos év martius 10-én Szapolyai János-Zsigmond fejedelemsége alatt Tordán országgyűlés tartatott, hol a többi között a török császár elébe menetel, táborozásának támogatása és az is elvégeztetett, hogy mindazon római katholika vallást követő egyházi személyek, kik a protestans vallásra áttérni nem akarnak, az országból kiutasittassanak. Ezen határozat folytán a n.-váradi káptalannak vége vettetett, a János-Zsigmond birodalmában létező egyházi javak, azok között a Szalonta körül és környékén levő püspökségi birtokok, melyek fentebb az 1552. évi porta összeszámlálási kivonatban részben megnevezvék, a váradi vár részére vár-birtokul lefoglaltattak.

A vallási türelmetlenséget jellemző ezen esemény nagy befolyással volt a később Szalonta körül történt nagyobb szerű birtokváltozási viszonyokra nézve. E püspökségi javakat majd egyes hatalmasak önhatalmulag foglalák el, majd a későbbi erdélyországi fejedelmek egyes kegyenceiknek zálogosíták el, majd hajdu község telepítésére, mint alább látándjuk, majd e hajdu katonák későbbi hű szolgálataik megjutalmazására lettek felhasználva. Történelmünk igazolja, hogy ezen egyházi javak elfoglalása a későbbi erdélyi fejedelmek és Magyarország királyai között fenforgott békealkudozásoknál ismételten sérelemkép lett felhozva: mindazáltal mindannyiszor megoldatlan csomónak maradt, sőt némelyik békeegyezkedésnek gátló akadályául is szolgált: miért is a Szalonta körül eső s később a szalontai hajduk birtokába átment püspökségi javak csak másfél század multával, mint alább látándjuk, lettek a váradi püspökség által, még pedig a szalontai lakosok

tanyaépületeinek elhanyagolásával önhatalmulag visszafoglalva.

Ugyanez évben Sarkad kástélyának ifju Sarkadi Farkas volt az ura, ünnepélyesen ígérkezett bár a várat Ferdinánd király számára megtartani, iránta való hűségtől el nem tántorodni; de az is török kézre került.

Az ifju fejedelem János-Zsigmond fájdalommal nézte a töröknek Biharmegye felé terjeszkedését és abból egy résznek általuk már elfoglalását, — kérte Petráf basát, Gyula várának meghódítóját, Gyula várát nekie átbocsátani. Petráf basa (lásd Mogyoróssy 74. lap) 400 ezer forintot kívánt hadi költség és kárpótlás fejében, mit János Zsigmond fejedelem lefizetni nem tudván, Gyula vára a török birtokában maradt s birta is folytonosan 128 évig. Petráf basa a leigázott környék népével Gyula megerősítésére szolgálendő új csatornákat ásatott a vár és a város körül, úgy, hogy csak egy helyen lehetett Gyulára szárazon bemenni. Ez időben még Szalonta vidéke meg volt kímélve a török hódoltság és zaklatástól azért is: mert az erdélyi fejedelmek a török császárnak szövetségesei és adófizetői voltak; mindamellett azonban volt eset, hogy a török basa egyik-másik biharmegyei községre ráírt, hogy hódoljanak be. Így jelesen a budai basa ily levelet küldött 1573-ban az orosiakra (lásd Salamon F. török uralkodás Magyarországon) „Mi Musztafa basa az hatalmas török császárnak helytartója Budán és gondviselője Magyarországnak. Ti orosiak!! Azt adjuk mi nektek tudtotokra, hogy a hatalmas császár jó akaratjából adtunk mi tittöket tisztul egy jámbor vitézlő Szömilnek (személynek) Musztafa iszpáhiának. Azért jöjjetek be hozzája és a mi a hatalmas császár jövedelmét illeti és iszpáhiátok (török földesur) jövedelmét illeti szolgáltatassátok be stb. Gyulára . . . . iszpáhiához jöjjetek és azzal végezzetök.“

III.

(1598—1604.)

A töröknek hadakozási és pusztítási rendszere. — A két első Báthori uralkodása jóllétet áraszt, de Báthori Zsigmondé nyomort. — A 15 éves török háboru. — Szalonta elpusztulása.

KÖZELGETÜNK azon időszakhoz, midőn a tatárral vegyes török hadsereg Szalonta környékét elpusztította : azért ismerkedjünk meg előbb Salomon F. munkája nyomán a töröknek hadakozás, dúlás és pusztítási rendszerével.

„A török állam a külső és belső nyomor elvén alapult. Erős, mindenható kormány, nagy számú hadsereg, nyomorult rabszolgák, vérig zaklatott, vagy koldussá, avagy utonállóvá lett nép más felől.

A török zsoldos hadsereg nem törökök, nem mohamedánokból, hanem alávetett nemzetek és kivált keresztények gyermekeiből állott. Az ily sereget janicsároknak hívták. Hammer osmanographiájában méltán nevezi ördögi gondolatnak, hogy a török a keresztények leigázására keresztényekből ujonczozta zsoldosait. Valóban alig van valami lealázóbb, mint a rabbal csináltatni saját rablánczait.

A török hadsereg előtt 5—6 óra járásnyira rendszeren a portyázók hadserege járt, ezek messze földön dúl-

tak, raboltak. Ily előcsapatokban alkalmazták a moldva és oláh-szegédhadakat és a tatárokat.

A hadakozás nem volt egyéb öldöklésnél, gyakran védteleneken és az adott szó ellenére. A hasztalan rablás, égetés, mintegy állandó szükséges járuléka volt harczaiknak.

A török katonaság hallgatagul, a békekötés daczára is szabadnak tartotta a védtelen magyar falvak kirablását és sokszor elpusztítását.

A török hatalom még a csaknem elviselhetetlen adót is élete váltásága fejében fizettette a meghódított keresztyénnel, és ezen adónemek legkegyetlenebbike, hogy a keresztyén tizedet adott neki gyermekeiből. Magyarországon is örömet rablá a gyermekeket, és így, a bár itt nem divott gyermek-adót zsákmányképen vette meg.

A várból kijövő török orozva támadja meg az itt-ott védtelenül talált magyart, s különösen a gyermekeket és fiatal nőket viszi örömet rabul.

Az ujkori Európa földén nem volt nép, melynél az öldöklés oly könnyen és oly nyiltan folyt volna, mint a töröknél. Mindenki tudja azon természet-ellenes törvényt, melynél fogva az állam nyugalma érdekében a szultán trónra léptekor első kötelessége volt megfojtatni minden fiu-testvérét: tudva van, hogy szintén az állam és kincstára érdekében a szultánok nagyon elgazdagodott alattvalóikat megölették, s ez rendes jövedelmi forrás volt. A törvények megszentestették eme gyilkolásokat, s szomorú példát adtak a harczias népeknek.

És ily nép fészkelte be magát, — Gyulán, Erdőhegyen és Borosjenőben, — Szalonta szomszédságában, oly nép, melynek még a paradicsomi üdv elnyerése, annak fokozatos élvei, gyönyörei is a meggyilkolt keresztyének nagyobb vagy kisebb számától volt feltételezve. Mi sors vározott Szalonta és vidékeire? alább látandjuk meg.

Már fentebb érintetett, hogy Báthori István és Kristóf fejedelmek eszélyes kormányzása alatt Szalonta vidéke, Sarkadtól és a Fekete-Köröstől kezdve, a törökök dúlásától meg volt kimélve. Salamon F. idézett munkájában felemlíti ugyan, hogy a szomszédos Bajj községe is kapott a szolnoki bégtől 1573-ban hódolásra szóló idéző-levelet, mindazáltal Báthori Kristóf, eszélyessége az ily apróbb bajokat is, a török basáknak nyújtott kedvezés és ajándékozgatás által eltudta háritani: így jelesen 1576. oct. 27. kelt adománylevelében (lásd Szalay László munkáját: „adalékok a magyar nemzet történetéhez.“) Musztafa budai basának és a török császár magyarországi helytartójának ajándékozta Szalonta közelségében levő Nagy-Radván és Bikácshez tartozó egész birtokot oly kikötéssel, hogy a n.-váradi várhoz tartozó és a Halul bég adólajstromában fel nem vett birtokokat a n.-váradi vár tulajdonába bocsátaná vissza. Még Báthori Kristóf halála után is, fia, Zsigmond kormányzása alatt az ideig, míg a kiskorúnak gyámjai tartották a kormányrudat kezükben, Szalonta vidéke meg volt kimélve a törökök pusztításától: de Báthori Zsigmond 20 éves korában 1588-ban a kormányt tényleg kezébe vette, s az Erdélyből kiutasított jezsuiták, ezek között gyentatója Carigli Alfonz tanácsára, lépéseket tett a törökkel való szövetséget megszakítani és Rudolf-fal egyességet kötni. E szándokról, melyet még Boeskey István is, a fejedelem anyai nagybátyja, és egy ideig a kiskorú fejedelem végrendeleti gyámja, helyeselt; — a török értesülést vevén, ugy ezért, mint hódításait folytatni akarván; megkezdette a 15 éves, Erdélyt és megyénket elpusztító, s iszonyatos inségre juttató háborút.

1595-ben Báthori Zsigmond nőül vevén Mária Krisztiennát, a császár nagybátyjának leányát, magyarországi birtokait, közte Biharmegyét Váraddal együtt a német császárnak engedte át. A törökök ezen évben Erdély véghelye-

ire betörttek, de a háboru és a pusztítás súlyát ez évben inkább Arad és Krassó megye szenvedték: azonban már 1598-ban Mohamed török vezér, tatárokkal vegyes seregével, miután Csanád, Arad, és Nagylakot megvette, Gyula felől Szalontának jöve sept. közepe táján N.-Váradot megtámadta, ostrom alá vette; de a vár, Nyári Pál várnagy és báró Réder által vitézül védelmeztetvén, onnan a török sereg november hó elején ismét Szalonta vidékén át Szegéd felé téli szállásra vonult vissza.

A törököknek ez alkalommal Szalontán átvonulásakor pusztítottattal Szalonta és vidéke, sőt ingerülten a váradi vár sikertelen ostromlásáért, visszavonulások közben a még fel nem dult, el nem perzselt falvakat kirabolták, felégették, az elfogott és meg nem ölt élő lényeket rabszjira fűzve, fogságba hurezolták.

Igy pusztult el Szalonta és környéke 1598 sep. közepe és nov. eleje táján, és lett lakatlanná nyolcz évig, melyet is a szó hagyomány kisebb futásnak nevez. Ekkor lett szinte elpusztítva a Szalonta körül eső Kölesér mv Szil, Barmód, Csömeg, Kis és N.-Vásári, Ripáskeszi, Pata, Ősi-Pata, Andaes, Mező-Gyarak, Mező-Panasz, Simonkerék, Orosi falvak, melyek végleg elpusztulván, e mai napon is ugyancsak régibb falvi nevökön, az egy Csömeget kivéve, mely Cserepesre változott át, pusztáknak neveztetnek, és már most egykori helyeiket csak az eke vasa által fel felvetett téglá darab, mint maradványa az ottani egykori úri kastély vagy templomnak, jelöli meg. —

Ugyan ezen évben, de a bekövetkezett pusztulás előtt martius 10-én Báthory Zsigmond fejedelem, s ekkor már szent római imperiumbeli herczeg Toldi Istvánnak (de Szalonta) fejedelmi udvarnoknak és Ugray Györgynek, (de Várad) Biharmegye alispánjának uj adomány levelet Nagyhomok, Répáskeszi, Nagy és Kis-Vásári és Erdő-Gyarakra, nagyobb részben most Szalontához tartozó birtokokra nézve

szolgáltat, kinevezvén homo regiusul legelől Toldi Albertet (de Nagyfalu)

Ezen a Nagy-Várad kápt. 1700 évi Tom. 1 Doc. 94 Pag. 171 okmány szerint, a Toldi család ág szerint kezdi praedikátumát használni : „de Szalonta“ „de Nagyfalu.“

1599 sept. 17-én Nyári Pál, a fent már érintett váradai vár-parancsnok, Váradról kijöve Sarkad várát ostrom alá vette, és következő nap már be is vette, és a 80 török őrseget kardra hányván, abban magyar őrseget hagyott : de már következő év február hó derekán, a gyulai törökök Sarkad várát visszafoglalták, s az abban volt négyszáz keresztényen őrseget összekonczolták (lásd Mogyoróssyt 77. lap)

Az előző 1598-ik évben april 8-án mondott le Báthory Zsigmond a fejedelemségről és Oppelnbe távozott, de már ez év augusztus 20-án Kolozsváron terem és újra elfoglalja fejedelmi székét a rendek belegyezésével. De nem sokára keservesen megbánta Erdély, hogy ez ingatag jellemű ifjú szeszélyeinek játékvá hagyta magát tenni, mert csak ezután áradott általános a szenvedések özöne Erdélyre és kapcsolt részeiré, melyek közt a történelem azt is feljegyezte, hogy a nép oly szegénységre jutott, hogy száz jobbágnak sem volt egy vonó jószágá, s a szegény nép maga magát fogta az ekébe, hogy az élelemre szükséges földeket megszánthassa.

1699 elején Báthory Zsigmond, hogy a töröknek ellentállhason, Bocskay Istvánt Nápragyi Döme püspökkel Prágába küldötte Rudolphhoz ; de ezek visszatértökben ama hír által lepettek meg, hogy már Báthory Endre Erdély fejedelme, ki is Bocskayt, mint Báthory Boldizsár halálának egyik főszközét, Erdélyből azonnal száműzte, s jószágaitól megfosztotta (Horváth Mih.)

Bocskay István ekkép Erdélyből kiszorittatva; a német fegyverek által ekkor védett Biharmegyében lévő jó-

szágaira vonult vissza, s az erdélyi gyászos eseményektől távol tartotta magát.

IV.

(1604—1619)

Bocskai szerencsés hadjárata. — A 300 hajdu letelepítése Kölesér mezővárosában. — A hajdu-katonák az erdélyi fejedelmek által pártfogoltatnak. — A köleséri hajduk Szalontára költöznek, a Kölesér és Korhányon vámszedési jogot nyernek, Bagd és Vi mert zálogba veszik. — A Bocskai czimer és pecsét. — Szalonta mezővárossá emelkedik.

DUVAL HENRIK és Rákóczy Lajos cs. hadnagyok 1604-ben Lipppa vidékén a törökre ráütöttek s azt megvervén, Bethlen Gábor elhagyott s a győzők által megtalált mentéje zsebében Bocskayt gyanúsító levelet találtak, s ezt Belgiojoso kassai főkapitánynak át-szolgáltatták, ki is rakamazi táborába Bocskayt személyes megjelenésre idézte.

Ugyanez időben történt, hogy Rudolf király az 1604 törv. cikk 22-ik ágazatában önkényleg, és a rendek sérelmes panaszai ellenére a következőket iktattatta be: „kérésük teljesítésére magát nem határozhatja, hanem mint római katolikus király, sz. István király magyar nemzet apostolának és utódainak katolika hitét érdeklő minden törvényeit ujra megerősíti, és az országgyűlési tanácskozsokat illetén hitvallás ügye feletti vitákkal késleltetni és félbeszakasztatni tilalmazza, és az olyan ujitókat az ország törvényeibe kiszabott büntetések alá vettetni határozta.”

E törvény által felkeltött rossz érzés, meg az, hogy Belgiojoso e törvény végrehajtásához tetteleg is hozzáfogott, elkergetvén, Liskáról a protestáns lelkészt, s a templomot és lelkész-lakot jezsuitáknak adta által, — jött a szorongatott Bocskay Istvánnak csodás segítségére.

Belgiojoso felfuvalkodottságában, Horváth Mihály szerint, még azt is mondá: „A hajdúknak csak zsoldot adjunk, atyjokat anyjokat levágathatjuk velök.“

Csalódott; bár e hajduk nagyobb része már ekkor zsoldjában állott.

Bocskay, Bethlen Gábor által a levelek lefoglalásáról értesülvén, Belgiojoso táborában Rakamazon meg nem jelent: hanem hadgyűjtéshez látott, s különösen Német Balázs, Szilasi János, Lippay Balázs, s más hajdú-kapitányokkal, hogy zsoldjába lépnének, alkudozásba ereszkedett, nem mulasztván el őket figyelmeztetni arra is, miképen a kormány a protestáns hitvallás iránt, melyet a hajdúk is magukénak vallanak, — ellenséges szándokkal viseltetik.

Elhagynom Horváth Mihály történetirőnk további idézéseit: az előre bocsátottak után monographiám fonalát ismét kezembe veszem, s közlöm itten kivonatos magyar fordításban a szalontai Bakó családnál hiteles káptalani átiratban létező azon fejedelmi adományt, melylyel Bocskay a kereki várat védelmező és Peczen (H. M. történetében Pecz melyik igaz?) vezénylő tábornokot elfogó 300 vitéz hajdút és mindkét nembeli maradékait a Szalonta mellett lévő és elpusztult Kölesér mezővárosával megajándékozta.

Ezen adománylevél Szalonta monographiájára nézve, azért bir nagy jelentőséggel, mert a Kölesér m.-városába letelepített 300 hajduk megkisérték ugyan ott lakást foglalni, de a török és tatárok gyakori nyugtalanítása miatt ott békével nem lakhatván, a különben is szomszédos elpusztult, folyóvizek és vizerektől körülvett, s biztosabb lakhatást ígérkező Szalontára tették át lakásukat, lakostársas-

kul felvévén az elpusztult szomszédos községek lakosainak igen csekély számra menő maradványait: e szerint az újonnan letelepedett szalontai lakosoknak magvát e 300 hajdu képezte.

De lássuk Böcskay Istvánnak, e fájdalom kevés ideig uralkodott magasztos jellemű fejedelemnek, alázatos, de mégis fenséges szellemű, őt nemesen jellemző adomány-levelét:

„István isten kegyelméből Magyar- és Erdélyország fejedelme és székelyek grófja. stb.

A midőn mi nem kevésbé illő és szépnek, mint az emberi társadalomra nézve legszükségesebbnek tartjuk a nagyobb jelentőségű férfiakat kegy, tisztességgel és hasznos érdemeikhez igazságos és méltó viszmértékben (recompensatio) más halandók felett kitüntetni: a miért is, mint közönségesen nyilvános, a mi szerencsénk mértékéhez képest, melylyel a hatalmas Isten megmérhetlen kegyességénél fogva saját magunk és minden ember reménye ellenére; midőn saját életünket oltalmaztuk, midőn a megvetett hazai törvényekért és vallásunk szabadságáért nem támadó, hanem védelmező fegyvert, a legellenségesebb indulatu császári hadseregek ellen fogtunk, minket kegyesen feldiszitett, magyarország összes népei szavazatánál fogva a jelen fejedelni állásunkra elválasztatván, dicső királyaink és fejedelmeink, ugymint elődeink, dicső nyomdokaiba léptettünk, mindazok mindnyájára és egyesekre, kik velünk társulva fegyvert ragadni merészeltek és a haza üdvé, a társadalom fenntartásáért hűn, hasznosan és buzgón munkálkodtak, a nap sugáraihoz képest, kegyelmünket, bőkezűségünket kiárasztani a legjobb akarattal igyekszünk és akarjuk. Kik közül, hogy legjobban megemlékezünk, ezen legszerencsésebb küzdelmünknek már kezdetén való különös buzgalma, hűsége, az időben

Egry István, most pedig Jóte Gergely kapitánysága alatt vitézkedő hű katonáinknak, kik különböző hely és időkben, részben mezei csatározásokban, különösen pedig Kereki várunk oltalmánál, melyet hirtelen és minden várakozásunkon kívül a német katona ostrom alá fogván, egyedül érintett katonáink abba lett rohamos benyomulása folytán, nemcsak hogy az ellent nagy számban elvesztvén, hanem arra is okot szolgáltatottak, hogy a többi katonaság és hajduság, valamint a lándzsások serege hozzáuk és hűségünkhöz jövének és nem sokára a legfelszereltebb seregeit ő felségének, mely Peczen keresztelő János vezénylete alatt állott egyesült erővel végkép megsemmisítettük, magát a vezért is fogságba ejtvén. Ezen és más egyéb tekintetre méltó okóknál fogva azon nevezetteknek kérelme által lettünk megkerestetve, kik fenntemlitett Jóte Gergely kapitánysága alatt, számi-
lag, mint mondatik háromszázan, a végre összeegyezték és megállapodtak, hogy összes ingó javaikkal az elpusztult és régiebb lakosai által elhagyott Biharmegyében levő Kölesér m.-városában letelepedhessenek, ottan maradással állandó helyet telepitvén, a mi és hazánk hadjárataiban, katonai dolgainkban, hű, szabad erdélyi széke-
lyeink szokásaihoz képest hasznos szolgálatot tenni buzgólkodjanak: ennél fogva az összes és egyes fenntérített 300 katonáinkat, Jóte Gergely kapitánysága alatt vitézkedőket, a paraszti és nem nemesi állás és állapotból, melyben születtek és eddigelé léteztek, fejedelmi kegyünk és hatalmunk teljénél fogva kivesszük és magyar és erdélyi országunk valódi nemesi közzé számlálандó és felirandóknak elhatároztuk, valamint is e soraink által oda számolni rendeljük: határozottan megállapítván, hogy mostantól fogva nevezett katonáink, valamint mindkét nembeli örököseik mindnyájan összesen valódi és kétségtelen nemeseknek tartassanak és tekintessenek. Továbbá ezen igaz és tel-

jes nemességük jelvényéül adván katonai paizst, két egyenlő részre szakítottat, — melynek egyik fele fehér, a másik pedig piros vagy vérszinű leend és az alját zöld mező foglalja el; azon pedig a fehér részében egy dühös fenálló oroszlán, borzos sörénynyel, természetes színben, a paizs másik, vagy vérszinű részén létező kiterjesztett szárnyu, roskadozó állapotban levő sasnak (anterioribus pedibus conculcatam) jobb szárnya repülő tollait tépni és kiirtani látszik — jelvényeül, azon isten kegyelme általadott győzelemnek, melynél fogva császári őfelségének számban és fegyverben legfelszereltebb, sasos zászlókkal ékesített serege katonáink által, — melynek jelvényeül a mi családi oroszlánunk szolgált, — bár megszalasztatott és szétszóratott, de csak a sas szárnya sebesítettet meg. A paizsra nyílt katona sisak van elhelyezve, jelzője érintett katonáink vakmerő bátorsága és fürgeségének és veszedelem kiállására készeknek. A katona paizst pedig kis és nagy gyöngyökkel stb. mint mindezek ezen adomány levelünkön a festő ügyes keze és művészete által érthetőbben kifejezve és lefestve láthatók. stb. Irányukbani nagyobb bőkezűségünk bebizonyítására az egész Kölesérnek nevezett mezővárost, ezelőtt a n.-várad i várhoz tartozót és általa birtokoltat, minden abban létező fejedelmi jogunkat stb. adományoztuk azon törvény és kikötéssel azonban, hogy ők, örökseik és utódaik a donatarius nemesek kötelességeihez képest, jó katonai fegyverekkel felszerelve mindennemű, általános vagy részletes hadjáratokban az ország védelmében részt venni köteleztetnek.

„Kelt szabadkirályi Kassa városunkban 16. mártius 1606.“

Ezen káptalani átírat előadja továbbá; hogy a Statutio foganatosítására a káptalan Debreczeni János kanonok társukat küldötte ki, Dormáni Péter Sarkadvár kapitányával, kik a helyszínére kimenni akarván, onnan azonban visz-

szajöttek, esküvel előadván, hogy ők junius 3-án 1606 a köleséri pusztára kimenni szándékoztak, de oda a tatárok gyakori száguldozása, szanaszét kóborlása, pusztítása és öldöklései miatt nem közelithettek. Így a statutio végrehajtása, Keresztszegen, hol a köleséri szomszéd birtokosok egy része már mejelent, — foganatosított: jelesen nemes Miklósi Miklós Geszt-ről, nemes Bosók Mihály és Cziriák János Mezőgyánból, nemes Filléres Márton és Jósza János Iklódról, nemes Székely Gergely N.-Homorogról, nemes Csete Mátyás Simonkerékről, nemes Püspöki Literati Márton Püspökiből, Mizsey Gergely és Szép István polgárok Váradról, Rácz István, Keszi Bertalan úgy is mint özvegy Toldi Istvánné, ugyancsak Keszi birtokának tiszttartója, Kesziből, nemes Kónya Mihály Marczelházáról (most Marcziháza) Györffy Gergely Patából, Deák András Pataősből, és több jobbágyok saját és uraik személye és jelenlétében.

Ez alkalommal nemes köleséri Nagy Balázs fejedelmi szabados a váradi várban egy, tulajdonához tartozó, Kölesér m.-városában létező, elpusztult telek és malom helyre nézve ellenmondását adta elő, de 15 nap múlva Thelegden, hol a káptalanbeliek akkor tartózkodának: „propter desolationem Civitatis Varadiensis commorantibus et exulantibus:“ azt visszavonta. Datum feria tertia, proxima ante festum Joannis Baptistae praeterita 1606. Joannes Debreczeni Requisitor capituli M.-Varadinensis.“

Gyenge tollunkat nem érezzük méltónak a történelmileg dicsőített Bocskay István fejedelmet ezen szép adománylevele alapján jellemezni; de kérjük a szives olvasót visszaidézni emlékezetébe, mily alázatossággal vallja be itten e nagy férfi, (ki néhány hónap alatt és kezdetben török segítség nélkül a császári hadseregeket Magyarországnagyobb részéből kiszorította és az 1606-iki bécsi békekötést a protestans vallás biztonságára kivivta); hogy

a hatalmas Isten megmérhetlen kegyességénél fogva ugy saját maga, mint mindenki reménysége ellenére, őt, a saját élete védelmezésére fegyverhez nyúlót, győzelemre s fejedelmi székre segítette, — mily tisztelettel nevezi ellenét császári felségnek, — mily tisztelettel szól ennek előnyben álló seregéről, — mily kiméletesen mondja a császári sást nem letiportnak, csak szárnya tollait a Bocskay oroszlán által megtépettnek?... Nekünk e férfi alázatosságában tűnik fel nagyoknak, s benne a bibliai Dávid király dicső jellemének hasonmását megújulva szemléljük és átadottnak a magyar történelem egyik legfényesebb pontjául. —

Nehogy a monograph írók meg nem illető, e melegebb érzéssel idevetett néhány sorok miatt vallásos elfogultság gyanujába essünk; a történet hű valóságára kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy a vallásos üldözés gyászos évei és tizedeiben nemcsak a protestánsok szenvedtek üldözést, méltatlanságot és martyrságot a római katolikusoktól; — de viszont a katolikusok is a protestánsoktól, így jelesen : a midőn János-Zsigmond a fejedelmi kormányt Erdélyben átvette, a tordai gyűlés 1566-ban hozott határozata a katolikus papokat János-Zsigmond birodalmából, tehát Biharmegyéből is, száműzetni és javaikat az állam részére confiskáltatni rendeli. És még mit szenvedtek a görög keleti vallásuak? Elég abból csak a Cserey Mihály által érintett Száva püspöknek, Erdélyhon és kapcsolt részeinek kitűnő szolgálatot teljesítő ezen diplomatának szomorú esetét tudni, hogy visszaszorzadjon az ember a vallásos fanatismustól és elfeledni igyekezzék az értelmi emberiség indulatának ennyire vaddá lett elfajulását.

Bocskay fejedelem nemcsak Kölesér m.-városába, de ugyanezen 1606. évben Derecske, Kaba, B.-Ujfalu, Konyár, Bagos, Félegyháza, Sáránd, Komádi, Sass, Baga-

mér, Mikepéres és Tépére telepített le hajdukat, megne-
mesítvén és bizonyos szabadalmakkal ajándékozván meg
őket.

A hajduknak ezen kiváltsága és szabadalma Erdély-
ország törvényeibe be is iktattatott (Aprob. Const. Part.
3-ae. Tit. 86. Art. 1.).

Nem akarván a hajdu-katonáskodás történetét meg-
írni : nem leend mégis felesleges erre vonatkozólag a kö-
vetkezőket felemlíteni.

Salamon Ferencz már idézett munkájában felemlíti,
hogy a mohácsi veszedelem után minden vidék külön vé-
delmet és folytonos őrököt kívánt. A helyi érdekek itt
a közjóra nézve megbecsülhetlen eredményekké váltak. A fő-
ur megerősítette várát, kastélyát : őrségül tette bele fegy-
veres szolgálát, és ki lett volna oly hű őre, mint az, a
kinek egész vagyona a vár megmaradásától függött? A
végbeli katonaság a fiatal nemesekre nézve a vitézség is-
kolája és a dicsőség pályája volt úgy, hogy egy Balas-
sa Bálint lelkesedve kiált föl :

„Vitézek mi lehet
E széles föld felett
Szebb dolog a végeknél?”

A helyi érdekek, és különösen Várad várának, —
mely nyugat felől Erdélynek kulcsa volt, — védelme,
biztonsága, és még állam-gazdászati szempont, — kevés
költséggel jó fegyveres népet, úgy mondván ; kéznél tar-
tani, indították Bocskay fejedelmet, követvén Szapolyai
példáját a Báródság megnemesítésével, arra, hogy Bihar-
megye azon részén, melyhez a török által birt ország-
rész közvetlen szomszédságban esett, végvidéki, még a
szántás-vetési munkánál is fegyverét mindig maga mel-
lett tartó katonaságot, vagyis hajduságot letelepítsen. Kü-
lönösen a köleséri telepítéssel még oda is gondolhatott,
hogy azon területnek, mint különben is elpusztultnak, és

a thordai ediktum következtében a n.-váradi püspökség tulajdonából a váradi vár birtokába jutottnak, — ily telepitési célzra elfoglalása senkinek sérelmére nem lehet: ellenben az ország biztonságára szolgálhat. Ily szempontból lettek az ily hajduvárosok néha a volt tulajdonosok sérelmével is letelepitve, az erdélyi későbbi fejedelmek szakadatlan jóindulatában — mint alább látandjuk — részesítve, és az elpusztult helyek egy pár évtized alatt virágzó népes és a későbbi erdélyi fejedelmek választásánál döntést gyakorló mezővárosokká emelve. Tudjuk ugyanis; hogy a későbbi erdélyi fejedelmek legtöbb esetben a váradi vár kapitányságából választattak, vagy az választatott meg, kit a váradi kapitányok, támaszkodva a biharmegyei hajduságra, gyámolítottak.

E hajdu városok alakítása, már kezdetben mindjárt, hogy az osztrák házbeli királyokkal tartó főuraknak nem lehetett kedves; igazolja az 1608. koronázás előtti törvény 6. ágazata, mely szerint mezővárosokat jobbggyi állapotból felszabadítani nem szabad, — továbbá az 1609. t. 3. ágazata, mely Boeskaynak a bécsi békekötés előtt kiadott örök adomány leveleit érvényteleneknek nyilatkoztatja: sőt a hajdu városok eltörlése iránt, a zsitvatoroki békekötés alkalmával, Rudolf és a török császár békebiztosai között titkos szerződés is kötöttett. (Lásd *Querela Hungariae*.)

A Kölesér m.-városában letelepitett hajduk Szalon-tára, a birtok tulajdonos Toldi György engedelmével még azon évben, melyben Kölesér m.-város birtokába statuáltattak, költöztek által; ezt igazolja Toldi Györgynek 1625-ben a n.-váradi káptalan előtt tett örökbevallása; miszerint Szalontát 1000 tallérért a Jóthe Gergely (4) kapitánysága alatt létező mezei katonáknak (milites campestris) eladja, a melyet különben is mintegy 20 évvel ezelőtt nekik 16 évre zálogba adott. (Quod superioribus

temporibus, ejus jam inde vigesima fere instaret annu-
alis revolutio, totalem possessionem suam, Szalonta voca-
tam, ad id inductis militibus, tunc adhuc nullum fixum
et constantem locum habentibus, intra spatium sexdecem
annorum possidendam dedisset.) Tehát maga az eladó Tol-
di mintegy 20 év leforgását mondja; — határozottab-
ban az csak 19 lehet, mert 1606-ban telepítettén le a
hajduk, 1625-ig csak 19 év folyhatott le.

N.-Várad, Bocskay halála után, ismét az osztrák
házból való királyok Rudolf és Mátyás birtokába jutott,
és abban maradt 1606-tól 1612. évig: de a Bocskay ál-
tal telepített hajduk, előbb élükön Egry Istvánnal, később
Kuperniczky Nagy Andrással ⁽⁵⁾ Báthori Gábor hűségé-
ben maradtak, hasztalan igyekezett Rudolf király, Althan
tábornok és Rákóczy Lajos — Rákóczy Zsigmond feje-
delemnek öcsese — által őket különféle ígéretekkel a ki-
rályi zászlók alá csábítani. (Horváth M.)

1610. ápril 1-én Báthori Gábor fejedelem, a már
nem Kölesér, hanem szalontai hajdúknak a Kölesér és
Korhány folyó vizeken vámszedési jogot adományoz:
(lásd az országgyűléshez 1790-ben beadott folyamodványt)
mi arra mutat, hogy e táj biztonsága már ez időben
helyre volt állítva, és Várad és Gyula között a közle-
kedési út meg volt nyitva, és hogy az új katonai telep
magát erélyesen kezdette Jothe Gergely — adataink
szerint — 50 évig egy huzamban folytatott kapitánysá-
ga alatt rendezni, és 15 év lefolyása alatt Szalontát vi-
rágzó, és híres vásárokkal bíró mezővárossá emelni. —
De lássuk Szalonta fejlődését fokozataiban.

1614-ben Fodor Benedek a Bagdi pusztán levő bir-
tokrészét a szalontai hajdúknak zálogba adja (Bagdiaknál
magan jegyzet).

1618-ban Vimeri Margit a vimeri pusztában levő

birtok részét a szalontai hajdúknak zálogba adja. (Bagdiaknál magánjegyzet).

1618-ból egy eredeti irat van birtokunkban, középgyűreteinél olvashatlan. Olvasható részét ide iktatjuk, mert ezen látható Szalontának legrégibb, eddigelé egyetlen pecsét példánya.

„1618 circa festum sancti Georgii. Én Jóty Gergely Szalonta városának főkapitánya és főbírája Domb Boldizsár az mi meghitelt társainkkal egyetemben: ugy-mint Makai Boldizsár, Kovács Péter, Nagy Balázs, Somodi János . . . . Dombi Zsigmond, Mészáros Péter nro 12-en, adjuk emlékezetére mind a mi időnkbeli és utánunk következőknek a kiknek illik, hogy jövének mi előnkbe az irt személy: ugy-mint Veres Márton sarkadi kapitány és városunkbeli Zádori Mátyás és mi előttünk azt mondá Veres Márton . . . . adta örök áron ötvenöt talléron Zádori Mátyás uramnak . . . . (aláírva) Joannes Litterati notarius Szalontensis.“

E pecsétet Bocskaytól nyert czimerrel, használták a szalontaiak, daczára annak, hogy körirata: „Sigillum civitatis Keleser 1610“ tartalmazta; mivel úgy is adomány folytán a hajdani Kölesér mv. határa a szalontai hajdúk tulajdona volt s mint magasabb fekvésű, irtást nem igénylő területen itt folytathattak sikeresen gazdálkodást, és tekintve a szalontai határnak már fentebb érin-

tett csekély terjedelmét főbb és adománylevéllel megerősített birtokuknak Kölesért tekintették. —

E korszakra esik, hogy a Szalonta körül elpusztult falvaknak gyér számban megmaradhatott lakosai úgymondván földjeiket is magukkal hozva, mi a szalontai határ kiterjedését mozdítá elő. — Szalontára telepettek le, s magukat a 300 hajdú oltalma alá helyezék, azért is, hogy velök egyesülve a védelmükre szolgáló várkastélynak alapját közös erővel megvethessék.

V.

(1619—1631)

A királpártiak ellenszenve. — A szalontai várkastély és építési módja. Özvegy Pethénének panasza. — Révai Katalintól Orosi pusztá egy részének megvétele. — Toldi György Szalontát a hajdúknak örökösön eladja, Bethlen fejedelem ezt megerősíti. — Bethlen cathalogisták. —

ILY haladást és előmenetelt tehetett a szalontai hajdú telep 1619-ig; igazolhatja Bethlen Gábor fejedelemnek ez évben kiadott proclamatiója, melynek czime: „Querela Hungariae“ és melynek egy része a birodalmához tartozó hajdúságra és különösen a szalontaiakra jelentékeny vonatkozással van. —

E részt Szalárdi után, általunk magyar fordításban, adni és ide iktatni nem lesz érdektelen. —

„Az is mely a törökökkel kötött egyességben a palánkák (váracsok) szertehánytatása és lerombolásáról hátróztatott, legnagyobb gyalázata és kárára hárul ha-

zánknak. Mert a palánkák lerombolásának értelme alatt nem egyéb lappang, mint a Tiszántúl elhelyezett hajdúk megszüntetése, kiirtatása (exterminatio). Talán ezen katonák nem szereztek-e érdemet a haza iránt? De igen is. Ők e hazának békességet és egyetértést szerető polgárai, kik nem saját akaratuk és hatalmuknál fogva, hanem Rudolf császár kegyelmes engedelme és adománya folytán, melyhez a török császár beleegyezése is hozzájárult, Tiszántúl elpusztult mezővárosokat újra alkotni, a medvék, farkasok és más vadak által lakott tájakat szántani vetni és azzal élelmüket keresni kezdték, kiknek munkájukat az ur isten jósága annyira megáldotta, hogy megmérhetetlen gabonanemek kincse, háború alkalmával nagy erő, segítség a haza közjávára köztük és náluk feltehető.

És meg is sokasítá isten őket és kevés idő alatt pusztaságokban elfoglalt lakaikat annyira növekedővé tette, hogy közülök néhány nap alatt számos, jól begyakorlott fegyveres katona a haza védelmére a sikra kiállhat.

Ezek bebizonyítandók császári királyi ő felsége, legkegyelmesebb urok iránti hűségüket, hazájok és vérük iránti hálájukat, továbbra is önként, szükség kívánta időben két hónapon át saját költségükön a király és haza mellett katonáskodni készek. Minőlfogva ők az idők minden viszontagságai között e haza bástyái és elővédjei gyanánt tekintendők; annálfogva minden józan gondolkodásu nevezetteknek nem elpusztítását, hanem megmaradását és boldogságát kívánhatja csak. Különösen azon okból is, hogy ugyanazon hajdú-katonák vadsági természetükből kivetkezve, annyira emberiséget és vendégszeretetet gyakorlókká lettek, hogy e tekintetben a haza közepén lakó lakosokat is fölülmulni látszanak.

Már annyira fegyelmet és törvényt szeretőkké lettek,

hogy mindenkit bűnök mértékéhez képest megbüntetnek, annyira békével és a magukéval megelégedők, hogy nyilvános piaczaikon is mindenki nemesak nappal, sőt éjjel is holmijával együtt megnyugodhat.

És ezeknek meggyilkolása kiküszöbölése és eltörlésébe kell-e beleegyezni? kik királyaik iránt hálások, kik katonai szolgálatra önként készek, kik vérüket a hazáért és tűzhelyükért önteni buzgók. Szűnjék meg és legyen megakadályozva a clerus, mely is ezeknek elpusztítását nem egyéb okból kívánja, mint megtörvén és meggyengítvén a magyarok erejét, veszélyes mérgét a Krisztus egyházára kiönthesse, azt annál könnyebben üldözhesse, és csalárd czéljait végrehajthassa; melyet is legnyilvánosabb szavakban kifejezésnek, mondván: „inkább fenevadak lakják az elpusztult Magyarországot, hogysen a vallásszabadság gyakorlását élvezze. És ezekre kell bizva látni Magyarorszáig igazgatását?”

Bethlen Gábor fejedelem ezen, az 1620-ik évi hadjáratát megelőző s czéljához képest a kedélyek felzaklatására irányzott proclamatíójában ha némi túlzás lenne is; de való ténnyt látszik igazolni, hogy az egykor kőbóri hajdúk, kikről Salamon Ferencznél Zrinyi Miklós azt mondá: „nem tudnak egyebet, mint végbeli név alatt faluról falura quártélyozni, kőborlani, lopni és szegény embert nyomorgatni, —“ letelepíttetésük után fegyelmezett néppé váltak, és hogy a clerus annak eltörlését óhajtotta, és hogy a király kormányán ülő férfiak a törökökkel azok kiirtására egyességet kötöttek, és e czélra valósággal törekedtek; de mentől nagyobb volt az ellenszenv, annál inkább pártolta őket Bethlen Gábor, s felvirágoztatásukra törekedett. Így jelesen ő és kormányja volt az, mely Toldi Györgyöt, Szalonta urát, mint alább látandjuk, oda ösztönözte, hogy Szalontához való tulajdoni jogát a szalontai hajduknak eladja; ő volt, ki özvegy

Pethéné azon panaszára, melynélfogva a szalontai hajdúkat 1622-ben Bethlen Gábor fejedelemnek azért vádolta be, hogy folyamodó mezőgyaraki kastélyának téglaromjait a szalontai hajdúk, a szalontai várkastély bástya-falához elhordották és birtokán erőszakot tettek, — semmi büntetést sem szabott, sőt Pethénét arra ösztönözte, hogy birtokát a szalontai hajdúknak bocsássa át. — E folyamodvány hiteles másolata az 1847-iki nagy tüzvész előtt a város levéltárában megvolt, de elhamvadt; lételére azonban többen emlékezhetnek. —

Pethéné panasz-levele ad felvilágosítást arról, mikor kezdetett a szalontai várkastély, melynek maradványa a csonka torony, építése és minő anyagból? Ennek alapján biztosan lehet állítani, hogy 1620 táján, és pedig a szomszéd községek elpusztult kastélya és templomainak anyagaiból; mi ismét azt igazolja, hogy ezen elpusztult községek megmaradt lakosai nem csak földjeiket, hanem községüknek rommaradványait is Szalontára igyekeztek átszállítani; mert nem lehet feltenni, hogy a szalontai hajdú-katonák azon rommaradványokat elhordani s várkastélyuk építésére felhasználni merészelték volna, ha az illető községek megmaradt lakosai arra nézve beleegyezésüket nem adják.

Hogy pedig a szalontai várkastély legnagyobbbrészt ily romtéglából építettett; igazolja a még ma is fenálló tornyának maradványa, melynek egy öl vastagságú falának csak külső és belső téglái látszanak épebb téglának lenni, a négy láb közepe pedig darab téglával összekevert kövér cement öntéssel, Beton építési mód szerint, töltetett ki. És a fal mindamellett jelenleg is oly szilárd, hogy a kövületté vált cementből az összevissza fekvő tégladarabokat kitördelni csaknem lehetetlen.

Azt hisszük, hogy a szalontai csonkatoronynak épi-

tési módja csaknem unikum, s az építészek és archeologok figyelmét nagyon kiérdemli.

E várkastélyra vonatkozólag Szalárdi, kronikája azon részében, melyben az 1636-ik évi Szalonta alatti csatát írja le, azt mondja : „a lövészszámokat, porral, golyóbissal Szalontára bevívén, az ott való kastélybeli bástyákra, és azután építtetett toronyba állatták vala.“

Szalárdi az egykorú krónikairó és Rákóczy György fejedelem secretariususa, mint különben is biharmegyei születésű, amit a szalontai várkastélyról mond, valónak vevendő, jelesen az; hogy annak bástyái is voltak, melyre még az ágyukat is felállítani lehetett, és továbbá, hogy a várkastély tornya 1636. után építtetett és így nem egy-szerre a bástyákkal. Szalárdi ezen állítását a szóhagyomány is igazolja s még azt is hozzáteszi, hogy a várkastély széles és mély vizárkokkal volt körülvéve, és hogy hopstad tját is, vagy is magát azon városrészt, mely a váron kívül esett, mély vizárok vette körül. A szóhagyomány a vár vizárkát nyugatról e sorokat író mostani házától a piacon keresztül Pápai Ferencz házának, onnan fordulva, északi oldalon a ser-sikátoron a tóig, itt fordulva a keleti oldalon, magában a tóban, és a tóból fordulva déli oldalon Ignát és Szöllősi Péter háza között, e század elején létezett sikátoron fel e sorokat író háza telkéhez mondja vezetettnek. Hogy magában a várban is voltak többeknek házaik és hogy a bástyák lerombolása után is a várterületén számos szalontai lakos lakott, igazolja a Varga nevezetűeknek azon mellék neve : „Várbeli.“ A várarkába a vízvezetés a Kölesér folyóból a város keleti oldaláról történt, melynek nyoma még most is Pájer István és Csete Sándor s több mások telkén látható. A folyóviz a Sziget-dombnál, mostan Hizó

Bálint malma hátamegett, hol Keszi községnek vizimalma állott, vizsorompóval szorítottatott fel.

Fennmaradt emlékezete annak is, hogy egy időben száraz nyár volt, és egy bizonyos Léri nevű nemes birtokos, valahol Feketetót körül, a Kölesér folyó torkolatát elgátolta, hogy a Körös összes vizét saját malmának megnyerhesse; miért a szalontai hajduk féltvén várárkaikat a víznek hiányától, a gát lerombolására kimentek, az ellenszegülő Lérit meggyilkolták, és az általa készített gát mellé temették el.

Sokan vannak szalontai lakosok, de többen vidékiek, kik azon hiedelemben vannak, hogy a szalontai csonkatorony töröképitmény, és hogy a törökök ültették volna az ugynevezett „Vénkerti“ szőlőket is, sőt akadtunk egy török dervisre is, ki a csonkatoronyra nézve azt mondá: „ezt is mi építettük, de most már nektek adta az Isten.“

Azoknak, kik a csonkatornyot török-épitménynek tartják szolgáljon felvilágosításul Salamon Ferencznek többször idézett munkája, melyben mondja: „A kérdést tán helyesebben tesszük, ha nem azt kérjük, mit épített a török, hanem mit tartott fen Magyarországon? A felelet az, hogy szokatlanul keveset.“ Továbbá: „A török várfalak építésével nem gondolt új erődöket az elfoglalt várakhoz nem épített, csak az ostromkozta réseket javította ki, de tudománya sem igen terjedt tovább a palánk (erős karók közzé font fiatal fa fonás) készítésénél.“ De ezen kívül az egykorú írók mondják, hogy a törökök Mátyás király, budai fényes palotáját rondaság tekintetében és a szép ablakok betapasztásával disznóóllá, a jász-berényi szép templomot istállóvá változtatták át. Egy két vallásos buzgóságból felállított minarette igen sovány kárpótlás azon pusztításokért, mint e monographia is igazolja, melynek boldog és jólétnek örvendő világek estek áldozatul.

1624 martius 14-én a szalontai hajduk Révai Katalintól megvették az orosi pusztának egy részét 100 talér és 20 aranyon (Lásd Haranghi pert. Bih. m. levéltára)

1625-ik évben, feria quarta proxima antefestum Beatae Margaretae Virginis (Lásd a fehér-vári káptalan-nál Liber Regius 13. Pag. 74) megjelent a n.-váradí káptalan előtt Tholdi György de Szalonta, Tholdi István fia, mint egyik szerződő fél, továbbá Egry István az összes mezei katonaság tábornoka (universorum militum campestrium generalis) Jothe Gergely stb. mint a Szalontán tartózkodó mezei katonák nevében szerződő másik fél. — Tholdi György előszóval előadja, hogy ámbár mintegy 20 évvel ezelőtt szalontai összes, az időben pusztá birtokát, mely a törökök és tatárok gyakori kicsapásai miatt műveletlenül és pusztán hevert, az abba költözött katonáknak, kiknek az időben állandó lakhelyük nem volt, 16 évi használatra úgy adta által, hogy a 16 év elteltével, elhagyva házaikat és épületeiket, onnan elköltözni köteleztetnek: (*relictis domibus et aedificiis, illi ne emigrare deberent, essentque per omnia adstricti*) de úgy jó barátai biztatása, mint a fejedelem és az ország rendes felhívása és intéseinek engedelmeskedni kívánván, ⁽⁶⁾ miszerint óhajták vala, hogy Toldi György a nevezett birtokot az érintett katonáknak, kik a törökök becsapásai ellen folyvást őrt állanak, (*praefatos miles contra et adversus invasiones et excursiones Turcarum, et quidem praecipue in confinibus degentium, ibidem quasi in excubiis et in continuis stationibus constitutos Patriae non nihil prodesse*) átbocsátaná; — annál fogva egész szalontai birtokát, — mely most már mezővárossá lett (*jam autem in oppidum translata, munitionibus circumdata, domibus et aedificiis exornata et locupletata*) erődítvénnel van körülvéve, házak és épületekkel felékesit-

ve és meggazdagodva, — az ottan levő kastéllyal, és mindennemű haszonvételekkel együtt az ottan lakó összes katonák, és mindkét nemből lévő maradékainak, az általuk két részletben lefizetett 1000 tallérért örök áron eladja, s annak általuk békés birtokolhatásáért örökre szavatosságot vállal, őket a békés birtokban védelmezendi és oltalmazandja, azon kikötéssel azonban; hogy úgy saját, mint maradékai számára egymás-mellé eső két belső telket, egy nemes kuriának elégségest, a vevők kiszakítani és Toldi György egykori volt jobbágynak, ha Szalontán letelepedtek, vagy letelepedni kívánnának, szabad lakást és minden szabadalmaikban részességet engedni köteleztetnek. Azon esetben pedig, ha Toldi György családjá, szolgálói, jobbágjai és a szalontai katonák között vagy viszont perpatvar támadna, a helybeli kapitányi és esküdtszék előtt tartoznak törvényt állani, fentartatik azonban a feleknek a megye törvényszékéhez fellebbezhetni. E feltevételeket megtartani egy részről Toldi György saját és örökösei, úgy Jothé Gergely szalontai kapitány saját, valamint az összes szalontai katonák nevében 4000 frt vinculum (kötér) terhe alatt magukat kötelezték.

1625. sept. 22. kelt adomány levelében Bethlen Gábor fejedelem Toldi Györgynek ezen örök bevallási levelét helybenhagyja, megerősíti, sőt ha fejedelmi jogai lennének is Szalontához, azt is a szalontai hajdu katonáknak adományozza.

A Toldi György örök bevallási levelének szövege szerint, a még 1606-ban teljesen pusztaságban létezett kis falu Szalonta 19 év leforgása után már mező-városá emelkedett, erődívenyekkel körül vett, házak és épületekkel felékesített és meggazdagodott.

Bethlen Gábor fenti adomány levele folytán a szalontai hajduk 1626. évben (*feria tertia proxima ante*

festum Beati Georgii militis et Martyris) lettek törvényesen bevezetve Szalontának birtokába.

E statutionál homo regius volt Inczédi Mátyás és káptalani kiküldött Beregszászi Mihály. Jelen voltak a statutionál Csomaközy András Várad városának vicekapitánya, és több váradi lakosok, köztük Ravazdi András, Borbély Albert, Kereszthszegi Csatári János sarkadi vár kapitánya, Tömösvári Katalin Patából stb.

Ez alkalommal statuáltatott szalontai hajduknak, — kik ezentul Bethlen cathalogistáknak nevezetnek — neveit lásd hátul (7) szám alatt betűsorozatba véve.

VI.

(1631—1636.)

**Fejedelmi adománylevelek. — Eszterházy nádor segé-
regének Rakamaznál megveretése. — Az Eszterhá-
zy család eredete, emelkedése. — A régibb és újabb
lakosok közötti surlódások. — Az Arany család ar-
mális levele. — A hajduságot védelmező és kiirtó
törvények.**

RÁKÓCZY György fejedelem a n.-váradi várban 1631. febr. 8-án kiállított adománylevele alapján (lásd fehérvári káptalannál 16. liber Regius, lap 154.) a szalontai hajdukatónaknak adományozza N.-Vásári, Kisvásári, Répáskeszi és Simonkerék pusztákat. Ezen adomány levél kivonatilag következőket tartalmazza: Rákóczy György fejedelem méltánylólág figyelembe veszi

a Szalonta m.-városában lakó összes katonák és vezénylőkapitányának minden kívántató körülmények között kitüntetett szolgálati készségét, különösen pedig azon buzgóságát, melyet nevezettek Rákóczy Györgynek a fejedelmi székhelyre lett juttatása alkalmával, oldalához és részére állva tanusítottak (*praecipue vero felicitis hujus Principatus nostri adeptionis et inaugurationis tempore lateri nostri continue adhaerentes*) hozzá járulván némely hű, fejedelmi tanácsosainak közbevetése, az összes Nagyvásári, Kisvásári, Répáskeszi és Simonkerék pusztákat, melyeknek birtokában eddig is békességgel léteztek, de igazoló okmány hiányával léteznek, mindennemű fejedelmi joggal a szalontai katonáknak és mindkét rendbeli maradékaiknak (új adomány) ezímen adja.

1631. N.-Várad főkapitánya volt ifj. Bethlen István, Bethlen Gábor fejedelemnek unokaöccse. Ez az ifju vezette a bihari hajduságot II. Ferdinánd királynak, Eszterházi Miklós nádor által vezetett serege ellen, ki is, tudniillik a nádor, a múlt év december 2. az érdegyi fejedelemnek megválasztott I. Rákóczy Györgyre, a hatalmas protestansra, azon elvet akará alkalmazni „vessék ki a fészkekből, mielőtt megtollasodnék.“ A fenhéjázó nádor hada ifj. Bethlen István hajdu katonasága és sógora, Zólyomi Dávid székely serege által Rakamaznál anynyira megveretett, hogy népét a Tiszának ugratták, vagy fogságba ejték, és oly helyzetbe hozák a nádort, hogy kegyelmül kérte a bécsi udvartól azt; miszerint kimondhassa, hogy Rákóczyt fejedelemnek ismeri. (Lásd Kővári Erdély történelmét.) Eszterházi Miklós nádor a rakamazsi vereséget soha sem feledé el; talán örököseinek is meg hagyá azt soha el nem feledni: legalább ezt lehet következtetni azon szívósságból, mellyel a nádor fia Esz-

terházi Pál működött, a biharmegyei hajdukat szabadságaikból kivetköztetni és földesurként nyakukra ülni.

Miután monographiánk folyamában az Eszterházi névvel gyakran fogunk találkozni, nem leendő felesleges annak eredetével, hirtelen nagygyá növekedésével Toldi Ferencz munkája nyomán közelebbről megismerkedni.

A fentebb említett Eszterházi Miklós nádor Galántán Pozsonymegyében 1582. april 2. nemes szüléktől származott. Élete 19. évében prot. vallásból római hitre tért, miért szülei által kitagadtatott, és anyja bátyjának Illésházy Istvánnak, a korabeli legjelesebb férfinak, Magyarország gubernátorának és protestansnak pártfogását volt kénytelen igénybe venni, kinek azonban udvarát néhány év múlva elhagyta, s más rokonához, kassai kapitány Mágócsi Ferenczhez folyamodott: ennek azonban váratlanul bekövetkezett gyanus halála Eszterházi életének új fordulatot adott az által, hogy annak özvegyét 1611. nőül veszi, 1617. lett bereg-, 1618. pedig zólyommegyei főispán, kir. tanácsos, majd királyi főudvarmester. 1622. kir. kamarás, országbíró, sőt a nádorságra is Thurzó Szaniszló ellenében ekkor már 75 szavazatot nyert, Thurzó ellenben 86-ot. 1623-ban második házasságra lépett a nádor fia, Thurzó György özvegyével. E frigyből származott a család, és kettős házassága által nagy vagyonnak jutott birtokába, mely fejedelmi adományokkal szaporított. 1625-ben a soproni országgyűlésen nádorrá választatik, 1626. Frakno várával adományoztatik, és gróffá emeltetik. 1628-ban a szőnyi béke létesítéséért IV. Fülöp spanyol király által az arany gyapjas rend vitézévé tétetik s ez által Eszterházi a fejedelmi tekintetű férfiak sorába lép. A római szentséges birodalmi herczegséget fia Pál 1687-ben nyeri el. Midőn Bethlen fejedelem egész Magyarországot elfoglalta, II. Ferdinánd hűségében a főbb urak közül csak Eszterházi Miklós, Zrínyi

György és Nádasdi Tamás maradt, Bécsbe menekülve. Kemény János önéletiratában Eszterházit a protestáns vallás nagy üldözőjének nevezi. Jobbágysait katolikus vallásra térítette. Engel róla azt mondja: „Der aus Interesse jesuitisch gesinnte Palatin.“

1632. év oct. 20-án N.-Váradon keltezve Rákóczy György fejedelem és Markosfalvi Márton secretarius aláírással kelt adomány levélben I. Rákóczy György az egész kézai pusztát a szalontai hajduknak adományozza. (Lásd ex. act. emerit. mag. XLVI—844. 3. NB. Bihar m. levéltár.) Ezen adomány levél, illetőleg fejedelmi consensus kivonatilag így szól: „Jottai Gergely kapitány saját és a többi Szalonta szabad mezővárosbeli (liberi oppidi Szalonta) esküttek nevében bemutatja a n.-váradi káptalannak hiteles kiadványát, mely szerint n.-váradi Stepán Ferencz hites társa, nemes Somogyi Zsuzsánna, férje beleegyezése folytán az elpusztult egész kézai pusztát Biharmegyében, 300 birodalmi tallérért ugyanazon Jottai Gergelynek, és az összes szalontai lakosoknak és mindkét nembeli örökösöknek eladta, kérvén a vevők Rákóczy fejedelmet ezen vételt fejedelmi jóváhagyással is megerősíteni.

Következik a Stepánné örökeladási levele, melyben férje szerencsétlen száműzetése előadatik, úgy az; hogy Kéza a váradi vár ostromlása idejétől — tehát 34 év óta — nélkülözi a munkás kezeket (Omnibus prorsus cultoribus vacuum, carentemque).

Fentebb az 1552. évi porták felszámolása nyomán kimutattuk, hogy az itt érintett kézai pusztá a váradi püspök tulajdonához tartozott, és már itt Stepánné birtokában látjuk lenni. — Ennek magyarázata az, hogy a tordai ediktum után a kath. püspökség javai Biharmegyében confiscáltattak, egy része a váradi vár tulajdonához kapcsolattott, de nagyobb része magános hatalmasok

által foglaltatott el, — annyira, hogy már Báthori Gábor fejedelem korában az országgyűlés elhatározta az ily javakat a hatalmaskodóktól vissza foglalni. A mint később is látandjuk, az így visszafoglalt, vagy váltott javakból a szalontai végvidék gyarapodásának előmozdítása tekintetéből a szalontai hajduk fejedelmi consensust (jóvá hagyást) nyertek az általuk szerzett fekvőségekre.

1634-ben Szil és Barmód már a szalontaiak birtokában volt; de adataink hiányzanak, mikor jöttek birtokába? Az is meglehet, hogy e birtok szomszédságukban s lakosaitól, mint fentebb Kézáról érintetett, kipusztulva lévén, első foglalási jogon jöhetett tulajdonukba. — De kétségtelen, hogy ez évben már Jóthe Gergely a többször említett szalontai kapitány, a váradi kapitány és az ott tartott megyei törvényszék előtt ünnepélyes nyilatkozatot tesz, hogy az új jövevény lakosokat Kölesér, Szil és Barmód pusztákra csak oly kikötéssel fogadják be, és türik el azoknak együttes használatában, hogy a község előjogainak ártalmára ne legyenek; ellenkező esetben minden javaiktól fosztassanak meg. (Ex actis emeritorum magistratualium. Bihar. m. levéltár.). Ebben találtatik fel első nyoma a Bethlen cathalogisták és az új jövevény lakosok közti viszálynak, mely különösen a következő század elején sok szomorú összeütközésekre, házak elpusztítására s sok szerencsétlenségre szolgáltatott alkalmat.

1634. május 10-én kelt armális levél által Arany János és Ferenczet n.-falusi nemnemeseket Rákóczy György fejedelem nemességre emeli (8) és nemesi czimmerrel ajándékozza meg. E családból származik Arany János, a magyar nemzet ünnepelt költője. — Miskolczy Károly ur a Toldi mondáról szóló, fentebb említett értekezésében, örömmel jegyzi meg; hogy Toldi Miklóst, a hőst, Szalonta szülöttje énekelte meg örök becsű hőskölteményében: és ha még azt is tudja vala, hogy az Arany család Nagy-

faluból veszi származását, melyet ő a Toldiak ősi fészkének, és szerintünk joggal mond, mily örömmel emlékezett volna e csodás véletlenről.

1635. évben két törvény hozatott Szalontát és hajdu város társait érdeklőleg. Ezek egyike által, mely az erdélyi országgyűlésen hozatott szabadságaikban a többi biharmegyei hajdusággal együtt megerősítettnek, községenként megnevezetve törvénybe iktattatnak, mint mezei katonák évenként mustra alá vonatni rendeltetnek, és a tábornokok köteleztetnek a neveikről vezetett regestrumot a fejedelemnek bemutatni. A másika ezen törvénynek Sopronban hozatott, s ennek 68. ágazata szerint az ezen törvényben előszámlált hajdu községek szabadságaiktól megfosztatnak, s jobbágyi állapotba vettetnek. — E törvényben Szalonta nincs ugyan az előszámláltak között, de későbbi időkben, midőn a hajduságból kivetkeztetett szalontai lakosok panaszaikat felemelték, mindig e törvényre hivatkozással némittattak el, valamint a többi biharmegyei hajdani hajdu községek is.

1635. jun. 19. Rákóczy fejedelem homo regiusokat küld ki az orosi pusztának határa felett támadt viszály eligazítására, mely alkalommal m.-gyáni lakosok Sipos János, Gazdag János és mások az orosi puszta határaitól esküvel erősített bizonytságot tettek. — Ezen határ járásról felvett okmány a város levéltárában 1847-ig eredetiben meg volt, de ekkor elégett. (Lásd az 1847-től kezdett városi jegyzőkönyv bevezetését, és az országgyűléshez beadott folyamodványt 1790-ben.)

VII.

(1636—1640)

**A Szalonta alatti csata. — Győri Jakab hadi csele.
— Hadi zsákmány. — Testhalom. — Gyilkos-rét. —
A borosjenői békekötés.**

KÖZELGETÜNK a történelemben is Szalonta alatti,
— I-ső Rákóczy György fejedelem hadserege és
a törökök között történt nevezetes csatának leírásához. Legyen néhány szóval ennek indító oka megemlítve. —

A töröknek igen ügyes de szívtelen diplomatikai fogásai közé tartozott az erdélyi fejedelmek ellen, ha ezek általa is lettek teremtvé, kéz alatt fejedelmi candidátusokat tartani; sokszor csak azért is, hogy a tényleges fejedelmet a kötelezett adók lefizetésére a fenyegető vetélytárs nevével rémitgesse. Így volt 1636-ban I-ső Rákóczy György fejedelem vetélytársa Bethlen Gábor néhai fejedelem testvére, Bethlen István, ki maga is kevés ideig Erdélyország fejedelme volt. — E nemes jellemű fejedelem, csak-hogy a testvér-harczot megelőzze, önként mondott le a fejedelmi székről Rákóczy György javára. Rákóczy György azonban nevezettnék vejét Zólyomi Dávidot fogságba vetette, fiát Pótert, egy saját szolgájának felindulás közben történt megöléséért üldözőbe vette; miért is az öreg Bethlen István Husszain budai basához folyamodott, ki is őt szívesen fogadta; pártfogolást ígért s török hadseregbeli segítséget eszközölt ki részére Rákóczy ellen.

Bethlen István Gyula felől a török sereggel már Szalontának tartott; és oct. 6-án estefelé Szalonta alá érkezett. De lássuk e csatát és kimenetelét mikép írja le Szalárdi krónikájában?

Die 6-ta Barátka nevü faluhoz érkezett vala ki (a fejedelem seregével) a hegyek közül való köves-, poros-, és erős utakból a körözs-torokban alul Várad felől.

E késedelmezés alatt Ibrányi Mihály (Várad várának alkapitánya) megértvén, hogy a vezér minden hadával s Bethlen Istvánnal Gyulához várattatnék, hogy Szalonta városa állittathatnék égetéstől féltendőnek, a megírt vármegyékkel, hajdusággal, marosszékiekkel, ónodi és a fejedelemtől Tiszán-túl való jószágiból való hadakkal Szalonta mellett Madarász nevü faluhoz tábort jártatott vala. Kornis Zsigmond is mint Bihar vármegyének főispánja vármegyéjével, Huszár Mátyás is, mint marosszéki főkapitány tiszti alattvalókkal jelen levén. Azonban a fejedelem Ibrányi Mihálynak utban létéről és kisietéséről irton ír vala, és ha Váradig hátrább kellene szállaniok, hogy meg ne harcolnának, parancsolja vala.

A nap már midőn szintén alámegyen vala, a csatáknak hátokon az ellenség elérkezék, az ő szokások szerint rettenetes sivalkodással; a mieink is, a mi kevesen valának mind egyszersmind (ez is a fejetlen lábságtúl volt-e, vagy a nép kevés voltátul, hogy még csak segítő sereget sem hagytak vala) sűrű Jézus Jézus kiáltással vélök szembe roppanának. Lőn rettenetes kopja törés és nagy kemény viadal, úgy hogy az ellenség hátat kényszerítetvén adni, nagy darab földön hátukon mennének és vágnák őket mindaddig, míg a jancsárok valami bokrok és szekerek közé, néhány könnyű taraczkokkal beállatva levén, azok sűrű lövésekkel el nem vetnék az mieinket hátokról. De itt a lövés miatt benne elhullván, s az idő is szintén al-

konyodván, a mieink is hátokról megfordulának, s az ellenség is hátrább szálla.

De a fejetlen lábság miatt oly kár lón, hogy mikor szemben mennének, nem levén derekasan kitől tartaniok, sokan csoportonként is nem a harcra mennének, hanem visszafelé szaladnának. Némelyek pedig nagy sokok, nem az ellenség ütésének, hanem az elhullott magyar és török tisztek fosztogatásainak, török lovak fogdozásinak, kergetésének esnének, és semmit nem emberkedvén, az kapott prédával, csak szaladton szaladnának, s menten mennének.

Kornis Zsigmond alatta való vármegyéjét nagy sok szép szókkal megbiztatván, maga kivont mezitelen pallasával nagy vitézi bátorsággal emberkedvén, Bihar vármegyét nekik vitte vala. Huszár Mátyás is hasonlóképen tiszti alattvalókat. De Kornis Zsigmond vármegyéstül elébb meg sem tére az ellenség hátáru, valamég minden seregektül leghátrább hagyatnék, kin fegyverderék vagy egyéb fegyver sem levén, nyusztal bélelt megyszín bársony mentéjének mindkét elejét a jancsár golyóbis nagyon által likasztaná.

Minekutána mind a két had egymástul kétfelé állott volna, és a jancsárok is istennek csudálatos ítéletiből nagyon megrémülvén, a taraczkokat, azokhoz tartozó szekerekkel, porral, golyóbissal mind ott hagyván, a lovagseregek után futottak volna; az szerdár Bethlen Istvánnal, basákkal, bégekkel arról diványoznak (értekeznek) vala, már virradva mit kellenék cselekedniök.

Azonban egy Győri Jakab nevű jeles, bátorszívű mezei próbált vitéz ember, ki most félegyházi hajdu-hadnagy, de egész ifjúságában pusztára alájáró, törökre csatázó, sok törököt vágott és fogott vala, és rabságban is köztök néhány esztendőig tartatván, a török nyelvet is jól megtanulta, s jól tudja vala; az harc után vagy

háromszáz lóval, jó legényekkel magát öszve-
 vervén, hogy nagyhirű s ismeretségu volna, azok is ma-
 gokat örömet alája és hozzáadván, már az idő éjszaka,
 de tiszta és csillagos levén, nagy csendesen a török után
 nyomula, és hogy mindenekben csak tőle várnának, né-
 kik meghagyta vala. Kik midőn közelitettek volna a tö-
 rök táborhoz, a sereget kívül alkalmas helyen hagyván,
 hogy ötet azon helyben várnák vissza parancsolta vala.
 Ők azért gyalog a török táborba bébeszélvén magát, hol
 a basák bégek Bethlen Istvánnal diványoznak (értekeznek)
 vala és avagy, hogy Bethlen István magyar szolgája vol-
 na vagy a török nyelv tudásának színe alatt, együtt és
 másutt is, a fődiványban való tanácskozásokból, nemkü-
 lönben mint Gedeon a madianiták táborában — Judit 7
 — kitanulá; hogy nagy rémült elmével volnának, és a
 fejedelem újabb hadainak minden szempillantásban való
 érkezésétől nagyon félnének. És noha Bethlen István na-
 gyon biztatja, bátorítja vala őket: ezek már eloszolván, a
 fejedelem hadai is (melyek csak valami kevés nemesség-
 ből állanak) annyira megfélemlének, hogy minden szívek
 oda lenne. De némelyek a basák közül nagyon eléfordít-
 ván, mivel biztatja vala őket, és hogy tudná ő a kemény
 nyakú, vakmerő természetű magyar nemzetnek szokását,
 ki hogy a kis légyecsipéssel annyira megszárdult, hogy a
 miatt eloszlott volna, azt csak megsem kellene gondolni,
 hanem inkább ha hátrább szállott is, de a fejedelem de-
 rék hadaival, ki eddig is Váradon, vagy azon alól lehet-
 vén, azzal megegyezvén csak reggelig is gonosz szerencse ta-
 nálhatná őket. Csak e kevés számú vakmerő nép miatt is mi-
 nemű károk esett, s hát ha a fejedelemmel utban levő sok nép-
 pel (mely nem is oly kevés, hogy csak nemességből, hanem
 székelységből, fizetett népből, lengyelekből, feles gyalogból,
 feles lövészszármokból állana): megegyezhetnek, mit nem
 vihetnek végben az ő erejekben?

Győri Jakab ezeket nagy szívbeli örömmel értvén, ki ballaga a táborrul elhagyott seregébe, kik között szerencsére két dobos is vala. Kétfelé szakasztván azért a sereget, egyik részével maga távolabb mene oldalra, a másik sereget is ugyan oldalfélt távolabb küldvén, meghagyá, hogy valakinek puskája vagyon, azt minden ember elkészítse, és mihelyen ő dobot üttetvén seregestől megszivalkodik, ők is akkor mentől szörnyebben lehet doboltassanak, sivalkodjanak : hozzá hozzá vitézek, és Jézust Jézust kiáltanak, mikor pedig löni kezd, ők is mentül sürűbben lehet löjjenek, de helyekből ő hire nélkül ki ne mozduljanak.

Kik azonképen mindkét felől dobot üttetvén és nagy sivalkodással : Jézus, Jézust kezdvén kiáltani, s egymást hogy : hozzá hozzá vitézek! nógatni, a megrémült török nemzet, a bevett vélekedése szerint, azt tudá : hogy a fedelem hadai érkeztek s azok volnának rajtok. Azon szempillantásban pedig a rétségekről is mindkét oldalról, s hát megől, nagysűrűségű sokaságu darvak, oly szörnyű szokatlan kiáltást kezdének, hogy a török táborbeliek, kik lovukat nagyobb részben csak kezökben tartják, s úgy étetik vala, annál inkább hihető olyan gondolattal is istennek csudálatos ítéletiből, hogy azok is mindenfelől hadak által rezzentettek volna fel helyekből, elrémülének és azonnal megfutamván, ki egy-, ki másfelé, valamint nyargalvást lehetne szaladnának, és rendeket elhagyván, oszlanának, és azon éjszaka annyira szélednének egynehány mértföldön, és lápokra, vizes, sáros helyekre verődnének, hogy némelyek néhány hetek alatt is alig verekedhettek ki belőle. Sokak mind lovastól a lápokba holtak ; sokaknak lovuk oda holt, s maguk a szigetekre kiverekedvén, a nagy rétség közül ki nem hatolhattak, hanem azután az földnépétől éhel halva találtattak, némelyeknek megcsirázott árpaszemek találtatván a szájakban, sokak pedig életben

találtatván, éhel elszakadozván, csak akármi barompásztoroknak is könnyen megadták magukat, csak akadhasanak hova hamarébb emberek közibe, s kaphassanak életre, úgy hogy a parasztság is azon őszön a vizeknek tisztásin hajókon járnak és kereskednek vala a lápokon csáklyákkal, vasvillákkal, s úgy keresik vala ki az aranyos ezüstös öltözetű odaholt főfő lovakat, s török testeket, s nagy sok napok alatt fogdosnák, s hordanák a török rabokat, s keresnék nagy haszonnal szerén szerte az éhel megholt törökökön való gazdag prédát a szigetekken, rétségeken, lápokon, csiádájokon.

Az szerdár az főfő urakkal, s Bethlen Istvánnal valami paraszt emberek kalauzságokkal élván, sok gázlással verekedtek vala Gyulára.

Győri Jakab elég nyereségnek állítván a mit most Isten eszközképen nagy részben ő általa végben vitt vala, az éjszakai szövetségben, nem akará a véle való kevés népet az ellenséggel megelegyíteni, hanem szép szóval intvén őket, hagynának most az nagyobb haszonkeresésnek, hogy valamint kevés számokat ezekben vivén, abbul nagyobb kár ne kezdjen következni intimálván; megtére Szalontára, és hogy mint lőtt volna isten áldásábul az ellenségnek elfutása, és hogy a lövőszerszámokat is mind elhagyták volna, az ott való kapitánynak Jóthe Gergelynek megbeszélé, ki mindjárt Váraddá, mind a fejedelemasszonynak, s mind Ibrányi Mihálynak volta-képen igen (gyors) postán megíratá, s a fejedelemasszony is a fejedelemnek értésére adá.

Győri Jakab másnap is reggel a véle valókkal, s szalontaiakkal kimenvén, a tábor helyén is sok elhagyott élésszereket, s holmi barmokat találának, és az elhullott testeket is megfosztogáták, és az lövő szerszámokat azokhoz való szekerekkel, porral, golyóbissal Szalontára be-

vívén, az ott való kastélybeli bástyákra, és ezután épített toronyba állattak vala.

Es ekképen az uristen ő felsége a nagy sok török népet, minden emberi erő nélkül, mint Gedeon által a madianiták temérdeki sokaságát csudálatosképen megverte, szégyenitette vala. Mely napot a fejedelem míg éle, nagy isteni tisztelettel, böjttel, és hálaadással szokott vala esztendőnkint celebrálni, megszentelni.

Győri Jakabot pedig udvari szolgaságra állatta vala, esztendőnként való illendő szép fizetést rendelvén neki: ki hogy együgyű jámbor ember, s eleitől fogva az udvari állapotot nem szokta vala, inkább kívánván házában lakni, mindazáltal házához is kiszolgáltatott a fizetése.)“

Ezeket és még sokkal többet mond el Szalárdi a szalontai csatáról; a szóhagyomány azt megerősíti, és hozzáteszi, hogy a szalontai hajduk a csatavonal balszárnyán a Sásér és Sebesér közötti sziken, (szikes legelőn) városukat fedezendők, állottak Jothe Gergely vezénylete alatt. A törökök, a Kornis Zsigmond vezénylete alatt álló biharmegyei harczosok által a Testhalomig, nyomattak vissza, és e Testhalomnál volt a legnagyobb öldöklés, valószínűleg a Janicsárok szekérvárukból innen vetették vissza Kornis Zsigmond harczosait. A szóhagyomány a Testhalom nevezetét az ott elhullott és oda temetett harczosok sirjától mondja eredettnek, és ha valaha a nemzeti kegyelet a csata helyeket emlékekkel akarná és fogná megörökíteni; ugy a szalontai szerencsés csatának emlékköve a Testhalomra lenne felállítandó. A szóhagyomány azt is mondja, hogy a töröksereg a Kenderér és Horgasér közötti térre huzódott vissza, és itt lett Győri Jakab hadicsese által rászedetve, és innen rohant a Horgasért megkerülve,

egy része a Gyilkosrétnek, melyben igen sokan közülök halálukat lelék, és hogy ezért lenne nevezeete „Gyilkos-rét.” A szóhagyomány azt is mondja, hogy következő nap a Testhalomnál a temetés elvégzése után, a szalontai hajduk nagy tort tartottak, és e közben mondta volna Jóthé Gergely, ki tréfás vigtermészetű ember volt, a még most is emlékezetben maradt, nehéz kimondása miatt Tiszántul játsziságból emlegetni szokott tréfás mondatot: „So-hasem hallottam oly szép sip szót, mint a sás-sebeséri sziken szállott volt.”

A szalontai csatát még több apró csatározás követte; de végre is a boros-jenői, nov. 6-án megkötött békekötés folytán Rákóczy Bethlen Istvánna, valamint a törökkel kibékült, s e vidék ezentul még 22 évig a török becsapásaitól meg lett kimélve és Szalonta fokoza-tosan vagyonosodva, határa kiterjesztésével nagy gyarapodásnak örvendett.

Szalárdi azt is megemlíti, hogy a tömösvári basa a Szalontánál szerdársága alatt esett boldogtalan harczáért fejével fizetett.

VIII.

(1640 — 1680)

Fejedelmi oltalom. — Községszabályozási rendelet. — Eszterházy Rákóczi ellen sereget vezet. — Győri Jakab újabb vitézsége. — Muharim basa megölése. — Andacs és Pata zálogba vétele. — A jóllét culminációja Jothe Gergely 50 évig tartott kapitánysága alatt. — Szalonta elpusztulása. — Rákóczi a gyalui csatában halálos sebeket kap, és elhal. — Nagy-Váradot a török elfoglalja.

MARTIUS 16-án 1640 Rákóczy György fejedelem parancsolatot küld a váradi kapitánynak Ibrányi Mihálynak, hogy a szalontai szabad hajduvárosbeli kedves hiveit Nadányi Mihály és István megtámadásai ellen megoltalmazza, és azon szabadvéghelynek szabadságára vigyázzon (országgyűléshez folyamodvány 1790-ből)

1644-ben Rákóczi saját neve alatt szabályrendeletet küld a szalontai hajduságnak, mely szerint a község élén csak a kapitány álljon, ügyes bajos dolgaik elintézésére elsőbíróági széket állíthatnak fel, és e végre bírót és tanácsot választhatnak; a bíró azonban a kapitány alárendeltje legyen, (ille tamen capitaneo eiusdem lai in omnibus subsit.)

1644-ben Rákóczy György és III. Ferdinánd között folytatott vallásháboru alkalmával, — melyet megelőzőtt Eszterházy Miklós nádor és Rákóczy György fejedelem között folytatott moeskolódó levelezés és Eszterháznak

a fejedelemre irányzott sértegető szavai, melyek közt a maga környezetében Rákóczy Györgyöt mindig csak „Kocsis György”-nek nevezte — a biharmegyei hajduk — Gyulai Ferencz vezénylete alatt állottak, és ezek egy része Patakvara várórságát képezte, kik között volt a már fentebb érintett Győry Jakab is, ki is a Máádra érkezett német katonaságra bocsáttatott, csatát kísérleni. Győry Jakab kétszázad magával Patakról kiindulva, úgy vélekedett, és nem is csalódott, hogy a német katonaság a Máádi jó borokkal tulságosan vendégeskedik. “Azonnal arra kezdte tartani seregével, kiknek strázsájokat sem találván, hajnalban rájuk üte, és az udvarokon szanaszét részegen, minden vigyázás nélkül találván őket, levágának benne, .. és gyalog, ha kik elszaladhattak, de sok jó lovakat s egyéb prédát hagytak volt, melyeket a táboron kótyavetyéltek fel. (Szalárdi krón.)

Ez a hadjárat Eszterházy nádor táborának kegyetlen megveretése, és a linczi békekötéssel fejeztetett be.

1646-ban a madarásziak és szalontaiak között bizonyos marhabehajtásból viszálykodás támadt: ez ügyet Jothe Gergely kapitány Vér Mihály biharmegyei alispán birósága elébe terjeszti, hol is az ügy barátságos kibéküléssel befejeztetik.

II-ik Rákóczy György uralkodása kezdetén Szalonta vidéke legjobb viszonyban volt a törökkel, egymás között kereskedést folytattak, Szalárdi szerint, a török végbeliek Szalonta, Várad, Jenő vásáraitra bátorságosan mehettek és jöttek, és viszont ezek a török által birt Gyula, Arad, Lippára. Történt azonban 1652-ben, hogy a gyulai basa, Muharim Aga, növendék fiával Jenőbe utazott, valamelyik uri barátjához, fiát a magyar nyelv megtanulása végett ennek hagyandó. Utközben jenei katonákra akadtak, kik valamely dézma dologért boszusok levén, a magyarul jól tudó Muharim basát megtámadták, —

hasztalan rimánkodván ez, élete, vagy legalább fia élete meghagyásáért, — fiastul együtt megölték. E szerencsétlen eset miatt a jó szomszédságnak vége lett. A gyulai törökök segítséget kértek Lippáról és Szolnokról, Borosjenőt megtámadták, és a jeneiek tulbizakodva erejükben, a várból kijöve nyílt csatát fogadtak el a törököktől, de sokan közülök visszavonulás közben megölettek. — Ez a baj a török császár és Rákóczy által kiküldött comisariusok által eligazított ugyan; de az előbbeni barátságos jó viszony többé visszaállítható nem vala, és fegyveres határvillongásokat vont maga után. (Szalárdi krónikája.)

1656 január 23-án Szamosujváron kelt okmányban, Rákóczy György Andacs és Patacs (Pata) pusztákat 1700 frtban a szalontaiaknak zálogba adja. (Fehérvári káptalannál 25-ik liber Regius, 600-ik lap.) Ezen okmányban előadja a fejedelem: figyelembe véve Jóty Gergely kapitány, Mike János bíró, Pete Mihály hadnagy és az összes szabad hajdu m.-város Szalonta lakosainak általuk az idők viszontagságai között neki és elődjének teljesített hű szolgálataikat Biharmegyében kebelezett Pata egész pusztát és Andacsot, mely hajdanában a Tömösvári családtól az 1500 frt zálogösszeg lefizetése mellett a fejedelmi fiskus által, mint a váradi várhoz tartozott egykori birtok, visszaváltatott, és a váradi várhoz kapcsolatatott, 1700 magyar forintért a szalontaiaknak és mindkét nembeli örököseinek zálogba adja.

Rákóczy ezen adománya a szalontaiak részére a mint az ezután következett történeti eseményekből biztosan következtetni lehet, a biharmegyei hajduság készségének megnyerésére történt, és pedig azon szerencsétlen hadjáratához, melyet alább megemlítendők leszünk. Ezen okmányban találkozunk Jothe Gergely nevével utoljára, ki 50 évig s meglehet még ezután is, Szalonta elpusztításáig

kormányozta Szalontát, és ki az uralkodó fejedelmeknek kedvébe járni tudván, az 1200 holdnyi területű kis Szalontát 40 ezer holdnyi területre szélesítette ki. — Kormányzása alatt az elpusztult, farkas és róka lakta, erdős, cserlyés, bozótos helyen, jólétben gazdag, erőben jelentékeny várost, bástyákkal ellátott, vizierődőkkel megerősített várat építtetett és mindezt reá nézve csodás hosszú, de az emberiség fejlődése, és városok építésére igen rövid 50 évi időtartam alatt. Ő Szalonta, talán soha elnem érhető arany korának lett alkotója. Legyen emlékezete áldott az utódok előtt!!

E jelen monographiánkban azon időszakig haladtunk, meddig Szalonta m.-város jólét, biztonsága, gyarapodása, és dicsőségnek örvendett; de aztán csak a hirtelen bukás, végső romlás, vagyontalanság, földönfutás leírása következik.

E korszak leírását Szalárdi krónikájában a következő siralmas szavakkal kezdi meg: „Kedvetlen és igen kedvetlenül, szívemnek nagy szomorúságával kellek már az ide alább következő, a szegény hazának rettenetes siralmas, nagy romlására hanyatló, és soha eléggé meg nem gyászolható, siratható állapotának megírására penámat fordítanom. Soha bár ne adta volna az ur isten, soha ne láthatták volna szemeim szegény hazánknek édes nemzetünknek ily megbecsülhetlen kárát és mondhatlan romlását!!“

A gyászos eseményeknek indító okait, hogy megérthessük; szabadjon Szalárdi krónikája, és Kővári Erdély történelme nyomán az előző történeteket néhány szavakkal érinteni; úgy is monographiánk eseményeinek leírásával közvetlen kapcsolatban állanak.

II-ik Rákóczy György Erdély fejedelme meg nem elégedve egy boldog kis ország uralkodói hatalmával, a szomszédos Oláh és Moldvaország ügyeibe avatkozott, ot-

tan fejedelmeket buktatott és helyezett be, mely körülmény által a török császár nehezitelését vonta magára : sőt kecségtetve X. Károly svéd király által, Lengyelország királyi székét elfoglalni igyekezett. 1656. febr. 20. Fejérvártt hongyulést tartott, sergeket szavaztatott, és a hadjáratához készülődött. Erre 1657. jan. 2. Szamosujvár felé indult oly fényes sereggel, milyent Erdély még nem látott, s Berettyóér mellékén oly nagy tábornot vonatott össze, és a lakosokat ezek beszállásolásával annyira sanyargatta, hogy e miatt a biharmegyei szegénységnek és Debreczen városának nem kevés károk és pusztulások vala, és e miatt még a fejedelemhez követségekkel is alkalmatlankodtak.

Fényes seregével Rákóczy jan. 29. vonult át a Kárpátokon, roppant hó és olvadáson vezetvén át őket, nehezen legyőzhető akadályok között. Már mart. 28. Krakóba érkezett, s egyesülvén a svéd királlyal Varsót, a lengyelek fővárosát is bevette. A törököt e hadjáratáról csak akkor értesíté Tisza István konstantinápolyi követe által, midőn már a sereggel utban volt, és így a török nagyvezér visszaintó parancsa már későn érkezett hozzá; — miért is a Krimi tatár khán a török kormány parancsára, 100 ezerből álló seregével indult ellene. Lubomirszki herczeg pedig Rákóczy háta megett, Magyarországra lengyel sereggel betört és Szathmár városáig mindent tűzzel vassal pusztított, ráírván az elégetett templomok falaira (*Vicem pro vice reddam tibi, princeps inique! Superbos sequitur ultor et ipse Deus*) a lengyel a kölcsönt kölcsönnel fizeti vissza. A büszkéket az Isten is megálázza.

A svéd király a Dánusoknak országába lett beütése miatt, Lengyelországból hirtelen eltávozott; miért Rákóczy csekély seregével egyedül maradt szemközt a szövetségesek nagyobb erejével. Erre Lengyelországból a visz-

szavonulást megkezdeni kénytelenítettett. A tatárok táborába közeledésére, 300-ad magával, seregétől elvált s futással menekülve érkezett vissza a hazába, de seregének nagyobb része tatár fogságba jutott. Aug. 17. Szamosújváron Rákóczy országgyűlést tartott, melyre 600 gyászba öltözött uri nő is megjelent, azon siralmas kérésükkel, hogy a fejedelem és a gyűlés férjeiket a tatár fogságból váltaná ki. Ezen országgyűlésen olvastatott fel a török császár parancsa, melyben Rákóczy a fejedelemségből letétetik, az országgyűlésnek pedig más fejedelem választás rendeltetik, — mire Rákóczy a fejedelemségről lemondott.

A biharmegyei hajduság nagyobb része, hogy a lengyelországi hadjáratban részt vett és nagyobb része kiváltatlan tatár fogságra jutott, Szalárdi krónikájából lehet következtetni, — hol azt mondja: „ha a bihari és szabolesi hajduság nagyobb részben itthon van, emberi ítélet szerint a dúló, prédáló ellenség (a lengyel) szegényvállal nélkül vissza nem megyen vala.“

Rákóczy lemondása után 1657. nov. 1-én Rhédei Ferencz, Biharmegye főispánja választatott meg Erdélyország fejedelmének, de Várad várának alkapitánya Gyulai Ferencz nekie a váradi várat át nem adta, és Gyulainak példáját követván Jenő, Szalonta és más várak kapitányai, — Rákóczy fejedelem hűségében maradtak.

A török e zavart felhasználni akarván, B.-Jenő elfoglalására készült: mire Rákóczy a fejedelmi czimet ismét felvette, a bihari hajduságot részére és táborába vonva, a je-neieknek segítséget ígért: maga pedig benyomul Erdélybe és a Medgyesen tartott országgyűlésen Rhédeit lemondásra bírván, a fejedelmi széket újra elfoglalta.

1658. tavaszán híre terjedt, hogy a török császár európai és ázsiai hadait a kis Erdély ellen indította, mi be is következett; mert már a budai basa a had előcsapatával Lip-

pa felé megindult. Rákóczy a hajdusággal június 23. Szalontánál egyesült, és innen Jenőnek menve Lippának tartott, hol is a budai basával megütközvén, a törököket visszanyomta, a Maros hidjára szorította, mely is alattuk leszakadván 2000 török, köztük az egri basa, és az esztergomi bég a vízbe fult. Rákóczy seregével győzelmesen tért vissza Váradra.

A török sereg előcsapatán nyert lippai kis győzelem Szalontáról a veszélyt el nem háríthatá és a török vezérnek ekkor, Rákóczyhoz írott levele folytán szomorú sors várakozott reá. „Ha akarod azért hatalmas császár kegyelmét megnyerni, és istennek azon szolgálót, kiknek veled együtt meg kell halniok, megszabadítani, minden kételkedés nélkül jöjj el.“

A török 80 ezerre menő tatárral vegyes sereggel tört be Erdélybe, a tatár az egész országot előnté, rabolá, égeté, pusztitá és a lakosokat rabszjira füzte. — A török nagyvezér Boros-Jenő várát megszállá, minek hírére Rákóczy a hajduságot fegyverre szólította, és aug. 31. Jánosdánál táborba szállott; de már itt arról értesült; hogy a jenei őrség a várat fegyverlövés nélkül adta át a töröknek, és hogy a tatár Erdélyből a Szilágyságon át Váradnak tart. Rákóczy, nehogy a Boros-Jenő felől Szalontán át Váradnak tartó török magát Szalontán és erdeiben megfészkelhesse és nehogy ennek népsége kard élére hányattassék, vagy a tatárok által rabságba hurezoltassék, kiadá a rendeletet a szalontaiaknak, hogy a vár bástyáit lerontsák, minden el nem szállítható javaikat felégessék, és elszállítható javaikkal, feleségestől, gyermekestől táborához csatlakozzanak. Ezt igazolja Szalárdi krónikája következő szavakban: „Az egész föld ezen alól (Váradtól) a Berettyótól fogva a Körösök mellett mindenütt porrá tétettek vala. A hol mi erősségek voltak, hogy megtartásuk felől semmi reménység nem volna, a fejedelem parancsolatjából, még a

fővezér érkezése előtt mind felégettették, ugymint Szalonta, Sarkad, jó ép, rakott épületű városával ugyan maguktól a lakosoktól többől kiégettetvén, pusztán hagyattak vala, hogy beléjük török ne szállhatna.“ Mondja továbbá Szalárdi, hogy a mi apróbb épület initt-amott tulajdonosaik által fel nem gyújtatott, azt a tatár perzselte le, különösen oly helyeken, hol a templomon keresztet nem láttak; míg ellenben oly községet, melynek templomán keresztet, vagy szent képet láttak, megkíméltek; valószínűleg a velük együtt működő moldva és oláh sereg iránti tekintetből. Szalonta elpusztítása 1658. sept. 4-én vagy 5-én történhetett meg, mivel B.-Jenő a törököknek e hó 2-án adatott át, — Szalonta elpusztítása pedig ezután közvetlenül következett.

Rákóczy György fejedelem táborához csatlakozott Szalonta vidékének minden lakosa, minden elszállítható javaikkal együtt és vele Debreczen vidékére vonultak, a férfiak Rákóczy táborában maradtak, balsorsát vele megosztandók. A nők, öregek és gyermekek Szabolcsmegyében, valószínűleg Rákóczy rendeletére, Bököny községében helyeztettek el, és ezzel megkezdett a szó-hagyományban is élő második, ugynevezett „nagy futás.“

A tatár Váradot sept. 13. vette ostrom alá, de parancsnoka Gaudi András azt vitézül védelmező, a tatárok alóla sept. 20-án visszavonultak és haza indultak.

Mig a szalontaiak önmaguk pusztíták el városukat, s a mi még pusztítatlan maradt, a tatárok dúlták fel, — a török nagyvezér Boros-Jenőben Barcsai Ákost Erdélyország fejedelmének megtette és a fejedelmi székebe, a segesvári oct. 5. tartott hongyülésen a török ezászártól fejedelni jelvényeket hozó török basa és 40 török jelenlétében be is igtattatott.

Rákóczy az ostrom alól felszabadult Váradra beült, és így Erdélynek két fejedelme és két fejedelmi székva-

rosa lőn. Rákóczy a magyarhoni megyéket, ezekben a hajduságot és a Szilágyságot tartá kormányja alatt.

Rákóczy Váradról egyre küldé Erdélybe a leveleket, hogy Barcsainak az ország az esküt le ne tegye.

1659 január 5-én a budai basa Szolnokból intéő levelet küld a hajduságra, hogy Rákóczytól állanának el és az új erdélyi fejedelemnek hódolnának, és ne biznának Rákóczyban, ki sehonnan sem nyerhet segítséget. Mely irásának, intésének ha nem engedelmeskednének, bizonyosnak tarthatják; hogy a hatalmas császár éles fegyverei által fognak elveszni. Ennek daczára is a hajduság Rákóczy hűségében megmaradt.

Rákóczy aug. 20-án Ecsedről kiáltványt bocsátott ki, és a hajduságot maga mellé véve Erdélybe benyomul s már sept. 24-re Maros-Vásárhelyre országgyűlést hirdetett, hol is fejedelemnek újra és ezzel harmadszor megválasztott, Barcsai Ákos pedig a temesvári basa oltalmába helyezé magát. — Barcsait a török sereg Erdélybe vezette, de az ezzel együtt Szebenbe szorult. Rákóczy az egy Szebent kivéve, egész Erdélyt újra kormányja alá hajtá; de Szejdi Achmet basának parancsa volt a hajduságot Rákóczy erejének főfészkét, s Rákóczyt magát tönkre tenni. April végén 1660-ban a hajduságnak tartott, Gyulai Ferencz váradi kapitány ellent nem álhatván, a basa neki esett a hajdu városoknak rendre mindeniket feldulta és elpusztította. Biharmegye, Váradot kivéve, meghódolt a töröknek.

Rákóczy május 11-én a basa elébe indult N.-Váradnak; Balog Máté váradi alkapitány seregével, melynek nagyobb része a törökök által elzűrlött hajduság volt, érkezett melléje. Rákóczy a töröktől május 22-én Gyulunál csatát fogadott el, melynél maga is személyes bátorsága hevétől elragadtatva, egy török csapat közé ke-

rül, oroszlány bátorsággal küzd, hogy kivágja magát, négy nehéz sebet kap, melyek ketteje fejére esett, a törökök kezeit már a fejedelemre tették, de ónodi testőrei hős feláldozással megsebesült fejedelmüket kantárszáron kivezették, és Váradra vivék; hol is 12 nap múlva, 40 éves korában, június 7-én meghalt.

Rákóczy elestével a török porta Erdélyt török basasággá törekedett tenni; de hátra volt még Várad várának bevétele. A porta ennek végrehajtását Ali szerdár-ra bízta, 40 ezerből álló új sereget adván vezénylete alá, ki is Arad felől júl. 14. Várad alá érkezett. Heves és hosszas ostrom után aug. 27. a várórség a várat, 8 pontba foglalt illő feltételek mellett, a töröknek feladta, és egy nagy darab földrész, mintegy 400 községgel a török hódoltságba jutott.

Visszajöttek-e a szalontaiak, vagy azok családtagjai a török hódoltság alatt községükbe, vagy mikor jöhetett vissza azoknak egy kis része? biztos adatunk nincs: de biztos adatunk van arról, hogy oly községekből is, melyek kevésbé voltak kitéve a törökök és tatárok portyázásának a lakosság egy évben háromszor is futni kénytelenítettett. Így jelesen Kabának tetétleni határjárás iránti perében 1715. a tanúk egyhangulag mondják: „Sok rendben pusztán maradt Kaba, úgy hogy egy idén háromszor is ott hagyta a nép a várost, azután a mely jámbor az ellenségtől megmaradt, lassanként egyszer-máskor, úgy szállingózott haza Kabára, sokat pedig a pogány elvitt, kik máig is oda vagynak.“ Ha Kaba ennyit szenvedett, mit szenvedett volna a szalontai lakosság, — közbe ékelve Gyula, Jenő és Várad vára közé, hol a török tartá szivtelen uralmát, — ha Szalontára visszajő lakását elfoglalni? Azt hisszük, nem jöttek vissza, legalább a hódoltság első tizedében, — nem: de nem is lett volna tanácsos; mert a török, mint e kis monographiánk lapjain

lőbb helyen láttuk, a bosszút nem tudta feledni : Szalontának pedig e bosszútól már csak azért is nagy oka volt tartózkodni, mert a török Szalonta alatt kudarczal végzett csatájára, a török ágyuknak és hadi felszerelvényeknek hadi martalékkép a szalontai várkastélyba hozatalára, a török basák többszöri fenyegetésének mellőzésére, és e fenyegetés ellen is Rákóczy ügyéhez való tántoríthatlan ragaszkodásukra, hiven emlékezett; de fejedelmi parancsral is bírtak a basák a hajdu fészket, honnan Rákóczy kiapadhatlanul látszott segély-forrásait meríteni, — földig elseperni.

Mi ugy hisszük, hogy a szalontai lakosok nagyobb része sohasem költözött vissza Szalontára; ők, kivált a fegyverfogható férfiak nagyobb része, folytonos csatározás közben hullottak el, vagy pedig idegen és biztosabb helyeken foglaltak lakást. E feltevést igazolja a Bethlen kathalogisták névjegyzéke, melyből alig 30 név él most Szalontán, de igazolja egy később felvett tanukihallgatási jegyzőkönyv is, melyet alább közlendünk.

Mit szenvedhettek a lakosok futásközben, hogy tengethették magukat, családtagjaikat? szinte nincs róla tudomásunk; sőt fájdalommal kell mondanunk, hogy 1658-tól 1688-ig tehát 30 évig Szalontáról annyira nem bírnunk adattal, mintha ennek lakosai végkép kihaltak volna.

Nem bizonyosan, csak következtetőleg merjük állítani, hogy a szerencsétlen szalontai lakosok egy része Rákóczy Ferencz és Kemény János harczosai- és később Tököli bujdosóivá váltak.

Hol az adatok hiányzanak, a történetírónak meg van engedve a szóhagyományt is felhasználni. Ezt teszem a következőkben :

Hagyomány szerint a 2-ik török futáskor csak hét férfi, és egy 7 éves gyermek maradt Szalontán, elhúzódva az ezt környező erdőkben, kik is a Szalontával szom-

szédos, mint fentebb érintetett, II. Rákóczy Györgytől nyert Andacs pusztának Csirkés nevű szigetén; melynek csak egy helyen, az erdő sűrűségéből volt bejárója, mint különben is posványos helyen, foglaltak sertés-nyájukkal buvó- és menhelyet. Nappal mindig az erdőben távol tartózkodtak egymástól, de éjjelre összejöttek, lévén egy közös kunyhójuk, abban háltak. Közülök egy volt megbízva a parázstűzet hamujába betakarni, tévén a hamu-garmadácskára bizonyos jegyet, melyet csak ő ismert: estve ugyanez vizsgálta meg a hamut; megtudandó, nem járt-e ott valami idegen, vagy kém? Sertésük bő táplálékot kapott az erdőn és a körülöttük levő réteken. Közülök egyik felváltva őrt állott egy az erdő szélén levő magas tölgy csonka fán, mely a madarászi uthoz legközelebb esett, és mely fát, míg az andacsi erdő le nem vágatott, a nép „őrfán a k“ nevezett; e fáról nézte, ha vajjon nem jő-e a török Szalonta felé. A 7 férfiak egyikét Kenéz Tamásnak mondja a hagyomány, a 7 éves gyermeket, fiának.

Mintegy 10 év múlva a pusztulás után egy asszony vetődött a szalontai határra, és egyenesen az andacsi erdőnek tartott, — abban hosszas kóborlás után egy 17 éves suhancz fiut talált sertéseit őrizve. Az asszony kérdé a fiutól, nem hallott-e valamit Kenéz Tamásról; mire a fiu elkáromkodva magát, kémet gondolva az asszonyban, vállánál borszijen függő baltájához kapkod. Az asszony a fiu mozdulatából rosszat sejtve, segílyt kiabálva futásnak ered az erdő sűrűsége felé, a fiu utána és már közel van, hogy utolérje és agyon sujtsa: de a kiabálásra Kenéz Tamás előjön, a futó asszonyban feleségét felismeri, s rákiált fiára: „fiam ne öld meg anyádat.“

E szó hagyomány bár megdöbbenő: de minden részre megtörténtnek vehető.*)

*) A szóhagyomány szerint a Szalontára letelepedett hajdu katonák között néhány oláh származású is volt, mit is

Az ember, ha kitaszittatik az emberi társadalomból, és üldözötté lesz, mint a vadállat, évek multával visszatér az ős eredeti vadállapothoz, ösztönei a vadállatokéval azonosak lesznek, — vigyázó, ravasz, félénk, csak szorultságban bátor, szánalmat nem ismerő, rideg és könnyen öldöklő.

A fenti szóhagyományt megtörténtnek vesszük, és elborul lelkünk, tudván, hogy nem csak a fentebb érintett szóhagyományban élő 7 szalontai lakos és gyermek, de nagyobb része a menekült szalontai lakosoknak, kik jólétnek, vagyonuk gyarapodásának, és szabadságnak örvendettek, hasonló szánsalomra méltó sorsra jutottak, s nagyobb részének nyomoru sorsa csak a sir szélénél szakadt meg.

Szalárdi krónikája nyomán igazoltuk, hogy Szalontát maguk a lakosok égették fel, és minden el nem szállítható vagyonukat megsemmisítették. Ha a nyájas olvasó valamelyike előtt ez kételyt támasztana, utasítjuk Thali Kálmán Botyán János életiratahoz, hol igazoltatik, hogy II. Rákóczy Ferencz ezen legjelesebb, és a nép által legszeretettebb tábornoka felhívására a Dunántuli megyék minden takarmányaikat megsemmisítették, gabona készleteket vermekben rejtették el, lábasjóságaikkal és elszállítható ingó javaikkal a bakonyi erdőkbe költöztek, hogy megverhessék az ellenséget éhséggel és visszahuzódásra kényszerítsék. A szalontai lakosság miért ne tehette volna ezt Rákóczy fejedelem parancsára? hisz ők atyjuk-, jótevőjüknek, és méltán, tarthatták Rákóczyt. Már atyja mennyi jótéteménnyel halmozá el Szalontát? A nép lelkébe vette fel a hálaérzést, a Rákóczy név iránt imádá-

---

igazol a Bethlen cathalogisták közt fenforgó Román és Csiurka stb. név. Vajjon az andacsi erdőségre elvonult 7 szalontai lakos nem épen az oláh származásuak voltak-e? biztos adatunk nincsen: de elhihető; miután Szalárdi nyomán tudjuk, hogy e pusztítás alkalmával e vidék román lakossága meg lett kimélve.

sig viseltetett tisztelettel, parancsát engedelmesen követé, mert úgy hitte, hogy csak javát akarhatja. E kegyelet magyarázza meg, hogy utána vonultak Debreczen és Szabolcsmegye tájaira; ez, hogy kétségbeesett harczaiban a török fenyegetései daczára sem pártoltak el tőle, és a tragodia függönyének legördüléséig tántorithatlanul oldala mellett állottak.

A nép szeretetében fejedelme iránt csodákat képes művelni.

IX.

(1660–1700)

A törökök irtó háborúja. — Erdélyi gyászos állapotok. — Erdélyből kitörése a menekülteknek. — A vallásos türelmetlenség iszonyai. — Tököli bujdosói. — Eszterházy Miklós fia Pál nádorrá választatik. — A szalontai hajduk Heiszler védlevelével haza jönnek. — Leopold diplomája. — Várad visszavétele a töröktől. — A tatárok utolsó becsapása. — A szalontai bujdosók utolsó csapatának hazajövele. — Új községi pecsét. —

MAGY-VÁRAD vára, Erdély őrszeme, a Tiszán-túli Magyarország fővárosa, védbástyája, a Rákóczy mellett annyit harczolt hajduság központja, török-kézre kerülése miatt Baresai Ákos fejedelem népszerűségét elvesztette. Kemény János Wesselényi Ferencz nádor sógora a bécsi udvarhoz folyamodott segélyért, s maga köré szedvén a túlon-túl üldözött hajduságot és a Rákóczy György végersatájából Magyarhonba menekülteket,

Wesselényi nádortól kapott német gyalogság s magyar lovasság segítségével Erdélybe tör, Baresai Ákost a fejedelemségről lemondásra bírja, és a fejedelemséget elfoglalja. A török e miatt Erdély ügyeibe tetteleg beleavatkozik, Apaffit vágya, akarata ellenére fejedelemnek megteszi, Kemény táborát körül fogja, nagyobb részét a csatatéren leöldösi, s magát Keményt is lovasságával eltiportatja.

E néhány sorral vázolt gyászos esemény, — Rákóczy fejedelem bukása óta, — négy év alatt folyt le. E gyászos négy év alatt Erdély és a hozzá tartozó részek tüzzel vassal lettek pusztítva, és különösen a Kemény részére állott biharmegyei hajduság a törökök bosszújának estek martalékul: miért is a hajduság megmaradt része a német fegyverek oltalma alá kénytelenített magát adni, és így már 1664-ben Szathmár és Szabolcs megye és a Debreczenen felül lakó hajduság Leopold császár birtokába jutott, hol is t. i. Bökönyben a szalontai lakosoknak család tagjai elhelyezést és tartózkodást nyertek.

1667 szomorú év volt a protestansokra. Magyarországon templomaikat, meddig Leopold császár seregének hatalma terjedt, rendre szedegették el, mindezekhez hozzájárult az általános elégedetlenség, a magyarhoni elégedetlenség Erdélyországba menekültek és Apaffi fejedelmet az üldözött vallás védelmére kérték fel, mit is megnyervén, 8 század magukkal 1672-ben Magyarországra törtek. A hajduság csakhamar felkelt, rövid időn 15 ezer emberrel rendelkeztek. Spankau német tábornok seregének elöllum a Tiszán vissza kellett húzódnia.

Ez eseményeket követte a Tököli felkelés, a kurucz és labancz világ minden iszonyaival, a kölcsönösen vissza torló kerékbe-törés, karóba-húzás, az eperjesi mészárlás és Tököli párthiveinek bujdoklása.

Nincs biztos adatunk reá, de az alábbiakban okadatoltnak vesszük; hogy a szalontai, és hasonló szeren-

esétlenségben részesült hajduk maradványai lehettek azok a kóbor lovasok, kik Tököli kuruczai név alatt, kissé nagyobb csoportban guerilla harczt folytatva, barangoltak az országban fel fel tündezve, meg ismét eltűnve, kik nem csak marhát, hanem embert is raboltak, eladva ezeket törököknek, vagy a magyar várőröknek. —

1681-ben Sopronban tartott országgyűlésen gróf Eszterházi Pál a fentebb érintett nádornak fia az országgyűlés megnyitása után pár nap múlva nádornak megválasztatott. Ez az Eszterházi nyerte 1687-ben Leopoldtól a római szentséges birodalmi hercegi méltóságot, és 1702-ben zálogba a derecskei uradalmat, és azzal kapcsolatban N.-Szalontát. Ez az országgyűlés nevezetes arról, hogy a protestánsok sérelmeinek orvoslását ridegen elutasította. Ezen évben Tököli sereg-töredékével B.-Ujfalú alatt volt.

1688-ban Püspöki alatt sánczolta be magát Tököli kétezernyi seregével, de Heiszler császári tábornok által megveretett, elvesztvén összes gyalogságát és 11 zászlót. Megmaradt katonáival Gyulára török védelem alá vonult. Ugyan ez évben ugyancsak Heiszler a szalontai lakosoknak bizonyos menevéd levelet adott, és a katonáknak adandó szállásadástól is felszabadítá őket. (Országgyűléshez folyamodvány 1790.). Valószínűleg a Heiszler menevéd levelet azon szalontai lakosok kapták, kik Tököli táborában Heiszler által elfogattak, és szabadon haza bocsátattak.

A szóhagyomány azt mondja, hogy a futásból 30—40 év múlva szállingóztak vissza a szalontaiak, de nagyobb része oda veszett. Az első visszajövők találtak már néhány gunyhót idegenek által megülve, kiknek csak egyetlen süto kemenczójök volt a belső csapszék helyén, — és minthogy házi eszközeik nem voltak, aszonyaik a férfi hátí-bőrön gyurogatták a pogácsának való tésztát, és úgy sütogették ki a közös kemenczében. A

haza érkezettek feleségeinek is így kellett a pogácsát gyurogatni és a közös kemenczében sütögetni. Házaikat azon éger fából csináltgatták, mely hosszas távol létök ideje alatt a Kóros-érben felnőtt, még pedig a tetőzetét görbe ágasokra ékelővel; az az, a ház föld fala két vége középhez leástak egy egy ágas fát, felül villa ágút, annak tetejébe tettek keresztül egy gerendát és arra alkalmazták a szarufa forma, csak felül össze szegezett két fiatal fát, és meghánták gazzal. Ilyen ház a legnagyobb szegénység egykori jeléül még 30 évvel ezelőtt látható volt. —

1690-ben a török táborához tartozó tatárok Bihar-megyét pusztíták. Volt-e általuk Szalonta érintve? nincs tudomásunk. —

1690-ben Erdélyországra Tököli török segítséggel harmadszor kísértette meg a betörést; de Véterani, osztrák tábornok által kiveretett. Minek folytán Erdély Leopold császár hatalmába került. Leopold a fogarasi gyűlésen, mely 1691 január 10-én nyitott meg, egy diploma tervezetet terjesztetett elő, mely „Leopold diploma“ név alatt ismeretes, és mely Erdélyt Leopold császár védelme alá helyezi. A rendek ezt elfogadván, küldöttséget menesztettek Bécsbe, hogy a diplomát aláírva, megerősítve visszahoznák. E diploma, decz. 4-én Leopold által megerősítettven 2-ik pontjában, a következőt tartalmazza: „Megerősítjük a hűséges karoknak minden magyar királyok, hasonlóképen Erdélynek Magyarország-tól külön válása óta, fejedelmei adomány leveleit, jószágadásait, kiváltságait, nemesítéseit, az általuk adott címeket, tisztségeket, méltóságokat, dézmákat s végre mindennemű javadalmakat és jószágokat, akár magánosak, akár városok és községek és czéhek, akár a bevett vallások közül bármely egyház, parochia vagy iskola részére adattak, mind Erdélyben, Magyarország részeiben, a székelő földön és Debreczenben, habár

egykor valamely egyházhoz, káptalanhoz, vagy conventhez tartoztak is; úgy hogy senki, sem tőlünk, sem más egyházi, vagy világi rendű férfitől megtámasztás, vagy pör által ne háborgattassék; hanem hogy mindenki azt, mit most vall és bir, jövendőben is vallhassa és birhassa az említett királyok és fejedelmek adomány-levelei szerint; kivéven, ha valamely adományaitkat azon fejedelmek saját végzeményeik által eltörölték volna.“ (Kövári Erdély történelme.)

Ezen okmány itt leírt pontja igen nagy fontossággal bir arra nézve, hogy az ezen monographiában érintett fejedelmi adományok Leopold király által is megerősítettek, — minél fogva a diploma ezen pontjára Szalonta város peres ügyeinél gyakorta tétetik hivatkozás. De majd alább látandjuk meg, mikép tartatott meg ezen szerződésszerű ígért?

1691-ben oct. 12-én a bádeni örgróf Várad várát, melyben még akkor is törökök voltak, ostrom alá vette, pár hétre a külkerítés (palánk) és maga a város be is vétetett, de a várórség a feladásról mit sem akart tudni. Az örgróf serege ruházatlan, az idő is télire változott, a vivást Auersperg tábornok vezérlete alatt zárattá változtatta, és e végre jobbára huszárokat és hajdukat hagyott a városban és vidékén. Következő tavasszal Heisler tábornok vette át az ostromlók hadvezérletét s május közepe táján azt vivni kezdette, és miután falain több rés lövetett, a basa junius 5-én végre feladta a várát. A török őrség, mintegy 1500 fegyveres, a kiigyezés szerint bántatlanul Gyulára elkísértetett. Corbelli vezérőrnagy vette át a várparancsnokságát, őrségül 2000 huszár, 200 hajdu, s ugyanannyi német adatott alája. (Horváth M.)

A hajduk, mint a fentebbiekből kitetszik, segédse-

regképen szolgáltak a török ellen. Voltak-e köztök szalontaiak? nem tudatik, de úgy hisszük, igen.

1693-ban a török vezér, hogy az általuk még birt, de szorongatott Gyula és Temesvár várat élelemmel láthassa el, a tatár sereget Biharmegyére küldte, kik is Debreczenig felhaladván 6000 fogolyt rabszijra fűzve, tértek vissza a török sereghez. Szóhagyomány szerint ekkor volt a szalontaiaknak utolsó futása, mely csak néhány hétig tartott. Ez volt a törökök és tatároknak utolsó becsapása Biharmegyére.

1694-ik év február havában Daróczi, — Tökölinek egyik meghittebb barátja, — látva ennek közelgető bukását, 600 huszárával tőle elpártolt és a Gyuláról eleség szerzés végett kiküldött 900 törököt az utolsóig levagdaltatta; azután átment Veteráni tábornokhoz Erdélybe és Leopold császárnak hűséget esküdött. (Mogyoróssy, Gyula hajdan és most)

Ugyanez év decz. 11-én hosszas ostrom után a törökország szabad elvonulás feltétele mellett Gyulát Poland cs. vezérőrnagynak feladta. (ugyanaz)

Szalonta már ezen idő tájon az elpusztult helyen és városban magát újra községnek kezdte rendezni, mit igazol az 1695-ben metszetett s rajzban itten látható új községi pecsét,

mely igen kevés eltéréssel a Boeskey fejedelemtől nyert czimernek hasonmását tartalmazza. Ezen az 1610-ki

„Sigillum oppidi Kelesér“ helyett készített új pecsét, vagy azt igazolja, hogy a hosszas bujdoklás ideje alatt a város régiebb pecsétje elveszett, vagy pedig azt, hogy a Köleséri pecsétet szalontaival akarták felcserélni; de kétségtelenül igazolja azt, hogy mindaddig, míg a Heiszler és Philippus Jakobus császári tábornokok menevél-leveleinek a bujdoklásból visszaérkezett régiebb szalontai lakosok, vagy ezek maradványai itten újra meg nem telepedtek, — a futás ideje alatt itten lakást foglalni igyekező jövevények községet alkotni képesek nem voltak. Csak az így egyesített erő volt képes azon csodát végrehajtani, hogy Szalonta alig egy évtized lefolyása alatt újra ismét phönixként hamvaiból ki, és mezővárossá emelkedjék; míg ellenben a körülette létezett községek u. m. Kölesér mezőváros, Szil, Barmód, Csömeg, Csegöd, E-Gyarak, Pata, Ősi-Pata, Andacs, Mező-Gyarak, Mező-Panasz, Kis-Vásári, Nagy-Vásári, Keszi, Simonkerék, Kéza és Orosi falvak, lakosaitól megfosztatva pusztául maradtak; közülök csak Erdő-Gyarak az utóbbi évtizedek alatt törekszik magát községgé alakítani.

Monographiánk okadatolása szerint Szalonta és környéke két ízben szenvedett kiirtó pusztítást, mit a szó-hagyomány kissebb és nagyobb futás névezettel jelöl meg. A kissebb futás ideje alatti bujdoklás 8, a nagyobb futás ideje alatti pedig közel 40 évig tartott. És még is, ha figyelembe vesszük azon iszonyú vagyron és népben szenvedett pusztulást, mely e vidéket az első futás ideje alatt 1598-ban a szerencsétlen emlékezetű Báthori Zsigmond gyászos uralkodása alatt sujtotta, és ha figyelembe vesszük, hogy megyénknek mindazon területei, melyek most „Pusztá“ néven forognak fenn, egykor jóllétnek örvendő, portákkal bíró, adóalapot és véderőt szolgáltató községek voltak és ez idő alatt pusztultak el; úgy kénytelenek vagyunk azon szomorú tényállást con-

statálni, hogy az első, vagy is kisebb futás e vidék jólétét, népszámbeli erejét, talán mind e mai napig utól nem érve, sokkal nagyobb mérvben megsemmisítette, mint a második, sokkal tovább tartott futás és bujdoklás.

E gyászos esetben államkormányzati nagy tanúság rejlik.

Az első futás alatt a Dózsa lázadás miatt, földhöz kötött rabszolgaságra, teljesen fegyvertelen és védtelen állapotra juttatott földnépe életét, vagyonát, hazáját, ol-talmazni képtelen lévén, de zsarnok ura felcserélésére is közönyössé tétetvén, — könnyű martalék gyanánt jutott az irgalmat nem ismerő, gyönyörből öldöklő török-tatár ellenségnek; de már a második futás ideje alatt e vidék népe az erdélyi fejedelmek által elébök szabott kötele-zettségnél fogva jól felfegyverkezve lévén — lépésről lé-pésre küzdött az ellenséggel, és ha szemközt a túlerővel gyakran hátrálni is kényszerítettett; legalább a lehető visszatorlásra emlékeztető folyvást ellenét, és ezzel őt sze-lidebb bánásmódra kényszeríté.

A „Pusztá“ nevezet alatt jelen időkben dúsan ter-mő s a nagyobb birtokosság tulajdonát képező nagyobb fekvőségeket értünk, és ennek birtoklása a nagyobb va-gyonosság fogalmát szolgáltatja; ámde volt idő, midőn e szó „Pusztá“ egykoron virágzó állapotban létezett közsé-geknek siriratát jelentette és e gyászos szót, az egykor ott lakott, adó és véderőt szolgáltató földnépe csak keserű könnyek hullatásai között tudta először kimondani.

1696-ban Philippus Jakobus s. c. partium cistibis-canarum, necnon praesidiorum Várad, Gyula, Jenő, Vilá-gos supremus commendans, — tehát ezen Philippus Ja-kobus, az itt érintett váraknak főparancsnoka több sza-lontai hajdunak akadálytalan visszatérést enged Szalon-tára. (Ex actis emer. mag. XLVI — 844 Bih. m. le-véltár.) Határozott adatunk nincs reá; de a körülmények

egybevetéséből biztosan következtethetjük; hogy ezen 1696-ban Szalontára visszatérő hajduk Daróczinak azon 600 hajdui közé tartoztak, kik bár, mint fentebb érintett, Tököli ügyétől elpártoltak; de ügye végső elbukásáig tántoríthatlanul oldala mellett állottak, a protestans vallás és nemzeti függetlenség érdekében a legkészségesettebb guerilla harczot folytatták. Ezek, a törökkel megkezdett csatározás folytán, Erdélyországba kénytelenítették húzódní; hol valószínűleg Veteráni tábornok parancsnoksága alatt az Erdélybe be-betörő török ellen teljesítettek hadi szolgálatot; miért Veteráni által ajánlatva, fentérintett Philippus Jakobus menevédlevelével jöttek vissza bántatlanul Szalontára a hosszás, részleteiben nem ismeretes de elképzelhető keserves és nyomor- teljes bujdosásból. Adataink szerint e volt a Szalontára hazatérő bujdosóknak legutolsó csapata.

X.

(1700—1712)

**A biharmegyei hajdúság fegyverszolgálat alól felmentetik és dézsma alá vettetik. — A Jász- és Kun ke-
rületek dézsma és robot alá vettetnek. — Alkot-
mány sértések. — A bihari hajdúság a szepességi
kamara alá helyeztetik és Eszterháznak zálogba
adatik. A Rákóczy forradalom. — Szathmári béke
pontok. — A neoaquistica commissió. —**

PEOPOLD császár szerencsés hadjáratai a hazánk-
ban 150-évig tartott török uralomnak nem ve-
tettek ugyan véget egészen, — mert a törökkel
Karloviczon 1699-ben megkötött békeegyezség szerint ez

a Banátusnak birtokában hagyatott, — de több önhatalmu intézkedéseit vonták maguk után; ezek között a változott birtoklási viszonyokhoz képest a hazánkban különböző helyeken létezett véghelyeket, az azzal egybekötött mezei katonáskodást, melyet leginkább a hajduság teljesített, beszüntette, és a török uralmában hagyott Banátus határán, vagy is a Maros folyam északi oldalán Aradon, Pécskán, Paulison stb. a részben uralkodása alatt bevándorolt szerbekből, — az időben hazánkban még egészen idegen elemből, — a hazafiak teljes mellőzésével, az ottani törzslakos oláhság más helyre átköltöztetésével, határőrséget állított fel. Ezen intézkedése folytán és még azon okból is, hogy a csak néhány évvel ezelőtt beszüntetett erdélyhoni fejedelemség, a nemzeti és protestáns ellenszegülés támaszát a Hajduság és Jászkunságban soha többé fel ne találhassa; elrendelé, — mint alább látandjuk, — kiváltságaik megszüntetésével lefegyvereztetésüket, bizonyos közadózási szolgálatok alá vettetésüket, sőt később őket, — mint földhöz kötött jobbág্যokat — örökösen eladván, fejedelmi önkényes parancsánál fogva földesuri fennhatóság alá hajtotta; így jelesen;

1700-ban Leopold császár oly parancsolatot adott ki Biharmegyének, hogy a mely m.-városok az erdélyi fejedelmek alatt ekkorig fegyverrel szolgáltak, azok attól megszűnjenek; mindazáltal jobbágyi szolgálattal ne terheltessenek, hanem dézmát adjanak és a midőn jobb állapotra hozattatnak, (az az, ha önerejük által a sokszoros elpusztulás után véginségre jutott állapotukból kivergődhetnének) szokott taxát is fizessenek. (*Oppida, quae principibus transylvanicis antecederent armis suis inservire solebant, in posterum ab hoc servitio cessent, nec tamen ad munia colonialia adigantur, sed decimam solvant, et postquam ad statum meliorem deducti fuerint, etiam consuetas taxas.*)

Nincs nyoma annak, hogy ezen felette sérelmes fejedelmi önkényből származott rendelet ellen Bihar megye rendei felszólaltak, vagy tiltakoztak volna. A megye rendeinek nagyobb része az alkotmányos bástya küljére kiszorítatva, a néppel együtt csak tehetetlen sóhajtásokkal foglalkozott, kik pedig belül a bástyán voltak, — mint alább látandjuk — minden másan, csak azon nem, hogy az alkotmányos bástyának védői legyenek, törték az eszközket; sőt annak sincs nyoma, hogy ezen, a koldusokat egyedüli szabadságukban megtámadó patens ellen a biharmegyei hajduság felfolyamodott volna, pedig ezt tenni mulhatlan kötelessége leendett. Hisz Leopold császár csak 8 évvel ezelőtt kiadott fejedelmi diplomájában ünnepélyesen ígér és kötelezé magát az erdélyi fejedelmek által kiadott adományleveleket, még ha ezek által egyházi javak adattak volna is a községeknek, érvényesekül meghagyni. E végzetes mulasztás csak abban találja mentségét, hogy a hajdu-községek a sujtoló csapások szédületéből még alig ocsúdtak fel, jobbjaik, bátrabbjaik a csatatéren, vagy a bujdosásban hullottak el, a közülök még életben maradottak végső inségre jutott tehetetlen öreg, gyermek vagy nőszemély, — és végre abban, hogy ezen önkényteljes korszakban, melyben ellenmondást nem tűrő fejedelmi pátensek által kormányoztatott az ország, még a fő urak legnagyobb része is el volt némitva; annál inkább a koldusságra juttatott s az új gyarmat telepítése baja és nehézségeivel küzködő szegény községek.

Szomorú korszak volt ez az egész hazára nézve, és ebben csak azok érezték jól magukat, kik Leopold király hűségében maradtak, és kik a börtönben, vagy a hóhérpadon elhunyt, vagy pedig száműzött hazafiak elkobzott javain osztoztak.

Thali Kálmán Botyán életiratóban e korszakot így jellemzi: „A töröknyomás alul valahára felszabadult nemzetre még súlyosabb iga nehezült. A sok alkotmány sér-

tés egymást éré. Különféle új adónemekkel, katonaállítással terhelte a nép, s mindezt az idegen katonaság zsarolása még tűrhetlenebbé tette. Az erdőket katonafogdosás elől bujdosók csoportjai népesíték meg. Az ország forrongani kezdett, kivált a magukat nyomva érző protestansok, Tököli egykori pártja. „Még erősebben jellemzi e korszakot Toldi István. „A vis inertiae..... eredménye volt azon reactionarius és absolutisticus kormánynak, mely Bécsben székelve, a jogtapodás, erőszak és hit-szegés fegyverével irtóháborút vítt nemzeti függetlenségünk ellen,.... mely nem válogatva az eszközökben, a csellel, ha kellett, a bűnnel, ha másként nem ment, szövetkezve az erőszavakkal, meghiggadt lelkiösmeretlenséggel tört célja felé, melyaz volt: egy nemzetet kirtani a nemzetek sorából.“

E szomorú korszakban feltűnt egy még szomorubb emlékezetű jellemvonás, mely hőmlökegyenest ellenkezett a keresztény vallás fogalmával — a felebaráti szeretettel, s mely az erősebb jogának, — a vad természeti jognak, a gyengébb elleni érvényesítésében nyilatkozott. Ezt pedig, — mert előző történelmünkben alig volt ismeretes, — a török uralom alatti török erőszakoskodások, ezeknek szakadatlan prédára leselkedése és törése fejlesztették ki a nemzet bizonyos rétegében. A török kiűzetett ugyan hazánk nagyobb részéből, de bent hagyta 150 évi uralma alatt honosságot nyert vad törvényét; miszerint a gyengébb jogos martaléka az erősebbnek.⁹⁾

E pogány törvénynek estek áldozatul számos, egykoron szabad, földesurat nem ismerő hazai községek, kik volt uraiktól valósággal lefizetett összegekkel vásárolták meg szabadságukat, mint például Szalonta, mely jogos urától, a Toldiaktól 1000 darab tallérért nyerte meg az urbéri kötelékből végső elbocsáttatását; e pogány tör-

vény alapján történt; hogy egyes, leginkább a kormány kegyében álló férfiak, — mint jelen időnkben jó üzletek idején a sensálok, — vizslaszaglással nyomozgatták az uratlan, vagy védekezésre képtelen, elszegényedett birtokosok által tulajdonul tartott jószágokat, és akár találtaak reá jogczimetet, akár nem: azokból az oroszlánrészt maguknak legtöbb esetben megszerezték.

És e hajhászatan legelől járt a királyi fiskus és segédei, — a királyi ítélő mesterek; sőt maga az ország nádora, a törvényesség fő őre, hg Eszterházy Pál is szinte e jogon nem ártallotta hatalmas karjait a biharmegyei 13 szabad hajdu-községe, azok közt Szalonta m.-városára is kiterjeszteni.

E birtokhajhaszó korszakban még egy más jelenség is tűnt fel, mely a magyar nemzet — értvén a nemesiséget, mert ez időben még csak e volt a nemzet — ősi típusával merőben ellenkezett, ugyanis: a nemesség annyira egyenlőnek tartotta magát, hogy még királyárol is azt szerette tudni, hogy egyenlők közt első (inter pares primus). A koszorús költő is az ősi típus behatása alatt mondja: „A legelső magyar ember a Király;“ minélfogva az itten vázolt korszakot megelőzőleg a magyar nemzet „herczeg, báró“ és nem hivatalhoz kötött „gróf“ (comes) czimeket nem ismert. A „nagyságod“ és „kegyelmed“ szavakat, szemközt a felsőbb állásu egyénékkal nem czimezés, hanem csak tiszteletadásból használta. Ez idő tájban hozatott be a német birodalomból az egyenlőséget kedvelő magyar nemzet erkölcsének megváltoztatására a „szentséges római imperiumbeli herczeg,“ továbbá „gróf“ és „báró“ czim, és ezekkel ruháztattak fel a nagyobb birtokosok és különösen azok, kik a kormány kegyét megnyerve, e korszakban nagyobb birtokhoz jutottak, kik is ez uj czimeket „ad terrorem populi“ örömet használták. E sorokat író ifjabb korában a Szalonta urává vált Esz-

terházy neve mellett a „szentséges római imperiumbeli herczeg“ czimet szent borzadály nélkül soha se tudta elolvasni.

(Ist es nicht möglich zu tadeln, ohne zu spotten; zu spotten, ohne zu verwunden? Müssen Aufklärer den Lichtscheeren gleich sein, die nur hell machen, indem sie schneiden. Verdrieszliche Nothwendigkeit. Hát nem lehet ócsárolni guny nélkül, gunyolódni sértés nélkül? A felvilágosítást adók kénytelenek a hamvevőhöz hasonlóan, erős világitásért metszeni. Kellemetlen kényszerűség! — Börne.)

De szabadjon egy kevésbé áttérni Toóth János Kis-Kun-Halas történelmének egy részecskéjére, mely monographiáinkkal kapcsolatban áll.

„1686-ban Buda vára a töröktől visszavétetvén, azaz egy nagy földterület és abban Halas városa is Leopold birtokába jutott. Már 1689. a nádor, herczeg Eszterházy Pál protectionalis levelet szolgáltat ki Halas városának, melyben azt mondja, hogy a zürzavaros időkben és kiváltképen a pogány ellenségnek elhatalmazása alatt többen Halashoz jussokat tartották: de mivel ő hiteles okmányokból azt a Kunságához tartozónak kitanulta, azért egyedül ő tőle és utána következő palatinusoktól függenek és másoknak ne engedelmeskedjenek.

1690. Eszterházy Zsigmond cs. k. szentelt vitéz, nádorispáni plenipotentarius és jászok-kunok főkapitánya, a halasi határból önhatalmulag elfoglalt részeket visszavette, és felhatalmazta a halasiakat a háborgatók ellen határukat fegyverrel is megoltalmazni.

1691—1701. esztendeig fizetett Halas palatinus ő herczegségének 1085 frtot.

1701. a budai cameralis administratio ő cs. k. felsége nevében tudtul adja a halasiaknak, hogy „a Jász- és Kun kerületek szabadalmi, privilegiumai eltöröltetvén,

ezután mind a dézmákat megadni, mind a robotot megtenni tartoznak.“

1702. mart. 22. Leopold cs. és király a jász- és 2 kun kerületet a német vitézi rendnek 500,000 frtéért eladta és a rendet J.-Berény és Halason statuáltatta : ennek azonban Eszterházy Pál nádor ellentmondott.“

Eddig szól a Halas történelméből kivont részecske; mi oda látszik mutatni, hogy Eszterházy Pál nádor, azon nádor, ki a szathmári békekötést is csak úgy kívánta megerősíteni, hogy Ő felsége a lázadóknak javait kobztassa el, és a király hűségében maradottak közt jutalmul és szenvedett káraikért pótlásul osztatná fel, — úgy látszik a már dézma és robot alá vetett szabad Jász-Kún kerületek élvezetétől Leopold által csak úgy mozdíttathatótt el, hogy ezen birtokokat Eszterházy nál sokkal hatalmasabbnak, — a német rendnek adta el. Vagy az is meglehet, hogy a nádor az eladásba később csak úgy egyezett bele, hogy a palatinusi jövedelem csönkulásáért kárpótlást kapjon.

Mindezeket — adat hiányában — egész bizonyossággal állítani nem merjük : de azt véljük nem a véletlen műve az; hogy Eszterházy nádor a derecskei uradalomhoz tartozó 13 hajdu községet, területi nagyságára nézve egy német herczegséggel felérő birtokot, névszerint Derecske, Szalonta, Kaba, B.-Ujfalu, Konyár, Bagos, Fél-egyháza, Sáránd, Komádi, Sass, Bagamér, Mike-Pércs és Tépe helységeket ugyanazon 1702. évben nyerte Leopold császártól zálogba, melyben a Jász-Kún kerületek dézma és robot jövedelmétől elesett.

Erősen áll véleményünk; hogy a Jász-Kún kerület elárusítása és a biharmegyei hajdu községek zálogba adásának nagy összefüggése van egymáshoz és hogy herczeg Eszterházy nádor, talán a Tököli-féle mozgalmak ideje alatt szenvedhetett károcsodásai örve alatt is, nem

átallotta a kárpótlást, úgy is a hatalom kezében volt, magának megszerezni és tultenni magát Leopold diplomájába beiktatott, épen nádorsága alatt szerkesztett fejedelmi ünnepélyes ígéreten; miszerint az erdélyi fejedelmek adományai sértetlenül megtartatni fognak. Tehette ezt a hajduság iránt őseitől hagyományban öröklött ellen-szenyből, vagy talán azon meggyőződésből is; hogy a bi-harmegyei hajdufészek az erdélyi fejedelmek és protestans ellenszegülés támasza, uri fennhatósága alá hajtatra, régiebb félelmetes álláspontjából örökre kiütve lészen.

Szalonta már 1702. a szepességi kamara alá lett rendelve, és követeltetett tőle hadi költség ezime alatt bizonyos összeg — mennyisége nem tudatik — mit azonban szegénysége és a pusztulás után, kezdetleges községi állapota miatt megfizetni képtelen volt. A kamara évenként bért (census) kezdett a lakosokkal fizettetni, az első évben csak 175 frtra menőt, de a későbbi években mindig növekedőt. A lakosság ezen és a következő években is a kamarát ismerte földesurának lenni, és a cameralis conscriptorok, — ezek egyike Jeszenszki nádori secretarius (ki a későbbi Rákóczy-féle forradalomban gyakran alkalmaztatott békekövetül) elhallgatva a nádorhoz való viszonyát, ünnepélyesen ígérték, hogy a kamara a szalontai lakosokat jobbágyi állapotba vetni soha nem fogja és tőlük a megszüntetett fegyveres szolgálat terheiért csak általános összeget követel, melyért Szalonta a regale jogok élvezetében is benhagyatik.

A kamara szerződéses elbánása szelid volt, követeléseai annyira korlátoltak, hogy Szalonta m.-város lakossága annak terheit nem csak könnyen elviselhette, de a szelid elbánás folytán a lakosság más vidékekről is itteni letelepedésre édesgettetett; miáltal Szalonta népesedés és vagyonosodásban rövid idő alatt — mint alább látandjuk — tetemes gyarapodást tett. A szalontai lakosság

sokáig nem tudta azt, hogy herczeg Eszterháznak van zálogba adva. Talán e körülmény tudatása a netaláni zavargás, vagy fellázadás kikerülése tekintetéből szándékosan elhallgattatott; de kétségtelen, hogy a szalontai lakosság herczeg Eszterházy uradalmi tiszteivel ez esemény után számos évig nem érülközött.

Több későbbi iratokban felemlittetik azon körülmény; hogy a derecskei uradalomhoz tartozó községek hadi költségek czime alatt reájuk kivetett 100 ezer forint összeget lefizetni nem tudván, ezen összeget a kamarának hg. Eszterházy, a nádor fizette volna le, és hogy ezen tőke összeg kamatjában lettek volna hg. Eszterháznak zálogba adva. Való-e e körülmény? reá adatunk nincs. Miszkolczy Károly ur e mű elején érintett, a Toldi ősmondára vonatkozó értekezésében egy 1702 aug. 23-án kelt udvari parancsról tesz említést, mely mellett Biharmegyében egy terjedelmes birtok 10 ezer tallérban hg. Eszterháznak ideiglenesen birtokába átadatott, s abban a többi községek között Fekete-Bátor, O.-Sz.-Miklós és Szalonta, a hozzátartozó pusztákkal benfoglaltatott volna. Ezen egymástól nem a fő, hanem csak a részletben eltérő két adat közül, melyik legyen a valódi? — okmány hiányában meghatározni nem tudjuk. — Hg. Eszterháznak a derecskei uradalomra vonatkozó, 1745 april 13. kiadott királyi adománylevelében a többi között még az is felemlittetik; hogy a zálogsummába még palatinalis fizetésének hátránya is betudatott volna.

Bármikép álljanak is ezen részleteikben egymástól eltérő hivatkozások; bárha igaz lenne, hogy hg. Eszterházy 100 ezer ft, vagy 10 ezer tallért fizetett le a biharmegyei hajduközségekért hadi költség czime alatt, vagy ha utóvégre az lenne egyedül igaz, mi későbbi helytartótanácsi leiratokban mondatik; hogy hg. Eszterháznak Szalonta és a többi hajduközségek, mint háboru és fegy-

verjogon — *jure belli et armorum* — szerzett birtokok, az aránylagosan reájuk kivetett hadi költség lefizetése fejében adattak is át; e cselekmény kétségtelenül, nélkülözi a jogi alapot: mert Leopold király Biharmegyeinek — mint Erdélyországhoz kapcsolt résznek, — birtokába nem fegyverjogon, hanem az erdélyi rendekkel kötött egyesség, tehát **nemzetközi szerződés alapján jutott**; miért is folyvást azon vélelemben maradunk; hogy hg. Eszterházy a biharmegyei hajduközségeket „*jure fortioris*“ szerezte.

Femtebb érintettük, hogy hg. Eszterházy gazdasági tisztsége a zálogba vétel első éveiben nem érülközött Szalontával. Meglehet ez azért is történhetett, hogy birtokszerzése második évében u. m. 1703-ban már kiűtött a Rákóczy forradalom és Biharmegye általában, a n.-váradai várat kivéve, mely Rákóczynak soha meg nem hódolt, II-ik Rákóczy Ferencz zászlájához állott.

A történelem igazolja; hogy a Rákóczy forradalom nem a felső, hanem a nép alsóbb rétegéből indult ki. Már 1697-ben két ismeretlen nevű egyén, Tokai Ferencz és Szalontai (vezeték, vagy helyi név-e ez?) György nagyobb részben Rákóczy jobbágyaiból egy csapatot összeszedve Tokaj és Patak várat bevette. E felkelés miként enyészett el? alig jegyzé fel a történelem.

Hogy az 1703-ban újból a népből kiindult forradalomra a gyuanyag a népnél nem hiányozhatott; igazolja e monographiánkban ecsetelt és a jász-kunokon, valamint a biharmegyei hajdukon elkövetett kiáltó jogsérelem; igazolja továbbá a történelem; hogy Erdélyben és hozzákapcsolt egykori részeiben 1702-ben az oláhok éppen erőszakkal hajtottak a római catholikus egyházzal való egyesülésre, és Horváth M. történelme szerint: „Erdélyben a felülről származott sérelmeket maguk a kormányon ülő erdélyi főbb emberek kapzsiságuk és magán haszonlesésük

által is tetemesen és az alsóbb néposztályokat tekintve még ingerlőbb szenvedésekkel szaporították.“

Rákóczy zászlaja körül hányan csoportosultak a Szalontaiak, vettek-e az alatt tevékeny részt? reá biztos adatunk nincs: azonban azt véljük; hogy miután Várad várát ismételt ostromlások után sem vehette el Rákóczy serege a németőrségtől, — Szalonta, mint ehhez közeli hely, talán a hosszas csapások utáni gyengeségének érzetében is a forradalombani tevékeny részvételtől magát visszatartotta. Hogy azonban nagy érdekléssel kísérhette e forradalmat, s egyesek annak életükkel is áldoztak, abból lehet következtetni; mert a szalontai hajduk és érdektársaik sérelme az 1706-ik évi n.-szombati béketervezés 21-ik pontjában felvetetett és orvosoltatása követeltetett: a Rákóczy forradalom ideje alatt 1708-ban tartott pozsoni országgyűlésből tett felterjesztés 16. pontjában pedig a rendek a hajduk kiváltságainak visszaállítását követelték, sőt a szathmári békekötés V-ik pontjába beiktattatott: „A jászok, kunok és hajduk kiváltságai mennyiben sérelmet szenvedtek, az országgyűlésen helyreállíttatnak.“

Az alább következő vers, melyet a szalontai lakosság hagyományként megőrzött emlékezetében, s melyet e monograph író ifjabb korában néhai öreg Kenéz Péter szalontai lakos és volt egyházigazgató előmondása után írott le, s éneklése után megható mélabus dallamát hangjegyezte, — azt látszik igazolni; hogy a szalontai lakosság Rákóczy ügye iránt kegyeletes szeretettel viseltetett.

Rákóczy kesergője.

Hallgassátok meg magyarim, a mit beszélek!
Tanácsoljatok vitézim, mittevő legyek?

Jön a német, dul-ful pusztit,
 Rabol, kerget, mindent éget.
 Jaj már mit tegyek?

Tanácsoljuk felségednek, meg se is vesse,
 Aranyait ezüsteit rudakba veresse,
 Rakassa fel, vitesse el,
 Hordassa el és menjen el
 Merre szeme lát.

Megcselekszem, elkövetem mondja valaki,
 Sőt szeretem, meg sem vetem oktasson bárki.
 Ki az oka, majd meglátja:
 De megtudja, hogy megbánja
 Spion . . . . . !

Megfizeti még az árát az árulásnak,
 Kipótolja maradéki Esze Tamásnak.
 Ha nem másnak, árulónak,
 Ugy lészen még dolga neki
 Miként Judásnak!

Országomból, a hazámból már ki kell menni,
 Mordságimért, hibáimért engedj Tököli!
 Megöllelek, megcsókollak,
 A míg élek mindig szánlak
 Kedves Bercsényim!

Sok pénzembe, költségembe került váraim,
 Ahoz pompásosan készült sok palotáim.
 Itt hagylak már pataki vár,
 Nem látlak már munkácsi vár.
 Isten megáldjon!

Megengedjen a magyarság! csak ezt kiáltom,
 Édes hazám mire jutál? csak azt sajnálom.
 Német lesz már a vezéred,
 Jaj de néked az nem véred.
 Jajj! ki ne szánna!!

A szóhagyomány azt mondja, hogy a szalontaiak

e korszakban a szomszédos sarkadiakkal, — kiknek vára a törökök kiűzetése után épségben maradt, és kik a Rákóczy-ügynök a fegyverletételig határozott bajnokai maradtak, — összeköttetésben állottak; miért is ide igtatjuk a sarkadi vár feladásának alkupontjait :

„1711. január 10-én gróf Lövenburg Várad vára parancsnokának a sarkadi katonaság a következő feltételek alatt teszi le fegyvereit :

Szabó András Aradon fogságban levő kapitányuk és a többi tisztek, valamint a váradi és az aradi várban fogva lévő legénység szabadon bocsájtassék.

Helyben Sarkadon maradhassanak gyermekeikkel együtt, és régibb szabadalmaik és javaik élvezetében hagyassanak.

Ugy a tisztek, mint a legénység a villongós időkben elkövetett tetteikért ne üldöztessenek.“

Lövenburg e feltételeket azzal hagyja helybe, hogy a várkulcsát a várral együtt, továbbá minden ágyút, port, hadi szerszám és élelmezési készleteket (annona) az odaérkezendő német őrségnek átadják, és ezt a várba őrségül elfogadják.“ (Mogyoróssy, Gyula hajdan és most.)

A szóhagyomány szinte emlékezetben megtartotta; hogy a midőn Károlyi kuruczai 1710. év végén Gyula sükertelen ostroma alul Szalonta felé húzódván, a városba bejönni akartak; a szalontai előljáróság kérte őket, maradnának kint a város alatt, mivel félnek, a német bosszujától. E kérésre a kuruczok a város nyugoti oldalán egy sziken szállottak meg, hova az előljáróság tüzelőfát, a lakosság pedig nagy mennyiségű élelmet vitt ki táborukba, és őket több napon át jól megvendégelte. E táborhelyet a nép máig is „Kurucz-lapošnak“ nevezi. —

A Rákóczy forradalmat az 1711. april 29. Szathmár városában megkötött békekötés végleg lecsendesítet-

te. Ennek különösen két pontja szolgált nagy megnyugtatóként a szalontaiaknak. Az egyik pontot már fentebb érintettük, a másik pontja pedig azt tartalmazza; hogy az új szerzeményi bizottmánytól (*comissio neoaquistica*, mely fejedelmi abszolút hatalomnál fogva *patens* által hozatott be, és melynek alapján királyi ítélőmesterek száguldoztak az országban s majd törvénnyel, majd törvénytelenül foglalták el a megtértek javait s vetették őket börtönbe) senki se féljen: de mind a két pontra nézve keservesen csalódott a szalontai lakosság — mint alább látandjuk — bizalma és hitében.

Károlyi Sándor, a kurucz vezér, ki a szathmári békepontokat Pálffyval, a német sereg vezérével, és ez alkalomra meghatalmazott császári biztossal megkötötte, a békepontok megerősítése végett Bécsbe ment. Az özvegy anyacsászárné megigérte, hogy fiával, Károllyal, a trónörökösrel is megerősítetteti. „A felséges udvar — ugymond Károlyi saját emlékiratában — tapasztalhatóképen kívánta egész állandóságát a szathmári pacificationnak. De ellenben a magunk részéről való magyar uri és főrendek, kivált a kik a felséges császár hűségében megmaradtak volt és sok károkat vallottak, nagyon sajnálták az általános amnestiát.”

Az 1712. országgyűlésen e békepontok törvénybe iktatása, — bár ezt az udvar és a bécsi ministerek, sőt maga Eugen herczeg, a hős is kívánta — ugymond H. M. történelmében: „a magyar uraknak, — kik közül úgy látszik maga a nádor Eszterházy Pál, Erdődy György országbíró, Illésházy Miklós cancellár leginkább vádolhatók, ellenzésén megtört, s a szathmári béke kihirdetése és végrehajtása a kormány részéről mindaddig nem is ment végbe, míg azt Károly trónörökös meg nem rendelte,” azonban a biharmegyei hajduk a béke V. pontjában

érintett sérelmének orvoslása az országgyűlésen szóba sem hozatott.

Az általános megkegyelmezést, szemközt az udvar határozott akaratával, a magyar főurak némelyike meg nem akadályozhatta ugyan, de mégis keresztül vitték az országgyűlésen: hogy a fentebb már érintett és csak pápens által behozott commissio neoaquistica az 1715. 10. törvényczikkben törvény erejére emeltessék.

XI.

(1712—1727.)

Az apróbb várak lerontása. — A püspökségi puszták elvesztése. — Szalontaiak és Toldy György ellenmondása a káptalan előtt. — Előfogat-kiállítás a tábor részére. — Úrasztalához való edények. — Leány-tanítói fizetés. — A régibb és újabb lakosok közötti veszekedés. — Keszi felperzselése.

GIRÓF LÖVENBURG Várad várának parancsnoka 1712-ben Bihar megyében több várakat, köztük a sarkadit is lerontatta és a Báródság katonáskodását is megszüntette.

1715-ben febr. 3. a Zerind községi előljáróság, Elek Mihály főbíró aláírásával egy okmányt állit ki szalontai lakos Csete István, Csete Balázs és Gyulai Ferencz részére; mely szerint ezek, mint hajdanában Zerind községbeli lakosok, a futáskor magukkal elhozott zerindi harangot e községnek keresztényi jó indulatból visszaadják. Ezen iratban megérintetik, hogy: „az elmúlt 1712. esztendőben a sok változások és nyomorúságok után“ ülték

meg az új lakosok N.-Zerind községét, mint elpusztult helyet, és hogy körülöttek még sok község elpusztult állapotban létezik. Alább látandjuk, hogy Talpas község harangját is az onnan Szalontára költözött lakosok magukkal ide hozták.

A fentebb érintett évtizedekben szenvedett csapások borzasztóságait semmi sem magyarázhatja jobban, mint az; hogy a szegény föld népe temploma harangjaival együtt volt kénytelen költözködni.

E harang visszaszolgáltatása azt látszik igazolni; hogy a szalontaiak már ez időben a vidékről ide költözöttekkel együtt anyagi jobblétre kezdtek vergődni.

1715- vagy 1716-ban jött e monographia írójának elődje Szalontára, mint egykori ottoman alattvaló, boltos kereskedőnek, vagy köznyelven mondva „görögnek“ és kapott a várostól a piacon egy helyet „vásáros boltját“ felállíthatni és egy házhelyet: mint ezt a városi előljáróság 1763. dec. 31. kiállított bizonyítványa igazolja. Igen érdekes e monographia végén ⁽¹⁰⁾ szám alatt csatolt okmány-kivonat; miszerint az időben e hazába költözött ottomán alattvalóktól az uralkodó és haza iránti hűség-eskü követeltetett.

Az 1715. év nevezetes korszakot képezett Magyarország mindazon lakosaira nézve, kik a nemesi osztályhoz nem tartozva, az alkotmány sánczain kívül állottak. Ezen évben hozott országgyűlési törvény által a nemesség a katonáskodás és mindennemű adózás terhe alul magát kivonta és minden terhet, — az egy nemesi személyes felkelést kivéve, — a szegény jobbágy vállára, ki különben is földje termékének, és munkájának egy részét urának tartozott adni, súlyosította. Így lett adómentessé téve az ország négy-ötöd része, és a nyomorultabb egy-ötödrésznek kellett az összes terhet az egészért viselni.

Mit várhatott a javai és szabadalmában megsértett

szalontai lakosság ily szívtelen, önző, még a közhaza kötelme iránt is érzéketlen törvényhozástól?

1715 vagy 1714-ben — a kelt hiányzik — a szalontaiak folyamodványt nyújtanak be Károly királyhoz, melyben előadják; hogy Kölesér, Szil, Barmód, Kéza, Pata, Megyes és Andacs pusztákat egészben, Mezőgyán, Cséfa, Csegéd, Gyantét részben, 1712. esztendeig békéségesen birták és abból csak erőszakkal lettek kiűtve. (Patet vovo ex instrumentis praemissis — a fentnevezett pusztákat — usque annum 1712. pacifice possedissee et tunc primum vi et potentia mediante eisdem excussi fuisse. (Ex actis em. mag. XLVI—844. Nro 15. Bih. m. levélt.)

Herczeg Eszterházy Antal M.-Theresia királynőhöz 1753. beadott folyamodványában, — mely czáfolat látszik lenni szalontai nemesek hadnagya, Szemes Istvánnak 1752. évben beadott panaszára, — azt adja elő; hogy a váradi püspök jure posthliminii (a száműzetésből visszatérők jogán) foglalta vissza a szalontaiak által panaszossá tett puszták egy részét.

E két adatból biztosan tudható, hogy a szalontaiak a Szalonta körül létező püspökségi pusztákat u. m. Kölesér, Szil, Barmód, Kéza, Pata és Andacsot, összesen mintegy 12,000 hold földet 1712. évben veszítették el, és a váradi püspökség 156 évig: t. i. a thordai edictum kelte óta nem volt azoknak birtokában.

Kétségtelen, hogy az 1566. évi thordai edictum, — mely legdühösebb vallásos fanatismusnak lehetett csak eredménye, — a legkiáltóbb igazságtalanságot követte el akkor, midőn Erdély és hozzá tartozó részeiből a római katolikus papságot száműzte, és javaikat elfoglalta: de tekintve, hogy törvényeink szerint a legigazságtalanabban elfoglalt birtok is elévülés által elveszthető és eltulajdonítható volt, különösen pedig a szalontaiak által az érin-

tett puszták annyival inkább; mert az azon földekről elzúrlott jobbágyságok egy része, kik a futás után életben maradtak, Szalontára beköltözven, földjét magával hozta ide, — továbbá a Szalontaiak azon puszták nagyobb részét előző birtokosaiktól fejedelmi jóváhagyással megerősített szerződéssel szerezték meg és jóval tul az elévülési években, azokat jogos birtokuknak tarthatván, jóhiszeműleg ültették be tanyai épületekkel; — nem lenne értelme a fentebb érintett önhatalmu visszafoglalásnak; ha a fentebb előadottak nyomán e korszak viszonyait nem ismerénék. Ez időben a megyei főispánok a váradi püspökök voltak; azokkal szemközt a jogsérelmet szenvedett Szalontaiaknak el kellett némulni, vagy ha pert indítának vala is, az fejedelmi parancssal, okvetlen megfogott volna szüntetni.

Azonban igazságosak lenni tartozván, elismeréssel kell itt feljegyeznünk; hogy a váradi püspökség a visszafoglalt pusztákat igen mérsékelt, a jobbágyság tartozásoknál sokkal enyhébb haszonbéri feltételek mellett továbbra is a szalontai lakosok használatában hagyta. Ezek ottan létezett tanyaépületeiket békeségesen birták ezen-tul is közel 100 évig, s volt eset; hogy a testvérek a püspökségi földeken csakugy osztottak, mint a szalontai földeken. A szalontai lakosság jóléte és gyarapodásának előmozdítására nem csekély befolyással volt a püspökségi földeknek ily kedvező feltételek melletti használása.

1715. feria tertia proxima post Dominicam a n. váradi káptalan előtt, szalontai főbiró Szemes István, jegyző Győri Gáspár, esküdtek Szabó István, Molnár György, Fónagy Mihály stb. ugy saját, mint az összes szalontai lakosok nevében néhai hg. Eszterházy Pál nádor Szalontai birtoklására vonatkozó zálogjogának épen úgy ujból ellentmondanak, mint ezt tették*) Jeszenszky Miklós és

*) Itt ellenmondás látszik lenni azzal, mit a X. fejezetben elő-

Egry László cameralis conscriptorok előtt 1702. (Ex actis emer. mag. XLVI—844. Bihar. m. levélt.)

1715. Toldy György de Szalonta személyesen jelent meg a n.-váradi kaptalan előtt és ünnepélyesen ellentmond herczeg Eszterházy birtoklásának Szalonta m.-városában és hozzá tartozó határán, valamint F.-Bátorban is, és őt a szalontaiaknak békés birtoklásbani háborgatástól eltiltja. (N. vár. kápt. 1715. Tom. II. doc. 84. Pag. 176.)

1717. a n.-váradi káptalan előtt Kis János főbíró, Nagy Mihály, Madas György, Fónagy István, Baranyi Mihály stb. esküdtek saját és az összes szalontai lakosság nevében Eszterházy birtokjogának Szalonta városában és határán ellentmondanak. Ebben azt mondja az előljáróság, hogy a szalontai lakosoknak Szalonta összes határára nézve együttes birtoklási joguk van. (Attacti Incolae ab antiquo cum appertinentiis ejusdem oppidi N.-Szalonta in eodem et iisdem solidum jus possessorium habent. N.-váradi kápt. Ao. 1717. Tom. III. Doc. 47. Pag. 38.)

1717. sept. 25-én (város jegyző-k. kivonat) „Biharmegye gyűlése ő felsége parancsolatjából a tábor részére repartíált egy szekeret cum omnibus appertinentiis „5 ökrökkel és egy kocsissal“ kiállittatván, az egész került 129 frt 28 denárba. A vármegye elküldötte a táborra.“

1717. az urasztalához való edényeknek száma. (Jegyző-k. kivonat 10. szám alatt.) „Két ezüst poharak, mindenik sotús. Egyik födeles arannyal boritva, és egy ezüst tányér. Négy ón kannák, és két ón talak. Abroszok.

---

adtunk; de hihető, hogy az itt ellenmondó szalontai előljáróság csak azért hivatkozik korábbi ellenmondására, nehogy herczeg Eszterházy zálogjogába a multa nézve is belenyugodtnak tekintessék.

Tisztafehér sáhos abrosz fehér csipkével. Pamut abrosz rojtos az alja zöld-sárga selyemmel elegyes. Item, Fehér gyolcs abrosz, kék fejtővel varrott. Másik sáhos abrosz, rojtos az alja. Fejér selyemmel varrott, eléggé varrott patyolat keszkenő. Patyolat keszkenő. Patyolatra ezüsttel, fejér selyemmel varrott keszkenő. Két keszkenők karmazsin színű selyemmel, arannyal patyolatra. Iterim tengerszínű selyemmel gyolcsra. Item skófiummal sok színű selyemmel ember-kép a közepén. Tiszta arannyal patyolat keszkenő. Fekete selyemmel gyolcs keszkenőben vannak bekötve az eklézsia ládájában, sub procuracione Ecclesiae.“

1718. Kis János helyettes bíró, Nagy Mihály, Madas György, Csete István, Baranyi Mihály, Fónagy István stb. esküdtek a n.-váradai káptalan előtt 1718. jul. havában saját és az összes szalontai lakosok nevében ellentmondanak a királyi fiskus azon foglalása ellen, melyet Marcziháza, Mező-Pánt, Mező-Gyarak, Mező-Panasz és Bagdra nézve intéztetni kíván, és mely foglalásban ezen ellentmondó levél szerint Győri Gáspár és Katona Mihály szalontai lakosok látszanak a fiskusnak segítségére lenni, mennyiben a következők arra czéloznak: „signanter vero 3-a juli anni modo currentis 1718. ab egregiis Gasparo Győri et Michaelae Katona ex praetensa quadam Fiscii Regii comissione, confuso et praetensivo modo inhibiti et prohibiti fuissemus.“

Hogy Győri Gáspárnak a szalontai lakosok érdekétől eltérő célja lehetett; igazolja a Keszibe átköltözött lakosok házainak felperzselésénél neki jutott szerep. Ez a Győri Gáspár egyenes maradéka azon Győri Jakabnak, kivel a fentebb leírt szalontai csatánál már megismerkedtünk.

1723. a tanács a leány-tanítóknak következő fizetést rendel. Ábécizistáktól és sillabizálóktól 24 denár. Olvasóktól fundamentumig 48 denár. Öreg catechésis és

zsolttár. tanulóktól és olvasóktól 68 denár. Pro sabbathale debreczeni félvéka buza tetejese. (Jegyző-k. kivonat.)

Valóban szép, és kiemelést érdemel, hogy a szalontai lakosság, mely csak egy pár évtizeddel ezelőtt még földönfutó volt, már leány-gyermekeit három osztályban taníttatta: mi arra mutat, hogy a nevelés ügyet élet-szükségének tartotta. Hazánk sok vidéke 140 év elmulta után is e szép példából tanulást vehetne.

1724. Baranyi Miklós Biharmegye alispánja, később septemvir,*) a szalontai nemesek és Bethlen cathalogisták panaszára megint a szalontai nem nemes lakosokat, hogy a Szalontához tartozó pusztáktól a nemeseknek adózzanak. (Iisdem censum solvere velint, cum justum sit legitimis possessoribus id praestare.)

Itt találjuk újabb nyomát annak, hogy a még megmaradt mintegy 30—40 Bethlen kathalogista, látva a szerencsétlen korszakot, melyben az erősebb a gyengébbet, mintegy jogszerű martalékának tartotta, a szalontai határban levő fekvőségekre kizárólagos tulajdoni jogot követel magának; holott mint fentebb igazoltatott, már maga Toldy György 1625. ugy adta el a hajdu katonának Szalontát, hogy az ő volt jobbágyainak békességes lakhatást engedjenek, és holott sokan voltak a szalontai lakosok között a szomszédos elpusztult községekből valók, kik ugy mondván, magukkal földjüket is ide hozták, és végre az újabb lakosok a kathalogistáknak leány-gyermekeit nőül vevén, miután az adomány levelek, mindkét nembeli ágra szólanak, saját jogi szempontjukból sem lettek volna jogosítva az összesógorosodott atyafiakat a szalontai határ birtoklásából kizárni.

A kathalogisták és nem kathalogisták közötti vi-

*) Ez a Baranyi Miklós kapta Tamásdát 1729. aug. 8. kelt fejedelmi adomány levéllel, és statualtatásának a szalontai Patoles család ellentmondott.

számkodás sok évtizeden keresztül áthúzódik ezután, és Szalontának — mint meglátandjuk — nagy szerencsétlenségére szolgált.

1724. a n.-váradi káptalan előtt, a szalontai nemes cathalogisták ünnepélyes óvást tesznek az iránt, hogy az új szalontai lakosok birtoklást kívánnak gyakorolni Nagy- és Kis-Vásári, Répás-Keszi, Simonkerék, Bagd, Mezőpanasz, Mező-Gyarak, Orosi és Vimeri pusztákon, mely őket kizárólag illeti, és kinyilatkoztatták, hogy erőszak ellen erőszakot használandanak. (Si necessarium foret, cum moderamine inculpatae tutelae, vim vi repellendi declarant.) Továbbá óvást tesznek részben a n.-váradi püspök, részben herczeg Eszterházy által erőszakosan elfoglalt M.-Gyán, Cséfa, továbbá puszta Kölesér, Szilas, Barmód, Kéza, Pata, Medgyes, Andaes, Homorog, Csegéd, Gyantéra nézve.

A fentebb előadott óvástételek és ellenmondások a cathalogista régiebb és nem cathalogista újabb lakosok között 1724. már tömeges verekedést idéztek elő, a nem cathalogisták számban erősebbek lévén, azokat elverték, Fónagy Miklós és Molnár György házáat lerombolták: minek folytán a magokat cathalogistáknak tartók Szalonta városából Répás-Keszibe, vagyis a mostani belső cserére költöztek által mintegy 30—40-en, s ott maguknak házat építettek, korcsmát nyitottak, s elszakadva Szalontától külön községnek igyekeztek alapját megvetni.

1725-ben ápril havában megjelent a n.-váradi káptalan előtt a n.-váradi nemzeti katonaság hadnagya (duktor militiae nationalis Varadinensis) Baranyi Ferencz továbbá Össy János, Farkas Miklós, Szabó György, Kádár György, Domian Tamás, Mészáros István, Kovács Mihály, Nagy András, Kis István, Lajos Mihály és Vásári Márton saját és az összes szalontai nemes lakosok nevében, ellentmondanak annak, hogy az ország külön-

bőző részeiből Szalontára költözött nem nemes új lakosok a Szalontához tartozó Nagy- és Kis-Vásári, Répás-Keszi, Vimer, Simonkerék, Bagd, Mező-Gyarak, Mező-Panasz és Orosi pusztákat velük együtt birtokolhassák és használhassák, mert elődeik azokat tetemes összegeken vásárolták, és sok szenvedés és viszontagságok között tudták azt megtartani; miért is ahhoz csak nekik és utódaiknak lehet joguk. (N.-Vár. kápt. an. 1725. Tom. V. Doc. 110. Pag. 153.) Sőt már ez évben tanu vallatási parancsot (mandatum compulsoriumot) is eszközöltek ki, és 1725 aug. 30-án N.-Váradon kihallgattattak nagy számú tanuk azon körülményre, a szalontai lakosok közül ki, honnan származott, ki a régibb donatarius, ki a jövevény lakos és honnan származott ide? E nagy munkával készített jegyzőkönyv, mely 60 tömött lapot tartalmaz, nemcsak az akkori sajnos viszonyok, de Szalonta múltjára is érdekes felderítést nyújt. Ennek alapján közölhető az utolsó Rákóczy korszaka előtt, közvetlenül alatta, és utána különböző községekből Szalontára költözött idegenek nevei (¹¹) szám alatt.) E tanu hallgatás alapján a megyei törvényszék előtt per kezdetett és ez ügynél felperes volt a régi lakosok részéről Ns. Csúth János, Szemes István és Molnár György, alperesek voltak az újabb lakosok részéről Szakács István, Fónagy István, Biró Mihály, Gyulai Ferencz, Csete István, Bereczky Máté, Fekete István, Kovács Péter, Győri Gáspár és a község. A per három napig folyt (partesque eadem medio procuratorum suorum in tertium usque diem allegassent, ultro citroque disputassent) de végre a törvényszék őket ki-egyeztette következőkép:

Eddigi nyil (de minő? nem tudatik) szerint Kis- és Nagy-Vásári, Répáskeszi, Simonkerék, Bagd, Mező-Panasz, Mező-Gyarak és Vimer nevű pusztákat egymásközt elosztják. A már perlés alá vett pusztákat közös erővel

védellemezik, és ezt a község cassája segítségével eszköz-
lendik. Alperesek felperesek költségében 250 frtot fize-
tendnek. Fónagy Miklós és Molnár György levágott há-
zát, közös erővel felépitendik. Egymásnak a perlekedé-
sért soha szemrehányást nem tesznek, ki tenné, a bírák
büntetése alá veti magát. A tanácsnak fele az új, fele
a régi lakosokból alakittassék. A pusztákat védelmező és
más egyéb fontos iratok három kulcsesal ellátott, és le-
pecsételt ládában őriztessenek; egyik kulcs legyen a bi-
rónál, a másik egy régibb, a harmadik kulcs valamelyik
új lakosnál. Az ezen egyességet megszegő 100 arany bir-
ságban (via liquidi) marasztassék el, melynek egy har-
mada legyen az ítélő bírőé, másik két harmada Szalon-
ta város pénztáráé. — Ezen egyességet azonban a ne-
messég még azon évben megtörte, lefizetvén a 100 arany
kötbért, az új lakosokat a birtokban ujra háborgatta.

Az újabb lakosság az ünnepélyes egyesség megtö-
rése, s az itteni békés lakhatásukbani folytonos zaklatta-
tás miatt mélyen elkeseredvén, — bizonyosan nem tu-
datik, de valószínű, — vagy Eszterházy tisztjei, vagy a
megyénél kerestek oltalmat. És nyertek oly borzasztó
pártfogást, mi az igazságszolgáltatásban ritkitja párját.

Az 1727. mart. 8-án felvett tanuvallomási jegyző-
könyv, és abban kihallgatott számos tanu előadása sze-
rint kitünik; hogy Budai István alispán rendeletére
1726 decz. 18-án naplement táján Szalontán megjelent
Sobrik Ádám megyei csendbiztos, Győri Gáspár megyei
esküdt, és 30 Montecuculli ezredbeli lovas katona egy
őrmester vezénylete alatt, és továbbá Madarász és Ó-Homo-
rog községéből hajtott nagyszámu jobbágyság, és ez a
nagy erő jóval naplement után neki rohant a külön köz-
séget alkotott nemesek házainak és azokat sorra gyujto-
gatták, és minthogy a házak tetőgaza a téli nedvesség
miatt könnyen tüzet nem fogott, némelyiket többször is

meggyújtani kellett, sőt a madarászi és ó-homorogi jobbágyokat ütlegezéssel is bántalmazták, ha egyik vagy másik embertársuk háza meggyújtásánál nem szorgalmatoskodtak. A külön költözöttek házaiból egy sem maradt felperzseletlen, következő nap pedig még falaik is a föld színével egyenlővé tétettek. A leégetett házak tulajdonosai voltak: Arany János, két rendbeli Borbély János, Bakos János, Leleszi Gáspár, Szűcs Mihály, Kis István, Ignát Mihály, Eösy János, Szemes István, Fónagy Miklós, Varga Péter, Farkas Miklós, Lajos Mihály, Zuh István, Vársári Márton, Kovács Mihály, Mészáros István, Molnár György, Szabó György, Fáty István, Nagy András, Kádár György, Ács Benedek, Borbély István és még néhány mások. A tanuk azt is vallják, hogy a német katonaság számára hét cseber bor volt a belső csapszéknél letéve, és azt egy katona őrizte, mi oda mutat, hogy az előjáróságnak ezen iszonyatos executióról előleges tudomással kellett birnia. A házak égetése alkalmával a nemesek közül elfogattak Fónagy Miklós, Molnár György, Vári Tamás, Csuth János és Ács Benedek kik is három napig a városházánál őriztettek, azután a német katonák őrizete alatt a megye fogházába, Váradra kísértettek, honnan is csak 1727 febr. 7-én szabadultak ki. (Bihar m. levéltár Fasc. III. O. jegy)

Ezen kegyetlen executió sem szüntette meg a szerencsétlen viszálykodást. Ez volt átka az időben Szalon-tának. Ebből nem értek rá mások megtámadásai ellenében magukat védelmezni, sőt a nemesség az újabb lakosokat dézsma adásra is kényszeríté és mintegy erőszakkal kergette hg. Eszterházy oltalma alá menekülni, a mint ezt a későbbi eseményekből, — habár biztos adat nincs reá, — alaposan következtetni lehet.

XII.

(1727—1740)

A neoaquistica commisió elébe idéztetés, a védelem elhanyagolása. — Pero lázadás. — A befogott román papok ügye mellett erélyes fellépés. — Ujra izetlenkedés a régibb és újabb lakosok között. — Az uj templomra első adakozás. — A talpasi haragról emlékirat.

MÁJUS 6-ára 1727. lett N.-Szalonta város M.-Gyarak és Mező-Panasz pusztáiért a neoaquistica commisió, vagyis a királyitábla elébe Grasalkovics Antal királyi jogügyek igazgatója keresetlevele folytán felidézve. — E keresetlevél kézbesített Szalay István k. t. jegyző által 1727 mart. 1-én szalontai bíró Garzó Mihálynak és általa az egész közönségnek.

E keresetlevélben nevezetes az idézésnek indokolása, mely így hangzik: Ámbár ő felsége azon birtokokat, melyek a török járom alatt nyögven, fegyverrel szerezte vissza, mint a háború és nemzetközi jog szerint csatákkal szerzett vagyont, azt ő, mint győző tulajdonául tekinthetné, (de jure belli et gentium res bello captae victoris juri et domino subjectae esse conterentur) de mégis Leopold kegyes szíve jónak találta a tulajdonosokat, tulajdonjogaik igazolásáig (donec jus ad rem liquidaverint) birtokban hagyni, s e végre az uj szerzeményi bizottmányt felállítani.

A szalontaiak e perben meg nem jelentek, 1736-ban mint makacsok, *per non defendit*, elmarasztattak.

Ez részükről megbocsáthatlan hanyagság volt. A nemesek figyelmüket inkább arra fordíták, hogy lehetne kiforgatni lakostársaiknak nagyobb részét a közös birtoklásból? pedig ha ők, mint a Tarsoly család böcsi pusztára, a Tisza család boros-jenői birtokára nézve magukat azon egyszerű védelemmel, melyet ezek perükben felhasználtak, jelesen; hogy Leopold király 1691 decz. 4-én kiadott diplomájának 2-ik pontjában az erdélyi fejedelmek adományozásait akár egyesek, akár községek részére, még ha egyházi javak lettek volna is, — helybenhagyta, s azt nemzetközi szerződésként megerősítette, és továbbá, hogy Leopold Bihar megyét nem fegyverrel, hanem Erdélyország rendjeivel kötött szerződésnél fogva, csatolta vissza szent István koronájához, és így a fegyver és háboru szerzési jog erre nem alkalmazható, — tehát ha a szalontaiak e védekezést felhasználják, a *commissio neoaquistica* őket is ép úgy birtokban hagyja, mint a Tarsoly és Tisza családot érintett birtokaikban. A Tarsoly familia perében 1728 február 26-án a királyi tábla által határozottatott: „*Deliberatum est. In juribus familiae Tarsoly fisco regio capacitato et actioni suae cedente, eandem ab ulteriori eatenus ejusdem Fisci regii impetitione absolvere et in juribus suis stabiliri; litterasque absolutionales et testimoniales expediendas decerni.*” Tehát e szerint a Tarsoly familia ezen határozat által még jogaiban is megerősítették, és igazoló okmánnyal ellátni rendeltetik.

1731 ápril 17-én Ács János Biró Mihálynét boszorkánysággal vádolja a tanács előtt; de miután be nem bizonyíthatta, a tanács azt ítélte, ha még ezentul is rá fogja és perel 40 frtot köteles letenni; hasonlóul Biróné, ha többet boszantja Ács Jánost, 40 frtot köteles letenni.

(Jegyző-k. kivonat) Ezen ítéletében az akkori tanács józan értelmének szolgáltatja bizonyosságát.

1732-ik évben az van a jegyzőkönyvbe bejegyezve Kertmegi János jegyző által: „A birót megszámlatták, semmivel sem maradt adós.“ Ez azért nevezetes, hogy ezen 1717-ik év óta vezetni kezdett jegyzőkönyv, leginkább számlattatási actusokat tartalmaz, és bele van jegyezve, ez meg ez, ennyivel meg ennyivel maradt adós, vagy az, hogy a számadónak tartozása elengedtetett; de azt nem igen lehet benne megtalálni, hogy az adósságban maradt tartozását később lefizette volna. 1731-ben Külüs Mihály volt a biró, kiről a j.-könyv. azt mondja: „semmivel sem maradt adós.“

1734-ben a szalontai lakosok a határ többi részéért is u. m. Kis- és Nagy-Vásári, Répáskeszi, Bagdi és Simonkeréki pusztákért a commissio neoaquistica elébe idéztettek, de törvény előtt meg nem jelenvén, védekezésüket elmulasztották; miért mint makaesok 1735-ben elmarasztattak. Az executióra 1736-ban kijött királyi táblai assessor Zsombori Ferencz előtt azt nyilatkoztatja ki a szalontai községi előljáróság, hogy az elítélt javakhoz nekiek semmi joguk nincs, az összes puszták a szalontai régibb nemeseké, (*qua occasione communitas rusticana declarat se ad praemissae bona nullum jus habere, sed totum esse nobilium antiquorum Szalonthensium.*)

Itt meg kell jegyeznünk, hogy ennyi hanyagság és mulasztás után a szalontai lakosok mulhatlanul eslesnek az érintett puszták birtoklásától, ha ezen javakat már ekkor a hatalmas hg. Eszterházy zálogban nem bírja. Az Ugrai család Báthori Zsigmondnak 1599-ben kiadott adománylevele alapján Nagy és Kis-Vásári és Répáskeszire tartott igényt, Ferdényi Ferencz és Gábor Mező-Gyarak M.-Panaszt, és Bagdot már perrel ostromolta, mely perben Ernyei István pesti ügyvéd védelmezte a szalontai

lakosokat. Az 1552-ik évi portalis conscriptioban megnevezett tulajdonosoknak maradékai is erősebb ősi jogon kezdték jogot formálni a pusztákhoz. Mindezen sok oldalról feltámasztott igények és perlekedések magát hg. Eszterházyt is oda kényszeríték, hogy zálogjogát királyi adománylevéllel erősítse meg, és más részről a szalontai lakosok egy része is oda lett kényszerítve, hogy a sok megtámadók között a legerősebbnek, — hg. Eszterházy-nak oltalmába adja magát. Ebben rejlik megfejtése a későbbi eseményeknek.

1735. tavaszán Békésmegye Sz.-András községéből lázadás keletkezett, mely is hazai történelmünkben Pero lázadásnak nevezetik. Pero valódi nevével Szegedinecz Péter, a pécskai rác-határőrök kapitánya volt, s a zendülők fejeivel számszerint 12-en halálra ítéltetett. A történelem szerint e lázadás csak addig terjedt, hogy a szolnoki nemzeti katonaságnak ellentállottak, Rákóczy kuruczainak nevezték magokat, néhány kereskedőt kirabol-tak, Gyula várat felkérték, Zerindnél tábort ütöttek és Erdőhegynél a rác határőr katonák ellen csatát fogad-tak el, melynél közülök vagy 500-an elesetek. E lázadás Sarkad, Zsadány Ugráig terjesztette ki árját, de Szalontát nem érintette, Horváth M. történelme szerint e lázadást okozta a határőr szerbeknek erőszakolása vallásukból kitérni a r. kath. vallásra, s a szerencsétlen magyar parasztság csak mellékesen vonatott bele a Rákóczy névvel.

1735. mart. 1-én Károly király Biharmegye rendeihez leirt, hogy bizottmányt küldjön ki, mely a rom. katolikusokkal egyesült románokat a görög n. egyesültektől válassza el. E bizottság 1737-ig volt együtt és működött, és működésével a nem egyesülteknek kedélyét felzaklatta, mert a cél, — habár kifejezve nyíltan nem volt is — térítésre volt irányozva. Az aradi g. n.

egyesült püspök, kinek egyház vidékéhez tartozott Bihar, egyházi látogatást kívánt itten tenni, hogy hiveit a vallásbani megmaradásra erősítse; de az nekie meg nem engedtetett. Alsó-Lugoson, Élesd mellett, 1739. július 13-án a keleti vallásban maradt román papok és hivek gyűlést tartottak, és 500 arany büntetést határoztak arra, ki az ősi vallásból kitér. Biarmegye kinyomozta ez összeesküvést; 1742. ápril 18-án börtönre vetette közülök a főbb szóvivőket. (Márki Sándor Biarmegye történetéből.)

Midőn Szalonta 1847-ben tűzvész által csaknem egészen elpusztult, elsőik között volt a N.-Várad keleti eklézsia, mely adományát az elégettek segélyezésére nyújtotta, küldvén az egyház pénztárából süttetett 500 kenyert azon Drágos Jánosnak levele kíséretében, — ki 1849-ben magától a honvédelmi bizottmánytól a havasi románok lecsendesítése végett a kormányzó amnestialis levelével küldetett ki a havasokra, és ki ugyanott a történelmileg tudva levő körülmények miatt, martyr halállal mula ki. — Drágos János ezen levelében, melyet sokan olvastunk, de holléte most már nem tudatik, visszaemlékezik 1742-ik évre; midőn a keleti vallásban állhatosan megmaradni kívánó papok és előbbkelőbbek nagyszámmal a megye börtönébe lezárattak; — mint ő írja — egyedül a szalontai protestansok mutattak méltatlan szenvedéseik iránt részvétet, kik is 300-an lóra ülve, N.-Váradra bementek és a püspök főispántól fenyegetések között követelték a vallásért bántalmazottaknak szabadon bocsátását, — és ő — Drágos — a n.-várad keleti egyház nevében küldött adománnyal köszöni meg a szalontaiak elődjének 1742-ben tanusított keresztényi nemes tettet.

Igaz-e a Drágos János által felemlített szép tette a szalontaiaknak? nincs adat a kezünkben; és e sorok írója hálásan megköszönné, ha valaki erre nézve adatot szolgáltatna kezéhez, de történelmileg igaz, Siaguna ér-

sek, keleti egyház történelmében is bizonyítja, hogy a biharmegyei keleti románok a vallásukbani állhatatos megmaradásért III-ik Károly uralkodásának vége felé nagyon zaklatva lettek.

Ha a szalontaiak csakugyan azon merész tettet elkövették, és azért még sem vonattak felelősségre; annak lehet csak tulajdonítani, hogy ez épen oly korszakban történt, midőn legény kellett a gátra. A „*moriatur pro rege nostro*“ még alig hangzott el az országgyűlésen. A katonai és vitézi szellemet ekkor nemhogy fékezni, sőt a leggyávábbra is beleönteni igyekeztek.

1737-ben a szalontai régiebb nemesek belekapaszkodva a községi előljáráságnak Zsombori Ferencz kir. táblai végrehajtó előtt kényszerűség és szorultságból a mult évben tett azon nyilatkozatába, hogy a szalontai összes fekvőségek nem a község, hanem a régiebb nemesek tulajdonához tartoznak; újra megintik az ujjab lakosokat a n.-váradi káptalan előtt, hogy a puszták használatával hagyjanak fel. —

1738. máj. 7. Bajó Mihály, Oláh Márton, Csuth János, Gyulai Ferencz, Bajó Gergely és Kertmegi János „istenes buzgóságokból elvégzik,“ hogy egy és egy üsző borjut adnak az eklézsiának. Tiszteletes ur e kegyes ajándéktól indittatva megígéré, hogy „ahoz alkalmazott textussal motivált argumentalis predikációt tart mások buzgósága felindítására.“ (Jegyzőkönyvi kiv.)

Valószínűleg e volt az első buzdító példa a fa templom helyett, egy szilárdabb anyagból készitendő templomot felépíteni, mi 24 év mulva be is következett.

„Memoriale. Isten kegyelmességéből ez 1741-ik esztendőben a város sok előszámlálhatatlan terhes költségei és opressiói között is a közönséges adakozásból, a szerint, a mint kinek szive az ajándékra, és adakozásra indul vala, egy két mázsából és egy fontból álló szép

harangot Budán városunknak diszére, s mindenek felett Istennek dicsőségére nemes Győri Gáspár T. n. Bihar vármegye jurassora, és ugyan város hites esküttje Ns. Bödi István ő kegyelmek hűséges forgolódások által öntetvén; járult e mai napon az az e mostan celebratióban levő karácsoni szent innepnek 3-ik napján, az elkészült haragnak dolga iránt néminemű képen egy kis disquisitio városunkban Szemes István uram által, annyiban tudniilik: hogy volt a város kezénél, hajdani Talpas falubelieknek egy 166 fontokból álló harangocskájuk bizonyos esztendőig, sőt, ez ideig is azt usuálván a város, vagy a régiség miá, vagy a materiájának hibás volta miá elhasadott, és azt a harangocskát a város öntette az ujonnan közönséges adakozásból elkészült harangba. Oly véggel jött pedig említett Szemes István uram előnkbe, alább megirattak eleibe, hogy azon haragnak árát, úgy mint talpasi és eleire nézve is oda való személy maga képiben, precise, és személye szerint s nevezetesen mostani ord. Biró N. Kertmegi János uramtól kívánta, sőt sub protestatione ezennel és nem máson, hanem úgy N. Kertmegi János uramon, vagy pedig posteritásain specie fogja pretendálni, vagy posteritásaival prentendáltatja. Ilyen okon, hogy azon harangot, mint város birája, ő kegyelme deriváltatta az új harangba. Mely pretensiója alól is Szemes István uramnak és több Talpason lakhatott feleknek pretensiója alól N. Kertmegi János uramat, és posteritásait a dato evincálja a város, s magára vállalja, hogy ha Isten reformatus lakosokkal még valaha Talpas nevű helységet (hová a harang való volt) fundálná, tehát a város obligatusképen a keresztyéni szeretet és tartozó kotelesség szerint Talpasiaknak vel in natura olyan harangot öntetni, avagy amit ért, ép, vagy romlott állapotjában in parato exsolvalni. Casu quo pediglen nem remélhetvén valamely talpasi fél vagy felek Talpas fa-

lujának, reformátusokkal lehető felépülését hamarjában, vagy talán soha is, és így egy vagy más odavaló lakosi praerogativával bírván, csak ugyan a harangnak árát kíváná, obligáltatik az akkori város bírása akár ki légyen, az a város közönséges költségéből, talpasi feleket akár in personali, akár in concreto a harangnak áráról excontentálni, ha jó testimonialisok leend, et ad vivum exemplar comprobándják, hogy nékiek, vagy elejeiknek ennyi vagy amannyi volt a fent említett harangban. Mely dolognak is nagyobb bizonyására ezen város protocolumába az erictiót beírni kívántuk in affidavitem G. D. J. ordinarius Joannis Kertmegi.“

E jegyzőkönyvi kivonatból látható, hogy Talpas községe, most román falu, a török tatár pusztítás előtt magyar és pedig protestáns vallásu község volt. Nem csak Talpas, hanem sok más Szalonta környékén eső község, melyek mostan román ajku lakosokat bírnak, magyar ajku volt. Ezt igazolja a Boesckay és Bethlen adományaira felvett statutionalis okmány, melyben a szomszédos községekből megjelentek magyar származásuaknak látszanak lenni általában.

XIII.

(1740—1746)

A nemesek összeírása. — Nemesek felkelése. — Hadnagyszék. — Új pecsét. — Keszibe költözés. — Hg. Eszterházy a derecskei uradalomra donatiót kap, beiktattatik, ez ellen tett ellenmondások és részben visszavonásai.

TÖRTÉNELEM nyujt felvilágosítást azok okairól melyek Szalontán M.-Therézia uralkodása kezdetén megtörténtek. III. Károly király halála után leánya Mária-Therézia 1740 oct. 22. az országhatóságaihoz intézett leveleiben adta tudtul, hogy az ország kormányát átvette. Fridrik porosz király azonnal Sleziába nyomul s annak északi részét elfoglalja, sőt az ellene küldött osztrák hadsereget Molwitznál megverte. Mária-Therézia királyné ellen a francia kormány a Bajorral szövetségre lép s egy tervet fogadnak el, miszerint az osztrák birodalom nagyobb része a szövetségesek közt osztassék fel és Mária-Therézia csak Magyarországot Alsó-Ausztriát, Stiriát, Karant-földet és Krajnát tartsa meg.

E szövetség és terv hírére még az udvar környezetében levők is Austria szétmállását kezdék hinni, csak maga a királynő nem veszíté el bátorságát. Pálffy János országbíró már 1741. január 29-én fegyverre szólítá fel a magyarokat királynéjuk védelmében, minek folytán oly lelkesedés szálotta meg a nemzetet, hogy alig egy pár hónap alatt több ezernyi önkéntes lovashad volt a

porosz király ellen vezethető, és ez év őszén a királynő kérése által megindítatva az országgyűlés, egyhangulag e szavakban tört ki: „Életünket és vérünket felséges asszonyunkért.“

Ezután nyomban következett a nemesek felkelése. A megyék egymással vetélkedtek a nemes felkelőket mentől nagyobb számmal kiállítani. Megkezdett a nemesek összeírása. Szalontán különösen Főnagy Miklós, kinek őrizete alatt lehetett Bethlen Gábor eredeti donációja, de már ekkor a függő nagy pecsétjétől megfosztva (propter vicissitudinem temporum sigillo spoliatum) felmutatja a nemeseket összeíró küldöttség előtt az érintett donatiót, és annak beiktatási statutionalis levelét, melybe a Bethlen katalogisták névszerint be voltak vezetve. Minden szalontai lakos, kinek neve a statutióban megtaláltatott, a nemesek közzé iratott és következő év tavaszán már a megye által nemesi testimoniálissal láttatott el.

Az összeírott szalontai, most már nagyszámu nemesek, a diószegieket példáját követve maguknak Hadnagyot és hadnagyszéki eskütteket választottak, a hadnagyszéket saját személyes ügyeikre bíróságul felállították, — dologi bíróságul azonban a szalontai tanácsot hagyván meg, — külön pecsétet metszettettek ily körirattal: „Sigill: Nobil: Opp: Szalonta 1741.“ a mint itt mintája látható.

A fentebbi itt rajzban is közlött pecsét a régiebb Boeskey-féle czimernek akarna utánzása lenni, de annak

épen ellentéte és nagyon opportunus. Itt az oroszlány és a sas egy földbe dugott zászlónak egyenes fenállását kölcsönösen gyámolítják, s a „viribus unitis“-t ábrázolni látszanak, mi is nagyon az akkori kor jellemzéséhez van alkalmazva: ánde ez nem a régiebb Bocskay czimer.

Ugyanez időtájban kezdettek a szalontai nemesek Keszibe ismét áthúzódni, ottan házakat építeni, csapszék és mészárszéket ottan felállítván, a regale jogot is gyakorolni.

Igy kezdődött Szalontán a nemesi felkelés és azon vérmes remények között, hogy most már, katonai szolgálatot fogván teljesíteni, az ahhoz kötött régibb jogok és kizárólagos birtoklás minden külső megtámadás, vagy perlekedés ellen maga a kormány által, mint a Bethlen és Rákóczyak korában, fog megvédelmeztetni. Keservesen csalódtak.

Ez időben kik insurgáltak Szalontáról, névszerint, biztosan tudni nem lehet; de igen is tudjuk azok neveit, kik a nemesi felkelésben 1741- és 45-ben valósággal résztvettek, de akiknek rögtönözve kiadott nemesleveleik már 1754-ben visszavétettek. Ez igazoltatik Beöthy Mihály Biharmegye alispánja által 1754 febr. 28-án kiállított bizonyítványa által következőképen: „Alább megírt a maradéknak is tudomására bizonyítom, hogy körülbelől innét 10 esztendővel a N.-Szalonta m.-városába helyezettett nemesemberek, kiknek nemessége kétségbe van véve és t. ns. Biharvármegye által fel is vannak függesztve u. m. Szemes István, Kovács Mihály, Kis István, Varga Gyuri, Bajó István, Szücs Mihály, Sajti István, Arany György, Arany Samu, Madarászi György, Császárs István, Borbély János, Gömő Mihály, Kenéz Mihály, Jámbor Mihály, Madas György, Jámbor János, Kádár György, Kenéz Márton, Gali László, Borbély, Gyulai Ferencz, Csete György, Bonczos György, Tót András, Szabó Mihály,

Győri József, Kajtor István, Baresai István, Domián Miklós kapitányságom alatt a vellikánsok idejében, midőn az Augusztára Bonfici elébe indultak, akkor midőn Sileziában Ducis nevezetű városában voltak, minden ember magát dicséretesen és vitézül viselte stb.

1744-ben a helytartótanács a régibb lakosok folyamodványára meghagyja a megyének, hogy az 1726-ban történt szándékos perzselés bővebben is megvizsgáltatván, a kárt szenvedetteknek kárai azok által, kiknek kérésére Keszi község leégettetett, megtérítesse.

Nincs adatunk arra, hogy kinek kérésére, de valószínűleg a városi tanács és több szalontai lakos ohajtására Jeszenák János, hg. Eszterházy direktora, ezen 1744-ben Szalontán megjelent, a város régibb okmányait átkutatta, megvizsgálta és tanulmányozta, és magát Szalonta város részéről plenipotentarius és prokátornak vallatta (országgy. folyamondvány 1790-ről) és mindezt valószínűleg azon okból, hogy az insurrectio kötelmei által vérszemet kapott nemesség háborgatásai, dézsmák követelései ellenében a nemnemes lakosokat megoltalmazza. Tehát Jeszenáknál, a közös ellenség-nél kerestek oltalmat!! Valóban a kétségbeesésnek nincsen logikája. Itt megújulva látjuk a történelmünkben gyászos betűkkel feljegyzett: „Flectere si nequeo superos, acheronta movebo.“

Ugy hiszük, hogy épen ezen Jeszenákba helyezett átkos bizalomnak lehet tulajdonítani azt, hogy következő 1745-ik évben hg. Eszterházy Antal Pál a derecskei uradalmat, ahhoz tartozólag Szalontát is Mária-Terézia királynőtől fejedelmi adomány czimen felkérte, amit igazol a királynő által 1745 ápril 13-ról Bécsben kiadott bevezető és beiktató rendelet, melyről szóló káptalani statutionalis okmány kivonatilag ezeket tartalmazza.

„Minthogy boldog emlékezetű Leopold császár és

király 1702. évben az ugynevezett derecskei Tiszántuli birtokokat néhai galanthai herczeg Eszterházy Pálnak, Magyarország nádorának a királyi fiscus szavatossága mellett 100 ezer frtban oly feltétel alatt adta zálogba, hogy azon javak megbecsültessenek és a felül haladó összeg a fiskusnak megtérítették. Miután ezen javak cameraliter 1735-ben összeirattak, ezen birtokot adományozza herczeg Eszterházy Antal Pál rokonának (cognatus noster) oly formán, hogy a becsár feleslegében Eszterházy átbocsátja a kamara birtokába a lévai uradalomhoz tartozó, és Hont-megyében fekvő Gyükes, Viszoka és Pocsivád községeit, egyszersmind néhai öse Eszterházy Pál nádornak fizetésében még fenlevő követelését örök időre megszünteti. Mondja továbbá a királynő : meggondolván, miszerint az ősi Eszterházy család Magyarország fejedelmi koronájának és a hazának már a multakban kitünő és híres szolgálatokat teljesítvén, már elődjei által a legfőbb hazai tisztségekre lettek felemelve; különösen pedig az 1741. országgyűlésen az itt érintett Eszterházy Antal Pálnak legnagyobb része volt abban, hogy a magyar nemzet „fegyverre“ kiáltott, vérét és életét a királynőért és fejedelmi ivadékaért példátlan módon felajánlotta; ő maga egy egész lovasezredet saját költségén kiállított, felszerelt és azokkal a harcztéren dicsőséget is aratott. Ezen tette által Eszterházy magát az uralkodói ház előtt örök emlékezetűvé tévén, arra indította meg a királyné szívét, hogy egyéb nekie adományozott legfőbb méltóságokon kívül a derecskei dominiumot, különösen pedig Derecske, Kaba, Berettyó-Ujfalu, Gáborján, Konyár, Bagos, Sáránd, Félégyháza, Bajom, Sas, Komádi, N.-Szalonta, Sz.-Miklós, Zsadány és F.-Bátor községeket és hozzájuk tartozó puszták- és szállásokkal, (diverticulis) melyek a camera-lis összeírás alkalmával azokhoz tartozóknak találtattak, az Eszterházy Pál által felállított majoratus utódoknak

örökösen és visszavonhatlanul adományozza és Eszterházy Antal Pált introdukálni rendeli. A bevezetést Beöthy Imre homo regius és Fábri Jakab kanonok 1745. máj. 15. Derecskén, mint az uradalom székhelyén, kezdték meg, melyre az érdekelt községek képviselőin kívül, Bihar-megye csaknem minden részéből nagy számmal jelentek meg, kik is névszerint vannak a bevezető levélben megemlítve. Szalonta részéről különösen Kelemen György másodbíró és Kertmegi János esküdt. A bevezetés a már érintett községekre, valamint a cameralis conscriptióban megnevezett puszta és részbirtokokra nézve is megtörtént, és pedig Félegyházhoz tartozó Kozma, vagy Kozmafalvára ; B.-Ujfaluhhoz tartozó Herpály, Kórod, Sz.-Kozma, Andaháza ; N.-Szalontához tartozó Nagy- és Kis-Vásári, Répáskeszi, Mezőpanasz, Orosi vagy Oroszi, Vimem vagy Vémer, Simonkerék, Bagd, M.-Gyarak, Marcziháza és Pánt Fekete-Bátorhoz tartozó Csetfalva ; Sz.-Miklóshoz tartozó Nagyfalu, Cselye-Komádihoz tartozó Eőssi, Nyésta, Ész, Papi és Fancsikára és minden tartozékaikra nézve.

Ellenmodókul jelentkeztek : Tolnay István, a Toldy család nevében, Fekete-Bátor, Csetfalva, N.-Szalonta, Orosi és Sz.-Miklósra ; Thorday István egy Derecskén létező Curia és 5 telekre ; Nadányi Miklós Andaházára ; Fodor György egy B.-Ujfaluban lévő curiára, Pallagy Ferencz egy B.-Ujfaluban levő curiára, Nagy János szalontai nemes ugy saját, mint a többi szalontai birtokosok nevében, N.-Szalonta, Nagy- és Kis-Vásári, Répáskeszi, Bagd, Simonkerék, Vimer, Mezőpanasz és M.-Gyarakra ; Fónagy Mihály F.-Bátorban levő 6 sessio földre, Vasváry István és Ujhelyi Ferencz Bajomban levő 3 sessiora, Hajdu János Bajomban levő egy curiára, Szalay Mihály Bajomban levő egy curia és egy sessio földre, Súlyom Balázs Bajomban levő egy curiára, Cséfi Ferencz B.-Ujfaluban levő 4, és Herpályban levő 4 sessiora, Os-

vát Pál 2 sessiora, Tarsoly Péter Nestán levő 6 sessiora és egész Papira, Balog Gáspár (Vancsodi) Sass közösségére nézve.

Folytattatott a bevezetés máj. 16., ekkor ellenmondókul jelentkeztek Balog Pál, Somogyi Bálint, Balog Dániel (debreczeni lakosok), Vass János, Nádassi Mihály földesi lakosok az egész Sáránd községére, Szilágyi István földesi lakos egy Bajomban levő sessiora, Nemes Ferencz egy Bajomban levő curiára, Nagy László egy Bajomban levő curiára, Bagdi János egy Bajomban levő curiára nézve.

Folytattatott május 17-én, ellentmondókul jelentkeztek: Halász István B.-Ujfalú nevében Andaháza, Sz.-Kozma, Herpály, és Kóródra, Soós István Komádi község nevében Nestra felére, Eőssi, Ész vagy Iszyre, Kállay István B.-Ujfaluban egy sessiora, Andaháza, Herpály és Sz.-Kozmán létező bizonyos szántóföldekre, Csanády István özvegye a Bartha-Uray család b.-ujfalusi curiáik és a fenti pusztákon levő birtok-részeikre nézve. E napon Fekete-Bátor községet kivéve, a többi érdekelt községek írásbeli ellenmondást nyújtanak be. Részben és általánosságban ellenmondottak még Komjáthi Péter, Bosányi Ferencz, továbbá a Pécsi, a Genesi, Fráter, Buday, gr. Losonczy-Bánfy, gr. Gyulai, gr. Széki-Teleki, Vээр, kishédei Rhédey, Komáromi, Gúti, Fényes, Pókai, Draveczky, Baranyi és gr. Csáky családok nevében, Makó Mihály (bakonyszegi) különösen Mező-Gyarakra nézve.

Május 18, 19. és 20-án folytattatott a beiktatás Sáránd, Bajom, Ujfalú, Félegyháza községek, továbbá Andaháza, Herpály, Kozmafalva pusztákra nézve, de a statútio özőn ellenmondásokkal találkozott.

Május 21-én estefelé érkezett a bevezető küldöttség Szalonta határának szélére Madarász felől; de épen a határszélen Nagy János, Jámber István és még mintegy

24 szalontai nemes fegyveres kézzel ellentállottak a küldöttség Szalontára bejövetelének. A határszélén a küldöttség éjjeli 11 óráig, — nagy esőben ázva, fázva — hasztalanul rimázkodott éjjeli megnyugovás végett Szalontára bebocsátatni, (per obdurati cordis homines) be nem bocsátották és így a madarászi vankulyi szalma állásba huzódtak vissza, hol az egész éjet rettegés között töltötték el, mert a szalontaiak utánok menve, a koresmától 20 lépésnyire tábort ütöttek (excubias agentibus) és őrt állottak. Május 22-én a koresmából kiindulva, ismét Szalonta felé közeledtek, a szalontai nemesek ugyanazon helyen, hol tegnap, és pedig Varga Péter nemesek hadnagya, Jámbor István, Nagy János, Bajó Mihály, Garzó János és Szabó György lándzsával, Szemes István, Pap János, Bakos Mihály, Kádár Péter, Bakos István lőfegyverrel, Bonczos István, Bereczki István buzogánnyal, Borbély György, Bonczos György, Kenéz Márton, Kis István, Megyeri János, Megyeri Mihály, Tóth Pál, Panaszi Szabó Mihály, Arany János, Borbély László, Vári Tamás, Ősi István, Simon István és Takó József lándzsával újra ellentállottak, és Szalontára be nem bocsátották, miért is a küldöttség Madarász községében, mint szomszédos helyen folytatta Szalontára nézve a beiktatást, hová is a fentebb nevezett szalontai lakosok utánok menvén Szalonta és a hozzá tartozó pusztákra nézve ellentmondásukat nyilvánították. Ugyanez alkalommal nemes Patai Mihály úgy saját, mint a Pethe család nevében Mezőgyarakra, ns. Panaszi Mihály pedig egy Mezőpanaszon levő curia és hozzá tartozókra nézve ellentmondottak. Ugyanez nap Fekete-Bátorba szándékozott a küldöttség menni, de a nagy árvizek miatt oda nem juthattak, miért is a bevezetést Csetfalván hajtották végre. Ugyanez nap visszasajött a küldöttség a Szalonta határszélén levő madarászi koresmába, ottan megjelentek Szalonta város elől-

járói, Czógény Mihály főbíró, Oláh Márton, Kelemen György, Madarász Albert, id. Szél János, Kertmegi János, Szél András, Debreczeni János, Varga Bálint, Balog Márton, Varga János és Lada Imre esküdtek az egész község nevében az ellenmondást úgy Szalonta, mint a hozzá tartozó pusztákra nézve visszavonták. (E körülmény igazolja a már fentebb kifejezett véleményünket, hogy az újabb lakosok a cathalogistáktól szoríttatva. Eszterházy directora, Jeszenák oltalma alá menekültek és ennek tanácsát követték, valamint azt is, hogy a tanács a hadnagyi székkal nem volt egy értelemben.)

Folytatott a statutió május 23-án Mező-Panaszon és Marcziházán, de itt Thuróczy György a Laczkovits és Trencsényi család nevében fegyveres felvettekkel, melynél még Jeremiás nevű román pap is fel volt fegyverkezve, ellentmondottak, Mező-Panaszra nézve ns. Nagy János a szalontai nemesek nevében mondott ellent. Innen N.-Szt.-Miklós, Nagyfalu, és Cselyire ment a statutió, hol ellenmondásra nem talált. —

Május 24-én a pánti pusztán kísértették meg a bevezetést, de itt Pongrácz Mátyás, és Kovács Ferencz saját és neje Martinidesz Mária nevében ellentmondott. Ugyanez nap Mező-Gyarak, Zsadány, Fancsika és Böcsi-be ment a statutió, Mező-Gyarakra nézve ns. Nagy János úgy saját, mint a szalontai nemes lakosok nevében Száz Pál pedig Böcsi, Tarsoly István pedig Böcsi és Papira nézve ellentmondottak.

Május 25-én Eszi, vagy Isei, Hádi, vagy Huti pusztákra ment a statutió, de a nagy árizek miatt csak Esziben állapodhatott meg, hol is a Tarsoly család és Komádi község ellenmondásával találkozott.

Május 26-án, Eőssi, vagy Essi és Nésta pusztákon folytatott a statutió, de itt Csebi Mihály komádi község nevében ellentmondott. Ellenmondását a Csáky csa-

lád, melyet már Félegyházán tett, megújította, Balog Gáspár saját és a régi sasi nemesek nevében Néstára nézve ellentmond, szinte a Tarsoly család 6 néstai sessióra nézve.

Május 27-én a kórógyi pusztán a statutió ellenmondással nem találkozott.

Az ambulans (járó-kelő) statutió ezzel munkáját befejezte; de a n.-váradi káptalannál a 15 napi „fatalis” határidő alatt ellenmondókul még jelentkeztek: Ferdényi Ferencz az Ugrai család nevében Nagy- és Kis-Vásári, Répáskeszi és Fancsikára nézve, saját nevében pedig Mező-Panasz, Mező-Gyarak és Bagdi pusztára, Csernyánszky János kis-bajomi pusztán levő 3 sessio és curiára, nemes bihari Nagy Katalin a herpályi puszta felére, és a Sarkad mellett lévő Ecs, és Semcse nevű pusztákra, Gyönyösi György n.-váradi prépost egész Gáborjánra, mint a káptalan tulajdonához tartozóra, báró Vécsey Mihály püspöki parochus családjá nevében, mint a bajomi család utódja, Nagy-Bajom és hajdan hozzá tartozott Gáborján, Rét-Szent-Miklós és Derecskére, Budai István Biharmegye alispánja a Pongrácz, Erdődi és Tarsoly család nevében Nésta és Eszi pusztákra, Parniczky Mihály gróf Csáky Miklós püspök tiszttartója a n.-váradi püspökséghez tartozó Barmód, Kölesér, Szil, Kéza, Péterháza, Atyás és Pata pusztákra nézve, melyet a szalontaiak haszonbérben bírnak, (dummodo arendae Szalontaiensibus ellocata). Ugyanaz, gróf Csáky Miklós püspök és családjá nevében, Vásári, Félegyház, Kozmafalva, Komádi és Fancsikára nézve, mint melyekhez a Csáky család tulajdoni jogot tart, Thordai Sámuel gáborjáni 10 telek, Ujfalusi Istvánné általában és Csongrádi Sára, mint gróf Csáky utód Kozmafalvára nézve. Szoboszlai István nagy-bajomi 3 sessióra, Komáromi Mihály és Sáradi Tamás, mint Fekete-Nadányi és Bogáti utódok, a Félegyházához tarto-

zó Kozmafalvára, Sas Ferencz Sasra. Korláth János, más-
képen Gazdagh, Jámbor István, Megyeri Mihály saját és
a szalontai nemesek nevében megújítják a május 22-én
tett ellenmondásukat. Május 30-án Bajom községe elől-
járósága visszavonja a Derecskén tett ellenmondást, de
következő kikötéssel: „ha jövődöben szegény városunk
oly szolgálattal terheltetnék, melyet nem szenvedhetne,
szabad legyen és lehessen kinek kinek maga bonumocs-
káival transmigrálni a hová jobbnak itéli.“ Épen ily fel-
tétel mellett vonták vissza a gáborjániak is ellenmondá-
sukat, szinte a sárándiak, de következő szavakban kifeje-
zett kikötéssel: „hogya pedig ő herczegsége
bennünket oeconomia alá venne, vagy pe-
dig olyan napszámosterhesszolgálattal ter-
helní akarna, melyet nem supportálhatnánk;
tehát in eo casu, mint nem jobbágyok, hanem
szabad emberek ő herczegsége földjétől min-
denkoron akadály és megbántás nélkül el-
mehessünk, úgy szintén Istentől vett java-
inkat elvihessük.“

Az ekkép végrehajtott statutio szóhagyomány szerint
oly réműletet árasztott el Biharmegyében mintha török,
vagy tatár tört volna ennek földjére. Minden család ügyvé-
dével résen állott és figyelemmel kísérte, merre tart hg.
Eszterházy statutiója. Láthattuk fentebb, hogy még a
püspök és káptalan is ellenmondáshoz kénytelenítettett nyul-
ni; de mindezek közt legmegdöbbentőbb a Bajom, Gá-
borján, és Sárándiaknak ellenmondásuk visszavonása al-
kalmával tett nyilatkozatuk. Mily keserű érzés sajtolhat-
ta ki kebelükből azon kétségbeejtő szavakat? „mint nem
jobbágyok, hanem szabad emberek, Istentől vett javaikkal
elköltözhessenek!.“

Azon birtok, mit hg. Eszterházy derecskei uradalom
ezime alatt adományban nyert, terjedelmére, mily nagy

lehet? meg nem mondhatjuk: hanem elképzelhető ennek nagysága, ha tudjuk, hogy a nagy Bihar megyének északi szélétől déli széléig az csaknem szakadatlan kapcsolatban húzódik át. Az ily gazdag adományozásokra jegyzi meg H. M. történelmében. „Az összes történelem alig mutathat fel uralkodót, ki egyesekeket és családokat annyi jótéteményekkel és kegyelmekkel árasztott el, mint M.-Terézia.“

De nem akarván igazságtalan lenni hg. Eszterházy iránt, történelmi hűséggel be kell vallanunk, hogy ám-bár a földesuri jogokat, — mint később látandjuk, — mindég kiebb-kiebb terjeszteni igyekezett; de szerződési elbánásban részesítvén Szalontát és a többi azonos sorsban létező hajdani hajdu községeket, állapotuk az urbéri elbánásban részesült jobbágyokéhoz képest hasonlíthatatlantul türhetőbb és kedvezőbb volt, mennyiben az urbáriumot, s ebből folyólag a dézsma és robot szolgálmányokat nem is igen ösmerték, sőt maga a később behozott urbarium reájuk nézve csak képzeletben (idealiter) alkalmaztatott. Hg. Eszterházy részéről Szalonta ezeken kívül is a többi társközségek felett még más egyéb kedvezésben is részesítettett, mint alább meglátandjuk; — valószínűleg nem azért, mintha az erdélyi fejedelmek törvényes adományleveleit vette volna némi tekintetbe; hanem azon igen fontos okból, hogy a szalontaiakat maga egykori földesurok Toldi György fejedelmi jóváhagyással megerősített örökszerződés útján az urbéri kötelékből véglegesen elbocsátotta, és őket újra jobbágyságba hajtani kiáltó igazságtalanság lett volna. Szalonta gyarapodását e szelidebb bánásmódnak köszönhetette.

XIV.

(1746—1762)

Folyamodványok a királynőhöz. — Helytartótanácsi rendeletek. — A nemesek dézsmát szednek az új lakosok földjétől. — Helytartótanácsi rendelet által a nemesek nagyobb része a nemességből kivetkeztetik, Szalontán a hadnagyi szék betiltatik, a régibb pecsét elvételik, új pecsét adatik.

DERECSKEI uradalomhoz tartozó községek 1746-ban együttesen folyamodnak a királynőhöz; előadván, hogy hg. Eszterházy úri fennhatósága alá rendeltetve, lakhelyeik és határaiktól, — melyet elődeik részint törvényes fejedelmek kegye és adományozása, részint fejedelmi megegyezéssel erősített örökbevallási levelek, részint zálogjog útján birtak és szereztek, s valóságos nemesi joggal birtak, — urbéri adózások és szolgálatok teljesítésére kényszerítettnek, és hivatkoznak Leopold király szent hitlevelére, az azt megerősítő fejedelmi szent esküre de hasztalan volt e keserves könyörgés, mert a m. k. helytartótanács 1746. oct. 13-án hg. Eszterházy Antal Pál kérésére egy rendeletet bocsát ki a megyéhez, melyben az erdélyi fejedelmek adományleveleit elavultaknak, a községeknek, mint nem nemeseknek, birtoklását lehetetlennek, és jobbágyi állapot szerint elbánandóknak határozza el. —

1752-ben Szemes István a szalontai nemesek hadnagya egy történelmi mély tudománnyal szerkesztett, 33

darab csatolmánnyal felszerelt igen fontos folyamodványt nyújt be Mária-Terézia királynőhöz, ebben a lehető védelmi okok között még azt is előadja, hogy Tisza László birtokainak éppen úgy az erdélyi fejedelmek adományai képezik alapját, mint a szalontaiakénak, és ez utóbbiak a jogos birtoklásból mégis kivetkeztetve lettek. Ez a folyamodvány is figyelmetlenül lett mellőzve, nemcsak, hanem 1753. sept. 3-ról a m. k. helytartótanács egy rendeletet bocsát ki a megyéhez, melyben, a szalontai nemeseknek nemességükből kivetkeztetését, a múlt tizedben részükre kiadott nemesleveleknek visszavételét, és jobbágyi állapotbai helyzetetésüket hagyja meg. (Ex actis em. mag. XLVI. 844 Bihar m. levéltár.)

Ezen évben január 3-án a szalontai hadnagyi szék Megyeri Mihályt jegyzőjének fogadja meg és évi fizetését megállapítja, mely is tészen 20 frtot, 10 köből buzát, és egy pár kordován eszimat. (j.-k kivonat).

A fentebbi 1753. sept. 3-ról kelt helytartótanácsi rendeletre a megye egy küldöttséget nevezett ki, mely is 1754 nov. 20. munkálatát N.-Várad-Olasziban megkezdvén, átvizsgálta szalontaiaknak minden okmányait. Itt lett felmutatva a Bocskai, Báthori, Bethlen és Rákóczyak donatioi, Toldi György örökeladási levelével; de hasztalan, mert a küldöttség a Bocskai, Bethlen és Rákóczy fejedelmek nemességeit, a helytartótanács rendeletéhez képest rideg közönyvel semmisítette meg; sőt azon családokat, is kiknek nevei fentebb, Beöthy Mihály bizonyítványában már említvék, nemesség vesztésre ítélte el, s a megye által 1741—42-ben kiadott nemes leveleket visszaszededegetni kezdte. Ekkor vétetett el a többi közt koszorus költőnk Arany János családjának nemes levele is; de ő — a tisztelt utód — nemesen megboszulta magát; mert adott önmagának oly nemes levelet, mi a fejedelmek minden kegyadományait túléli, és átszál az örök időkbe.

1756. febr. 2-án Megyeri Mihály a kezei közt levő lajstrom szerint beszámolt az új templomra adakozott pénzekkel. Beadott összesen 428 frt 89 denárt. Adós maradt 60 frttal, de alázatos kérése után az nekie elengedett. A templomra beszedett pénz, mivel Győri Gáspár is szedett a nemesektől, ezen évben tészen összesen 478 frt 57 denárt. (Jegyző-k. kivonat.)

1756. hg. Eszterházy meginteti a szalontai nemeseket Kesziben a korcsma és mészárszék regale jognak használata miatt. (Országgy. foly. 1790-ből.)

1759. febr. 22-én a hadnagyi szék Fónagy István és Megyeri Jánost deputálja ki dézsmálás végett a Keszti és Vásári pusztákra. (Jegyző-k. kivonat.) Ugyanez év máj. 26-ról a jegyzőkönyvbe a következő van bejegyezve: „Mi alulirottak tudjuk azt világosan, hogy eleitől fogva a nemesség sok költséggel és fáradsággal tartották és oltalmazták a pusztákat elannyira, hogy a sok költség miatt meg is erőtlenedtenek, melyet is mi behunyttal szemmel nézni nem engedhetünk, hanem magunkat arra kötelezzük, hogy a nonát azon nemesség pusztán termőföldnek gyümölcseiből fent specificált nemesi társaságnak szabad akaratunk szerint esztendőnkint megadjuk. Molnár György, Bakos István, Szakács Mihály, Kajtor Mihály, Győri Dániel, Katona János.“

E jegyzőkönyv még több tétele igazolja, hogy a régiebb nemesség még akkor is, midőn hg Eszterházy földesuri jogaira nézve Szalontán már statuáltatott, az újabb lakosok ellenében dézsmálással egybekötött földesuri jogokat kívánt gyakorolni, sőt azt tetteleg is gyakorolta. E körülmény azon fentebb már kifejezett feltevésünket, hogy a szalontai lakosság nagyobb része mintegy erőszakkal hajtattott Jeszenák, vagy hg Eszterházy védszárnyai alá, — alaposan igazolja.

1760. mart. 27. hg Eszterházy újra eltiltja a Ke-

szibe átköltözött lakosokat a regale jogok gyakorlásától, de ezek őt visszaintik. (Országgy. foly. 1790-ről.)

1760. hg Eszterházy egy folyamodványt adott be a királynéhoz, melyben előadja, hogy ő felsége f. év jun. 21-én kegyes leiratának, mely szerint a Tiszántuli községek panasza a megyéhez megvizsgálás és az urbéri tartozások kidolgozása végett leküldetett, — ohajtott sükert nem reményl, mivel mindenféle uri jogokat u. m. csapszék és mészárszék, — maguknak „eldisputálnak“ (pro sua parte sunt disputaturi.) Előadja továbbá, hogy a fiskus ezen birtokokat teljes joggal birván, 1702. 100 ezer frtért az ő elődje hg Eszterházy Pálnak oly formán adta zálogba, hogy ha megbecsülés folytán a birtok többet érne, reáfizetést teend. Ő kiméletesen járt el e község lakosaival, mert a 100 ezer frtnak csak a kamatját szedte be tőlük, átadván nekik ezen összegbe a regale jogok hasznalatát is. A fiskus 1728-ban a kérdéses birtokokat 12 napig tartott becsü folytán nagyobb értékűnek találta. Ő felsége ezen becsüt 1735-ben cameraliter megvizsgáltatván, úgy végezett a fiskussal, hogy ő — a folyamodó — lévai uradalnához tartozott 3 községet Gyökes, Viszoka és Pacsivodát a fiskusnak átengedte és palatinális őseinek fizetésbeli hátrányát, meg 4000 frt követelését 40 évi kamatjával elengedte, melyek közel 300 ezer frtra haladnak. Ily feltételek mellett nyervén meg a donatiót, midőn a birtokba statuálandó volt, ellentmondottak, sőt tettelegesen ellenszegültek. (vi etiam semet scandalose opponere.) Ezen időtől folyvást zajongnak, csoportozásokat tartanak, némely coripheusok pénzeket gyűjtenek, magukat ide-oda deputáltatják, a szegényebbeket elnyomják, község jövedelmeiket tékozlólag kezelik, elposcsékolják: azért kéri ő felségét, hogy a coripheusokat uriszéke által megzabolázzni akarván, a megyét odautasít-

sa, hogy nekie ebben segítségére legyen. Aláírva: „Princeps Paulus Antonius Eszterházy.“

1760. július 28. — így szól az országgyűléshez 1790. beadott folyamodvány: „Midőn látná a hercegség, hogy jussaink oltalmazásától meg nem szününk, azon igyekezett, hogy minden dolgainknak folytatásában impedáljon: azért is, hogy panaszaink leírására ne legyen emberünk, akkori notariusunkat, (hagyomány szerint, Jám-bor Gáspárt) éjszaka két hajdu által megfogatván, kötözve Derecskére vitette. 1761. aug. 25-re ő hercegségét evocaltattuk ad recipiendam contradictionis rationem a királyi táblára. Ezen evocatio nem tetszett ő hercegségének: azért Director Jeszenák János ur nem azon igyekezett, hogy a processus az ő törvényes útján folyjon és végződjék, hanem azon, hogy a dolgot törvény útjából kivegye.“

A m. k. helytartó tanács 1762. aug. 19. kelt leiratában a következő leiratot küldötte a megyéhez, mely is kevés kihagyással ekkép szól: „Főtisztelendő, tekintetes stb. Hg Eszterházy Miklós ur ő királyi felségéhez terjesztett kérvényében előadja; miszerint e megyében fekvő N.-Szalonta m.-város lakosai, némely az erdélyi fejedelmek által az időbeli hajduk számára kiadott, most már elavult kiváltság alapján nemességet követelvén és a községi bíróság alatt lenni, a közterheket viselni vonakodván, magukat a községtől elkülönítették, maguk megerőltetésével külön tanácsot alakítván, élükre hadnagyot állítottak, továbbá az uraságtok által nevezettek részére 1741—42-ben illetéktelenül kiadott nemesleveleket, a közbejött királyi parancs ellenére a megyei hatóságnak visszaadni vonakodnak, és azokban elbizakodva, tilosan pénzeket gyűjtenek, összejöveteleket tartanak, ellenszegülve a földesurak, együttesen birtokolt földeiket elfoglalják, a magánosokét bitangolják, a több év óta

függőben levő földesuri adót fizetni vonakodnak, és így a közös terheket a község egyéb tagjaira átszarmaztatni és az uri hatóságot tettelegesen és szabadosan megszüntetni igyekeznek. Minthogy pedig az érintett közbetrányba átment és a többi adózóknak romlására szolgáló visszaéléseknek eleje vétethetett volna, ha az ez érdemben már 1746. okt. 13., 1753. aug. 21. és 1760. máj. 20. kiadott királyi rendeletek végrehajtást nyernek. Ennélfogva titt. uraságtoknak ő felsége kegyelmes és határozott parancsából ezen helytartótanács meghagyja; miszerint arról, miért mulasztották el ez ideig az idézett rendeleteket foganatosítani? számot adjanak, és egyszersmind ezen helytartótanács komolyan kötelességükbe teszi, hogy a fentérintett rendeletekhez képest azon szalontai lakosokat, kik a többi adózó lakostársaiktól magukat elkülönítik, úgy személyük, mint javaikra nézve adó alá vetni, a községbe bekebelezni, a községi birónak alárendelni, a hadnagyságot eltörölni, külön tanácsukat megsemmisíteni, tekintélyéből kivetköztetni, minden elfoglalt és bitangolt községi javakat előbbi állapotba visszahelyezni, a pénzbeli gyűjtésektől, összejövetelek tartásától, lázongások élesztésétől, a bujtogatók és ámitók ellenében alkalmazandó legszigorubb büntetés sulya alatt eltiltani, mindennemű fegyvereiket tőlük elvenni, az 1741. óta nemességükről kiadott nemesleveleket visszavenni, azokról jegyzéket készíteni, és pedig, kiknek adattak ily nemes levelek, kiktől vétetett már vissza, és kiktől még visszaveendő, és e helytartótanácsához eredetben felterjesztetni, — kötelességüknek ismerjék. Kiadatott a m. k. helytartótanács által Pozsonyban aug. 19. 1762. gr. Balassa Pál, Balog László, Hlavacsek János.“

Az ezen rendelet után történeteket az 1790. évi országgyűléshez beadott folyamodvány adja elő, mit is ide átvesszünk. „Tartván attól Director Jeszenák ur, hogy a

vármegyén valamely akadálya lészen azon királyi parancsolat végbevételének, maga is Pestről Váradra lejött és a gyűlésben publicáltatta, s nyakra-főre effectusba vétette, rajtunk segíteni kívánó prókátorunkat Szenczi Lászlót az assistentiától tömlőczczel is ijesztette.

Még az sem volt elég, hanem a gyűlésről Szalon-tára jött és azon pecsétünk alatt, melyet odajövetelével azonnal elvett, s helyette új formát adott, maga alattomban, hírünk és akaratunk nélkül egy olyan levelet készített, mintha mi a herczegség statutiója ellen tett *contradiction*unkat *revocaltuk* és a pusztákhoz való igaz ősi jussainkról is lemondottunk volna, ezen levelet a nótariusunkkal, ki is már azelőtt fogságot szenvedett s most is a mezőről e végre haza hozatott, erővel *subscribaltatta*, kezénél lévő pecsétünkkel megpecsételte, s Váradra a nemes káptalanba bevívén, ott *expediáltatta*, utoljára azzal a mesterséggel élt, hogy csak *pro communicatione* vigyük hozzá leveleinket nemesi szabadságunkban s jószágunknak birtokában leendő visszahelyeztetésünket ő felsége előtt kimunkálódja. Mint már sok viszontagságokon által ment és eltörődött embereket bennünket reávelt a leveleket jó reménység alatt két *deputatussaink* által *pro communicatione* hozzá küldöttük; a midőn pedig *deputatusaink* haza indulni szándékozván a leveleket említett Jeszenák János urtól visszakérték volna, vissza nem adta.

Mindezekkel is meg nem elégedvén Jeszenák ur, Pestre feljövén, azon általa hírünk nélkül készített *revocatorianak* erejével azon ő herczegsége ellen általunk anno 1761 a királyi táblán, *ad recipiendam contradictionis rationem*, indított *processust* cassáltatta.

Még hátra voltak Mező-Gyarak, Mező-Panasz, Bagd nevű pusztáinkról álló *instrumentumai*, melyeket pesti prókátor Ernye István urnak azért adtunk volt kezébe,

hogy Ferdényi Ferencz és Gábor impetitor urak által anno 1743 Mező-Panasz, Mező-Gyarak és Bagd pusztáink iránt ellenünk ad dandum contradictionis rationem indított processusban defendáljon bennünket, ezen instrumentumainkat is Pesten az említett prókátortól elvette.

Hogy a kis-mártoni ő herczegsége archivumába tette leveleinket, megtetszik abból, hogy bizonyos dolgunkban megkivántató egy darab levelünket azután visszakérvén tőle a kis-mártoni archivumra provocált.

A Jeszenák által a várostól elvett pecsét a Bocskay-féle és azon pecsét volt, melyet 1741-ben a felállított hadnagyi szék kecsegtető édes remények között és nagyon opportunusan készítettet, és adta helyébe a rajzban itt látható pecsétet, melyen már nem a viaskodó orosz-lán, hanem az olajágot, béke hírnökül szájában tartó galamb, — Jeszenák János találékony elméjének bizonyítékául — van jelképezve. Megjegyeztetik azonban, hogy az eredeti, 1762-ben Szalontára ráparancsolt pecsét az 1847-iki nagy tűzvész alkalmával a város levéltárával együtt elégett, és annak mintájára készült, az itt látható pecsét 1847-ben.

Szalonta m.-városának jelenleg használt pecsétje.

Elérkeztünk tehát Szalonta városának béke olaj-ágához, mely azonban további eseményeire ép oly kevés

befolyással volt, mint Noé galambjának olajága a későbbi elemi nagy harcokra, és az összes emberiség további küzdelmei és eseményeire. Azonban Szalonta életében a béke olajágának még is nagy jelentősége van. Midőn ő a béke malasztjait, párosulva a szabadsággal élvezhette, mint például 1606—1658-ig óriási haladást mutatott fel. Ezen alig 50 év lefolyása alatt farkas és róka-lakta vidéken jóllétben gazdag, erőben jelentékeny várost épített. A munka és szorgalom e szép gyümölcsének teljes és siralmas elpusztulása után ismét, ahogy a békét 1690—1762-ig élvezheté, a pusztult helyen újra várost épített, s már ez évig annyira haladott, hogy a szükséges elemi iskolákon kívül, egy 6 osztályú gymnasiumot is, önerejére támaszkodva, fenntartani birt. Nagy és szép tanuság rejlik Szalonta város eddig adott történelmében mely is azon néhány szóban fejezhető ki: „az emberiségnek anyagi jólétben haladása, csak a szabadság és béke termékenyítő befolyása alatt történhetik.“

Magyarázata

e monographia szövegébe zárjel közzé tett számjegyeknek.

¹⁾ Méhes Lajos bihari lakos birtokában létezik Bihar-megye portalis conscriptiója, kiadva hiteles másolatban 1746 novem. 9-én. — **Czime:** Regestrum connumerationis Portarum incl. comitatus Bihariensis anni 1552. **Befejezése:** Praesens Regestrum connumerationis Portarum incl. cottus Bihariensis anni 1552 ex libro Regio, in archivo camerali habito decerptum, collatum, eidemque in omnibus conformem, ac ex ordinatione excelsae camerae hungariae ex officio Registraturae praefatae camerae extradatum esse testor. Posonii 10. novembris 1746. Franciscus Kákonyi excelsae camerae hungariae registrar. (L. S.)

Praesentem copiam suo sub vidimato emanato pari in omnibus continentis et positionibus collatam et conformem esse testor. Posonii sub dieta anni 1754. die 25.-a Juni. Carolus Kereskényi Itae Tabulae Regiae Judiciariae Juratus Notarius.

Nagyon óhajtható lenne, ha Biharmegye ezen levéltárában nem létező okmányt, ha egyébért nem, a három százados multnak a jelenneli statistikai összehasonlítása tekintetéből megszerezné, vagy a Méhes Lajosnál lévő hiteles másolatról lemásoltatná.

²⁾ A porta nagysága törvényeink szerint különböző időkben különbözőleg magyaráztatik. Róbert Károly 1342-ben kiadott a pénzverés és beváltás ügyét szabályozó rendeletében az adó kulcsául szolgáló kapu (porta) alatt egy oly belső

telket ért, melynek kapuján egy szalmás gabonával terhelt szekér bemehet.

V-ik László 1453. II-ik decretumában száz jobbágy kaputól 6 jól felszerelt lovast, egy-két gyalogot kiállítani rendel.

Az 1609. t. cz. 62-ik ágazata szerint egy kapu alatt négy jobbágy vagy 12 zsellér értendő.

A 16^{46/47} t. cz. 36-ik ágazata szerint egy kapu alatt négy négyfogatu, vagy 8 kétfogatu vonójósszággal bíró jobbágy vagy 16 zsellér értendő.

3) Szalonta városának egy kis részét jelenleg Cserének nevezik, valószínűleg a cserlyétől, mely azon helyen a nagy futás idejének tartama alatt ottan felnevekedett.

4) Jóthe Gergely Szalonta kapitányának neve az előtünk levő adatok szerint: „Jothai, Jottai, Jóte, Jóthe és Joty“-nak is iratik. Honnan származott légyen ez a Jothé vagy Jothai, eddig még reá adatunk nincs, valamint arról sem, minő vallást követett, és ha valljon magzatokat hagyott-e maga után hátra?

5) Kuperniczky Nagy Andrást úgy Horváth Mihály, mint Szalárdi csak Nagy Andrásnak nevezik. Ez utóbbi azt adja róla: „Nagy András Bajom Sákát (helyesebben Zsákát, falvak Biharmegyében) bírja vala, és hogy testében nagy erős termettel és vitézi bátorsággal birna.“ Mi, kik Kuperniczky Nagy Andrásnak hiteles másolatban létező adomány, és egyéb birtok leveleit Semsey Sándor egyenes utódja által kézbesítve átlapoztuk, ezen Nagy Andrást mindenütt Kuperniczky Nagy Andrásnak találtuk. És úgy hisszük, hogy a „Nagy“ név csak phisikai nagy és erős termeténél fogva ragadt reá, s valódi neve Kuperniczky volt.

6) Kővári László szerint Bethlen Gábor fejedelem végső napjaiban Toldi Györgyöt 1629 junius 5-én a bolyai kastélylyal ajándékozá meg. A Toldi-monda nyomozóinak figyelmébe ajánltatik e körülmény; — mert ez a bolyai kastélylyal megajándékozott Toldi György senki más, mint Szalontának egykori ura, és egyéb lehető érdemei között valószínűleg azért ajándékoztatott meg a bolyai kastélylyal, mert a fejedelem óhajtására Szalontát a Kölesér m.-városával megajándékozott hajduknak bocsátotta át, és így a dicső emlékezetű

fejedelmet a véghelyek felállításában áldozat készséggel gyámolította.

7) Bethlen Gábor fejedelem által megneemesített szalon-tai hajdu-cathalogistáknak nevei betűrendben következők : **Ab**rányi Boldizsár, **Abrányi** Mihály, **Abrányi** János, **Ács** Benedek, **Ács** János, **Ács** Lajos, **Bana***Mátyás, **Bakó** János, **Bakos** Tamás, **Bartos** Imre, **Basasági** János, **Barkó** Dániel, **Bajó** János, **Balog** György, **Baniz** Gáspár, **Balog** Mátyás, **Balog** Péter, **Bársoni** István, **Bessenyei** János, **Bereczki** Mátyás, **Bessenyei** Balázs, **Békessi** Lajos, **Bernáti** János, **Biró** Ferencz, **Boda** Gergely, **Borbély** János, **Borbély** Lukács, **Boros** Péter, **Boros** András, **Borogatós** Mihály, **Bonczos** János, **Budai** Albert, **Buz** Márton, **Csapó** András, **Csapó** Gergely, **Czernáky** Mihály, **Czezőlek** Sebestyén, **Csikos** Péter, **Csikos** Pál, **Csizmadia** Balázs, **Csizmadia** János, **Czipó** János, **Csizmadia** Mihály, **Csiszár** Jakab, **Czomor** Mihály, **Czomboli** István, **Czomboli** Mátyás, **Csorvási** Márton, **Csút** János, **Csukás** István, **Csukás** Péter, **Csút** Ferencz, **Csurka** János, **Darvas** Gergely, **Daróczi** Lajos, **Dári** Balázs, **Dalos** János, **Deres** János, **Dombi** Balázs, **Domján** István, **Dorong** Pál, **Egri** István, **Egeresi** Gergely, **Erdélyi** András, **Erdélyi** Mihály, **Erdélyi** János, **Egüd** Gergely, **Elekes** Mátyás, **Eösi** János, **Eösi** Ferencz, **Eökrös** Péter, **Eszes** László, **Fár** István, **Farkas** András, **Farkas** Mihály, **Fazekas** András, **Fazekas** Lajos, **Fazekas** Gergely, **Fazekas** István, **Fejes** János, **Fekete** Mihály, **Fekete** Lajos, **Ferenczi** János, **Ferenczi** László, **Fodor** István, **Formás** Imre, **Formás** Mihály, **Futó** István, **Füstös** Gergely, **Garzó** Tamás, **Garzó** Mihály, **Gazdag** Tamás, **Gelény** István, **Gindáj** András, **Gombos** Mihály, **Gombi** Zsigmond, **Gyomai** János, **Gyurka** Mátyás, **Horvát** Balázs, **Horvát** István, **Jámbor** András, **Jóthe** Gergely, **Ifjú** Pál, **Jenei** Ferencz, **Jenei** Bálint, **Kádár** Tamás, **Kakuti** János, **Kallós** István, **Kanaszló** Lajos, **Kraszó** Gergely, **Kenéz** Mihály, **Kenéz** Gergely, **Kerekes** János, **Keresztesi** János, **Kőkei** Imre, **Kis** János, **Kis** György, **Kis** Gáspár, **Kis** Mihály, **Kis** János, **Kis** Ferencz, **Kis** Tamás, **Kopácsi** Gáspár, **Kozma** Benedek, **Kozma** Lajos, **Kovács** István, **Kovács** Mátyás, **Kovács** Lajos, **Kovács** Márton, **Kovács** Mihály, **Kovács** Péter, **Köleséri** Bálint, **Kövesdi** Demeter, **Kun** János, **Kun** Mátyás, **Lada** Péter, **Lakatos** István, **Lénárd** Balázs, **Lesi** János, **Lelek** Ferencz, **Literáti** István, **Literáti** Bá-

lint, Madarászi Mihály, Madas János, Magyar Gergely, Madas Mihály, Magyar Gergely, Mátyási Gergely, Mátyási Péter, Makai Gergely, Makai Balázs, Makai Pál, Mészáros Péter, Mészáros János, Méhes Mátyás, Meszei János, Mike Lajos, Mike László, Moldvai Gergely, Molnár János, Molnár Gergely, Molnár Mihály, Nagy János, Nagy Pál, Nagy Mihály, Nagy Márton, Nagy András, Nagy Mátyás, NagyDemeter, Nagy Balázs, Nagy István, Nagy János, Nagy Lőrincz, Nemes Márton, Nemes Péter, Nyilas Mihály, Oláh Dániel, Oláh Gergely, Oláh Benedek, Olasz Péter, Oláh Lajos, Orbán János, Pap János, Pap Gergely, Pethe Mihály, Pethe István, Rádi András, Román János, Rosos Pál, Ságghi János, Sándor Pál, Sas János, Sarkadi János, Sándor Mihály, Szántó Gáspár, Szántó János, Szász Eliás, Sas Balázs, Salánki Mátyás, Simándi János, Soós Lukács, Somosi János, Soós András, Stankó István, Seres Mátyás, Szabó Balázs, Szabó Mihály, (Sentei) Szabó Gergely, Szabó János, Szabó Mihály, Szabó András, Szabó Péter, Szecse Gáspár, Szentei Gáspár, Szalai János, Szegedi Mihály, Szegedi Imre, Székely István, Széphelyi János, Szőjs János, Szilágyi Mihály, Szilágyi István, Szilva István, Szilva Jakab, Szilva Mihály, Szoszakai Lajos, Szücs István, Szücs Lukács, Takó Gergely, Takó János, Teleki Pál, Telegdi Balázs, Teleki Mihály, Tenkei Mihály, Torma Somogyi János, Tót Balázs, Tót Mátyás, Tót János, Tót András, Tót Lajos, Tót István, Török László, Török János, Turi Péter, Tüzkői János, Zelemi István, Zuh Lajos, Zuh István, Zsadányi Péter, Valais István, Ványai Pál, Vajda János, Varga Gergely, Varga Péter, Varga István, Varga Mihály, Veér István, Venyike Mátyás, Veres Lukács, Veres Márton, Veres Péter, Veres Gergely, Virág Ferencz, Vízközi János.

8) Az Arany család armalis levele. „Nos Georgius Rákóczy dei gratia princeps Transilvaniae et cetera. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod nos cum ad nonnullorum fidelium dominorum consiliariorum nostrorum singularem propterea nobis factam intercessionem: tum vèro attentis et consideratis fidelitate fidelibusque servitiis meritis fidelium nostrorum strenuorum Joannis et Francisci Arany de Nagyfalú, quae ipsi nobis et huic regno nostro Transilvaniae ac principibus ejus

legitimis praedecessoribus videlicet nostris in omnibus regni necessitatibus juxta virium suarum exigentiam fideliter exhibuerunt, et impenderunt exhibiturosque et impensuros ipsos deinceps quoque minime diffidimus. Eisdem igitur Joannem et Franciscum Arany de statu et conditione plebae ac ignobili, in qua nati exstiterunt, si subditi aliorum non fuerunt ex speciali gratia nostra et potestatis nostrae plenitudine eximendos, ac in coetum et numerum verorum ac indubitatorum regni nostrae Transilvaniae et partium Hungariae eidem adnexarum nobilium adnumerandos, aggregandos, coepandos et adscribendos duximus & &. Datum in Civitate nostra Alba Julia die 10-a mensis may anno domini 1634. G. Rákóczy m. p. Stephanus Kovaczoczy m. p. Cancellarius.“

A fent nevezett Arany Ferencznek fia volt Sámuel, ennek fia János, ennek fia György, ennek fia György, és ennek fia Arany János a koszorus költő.

⁹⁾ Nem osztjuk egészben azon erősen sujtó ítéletet, melyet Struve Gusztáv világtörténelmében (Koburg 1865. 8. könyv 254. lap) e korszakra vonatkozólag kifejez. „Ha kérdjük: kik a nagy birtokosok Austria-, Cseh- és Magyarországon, reá felelet ez: a hőhérok és papok szolgálinak unokái, kiknek segélyével II. és III. Ferdinánd, különösen pedig I. Leopold azon országokat a leglealacsonyítóbb alárendeltség állapotába helyezte. Vallásos üldözésdüh, árulás, gyilkolás és a poroszlói szolgálat minden nemei valának a czimek, melyek alapján ők az osztrák birodalom legvirágzóbb részeinek birtokába jutottak, unokái azon egyedárusok és kameralistáknak kik megmérhetlen kincseiket összelopdosták, csalták és zsebelték. Valóban, a világ minden nemesei között az osztrákok lehetnek legkevésbé büszkéek eredetükre. Azon hercegek, grófok és bárók neveit, kik ily módon jutottak magas álláshoz, nagy megtiszteltetés és gazdagsághoz, egyenkint itten fel nem jegyezhetjük. Utaljuk az olvasót Vehse „az osztrák udvar és nemesség“ történelméhez, mely is minden kíváncsi részleteket legszabatosabban tesz közzé.“

¹⁰⁾ Így szól a letett esküről a bizonyítvány: „Nos N. N. Vice Comes, Judices nobilium, Tabulae Judiciariae assessores &. Comitatus Bihariensis: Damus pro memoria tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod cum

nos ao currente 1775. die 5-a januarii & una fuissemus constituti; eotum Constantinus Rozvány graecus et quaestor Szalonthaiensis uxoratus a plurimis jam annis in Hungaria existens, antea Portae Ottomanicae subditus nostram personaliter comparens in praesentiam semetque subditalem Caesareo Regiam amplecti velle sponte, ac benevole declarans, atque in conformitate clementissimarum ordinationum regiarum, mansionem suam in Regno hocce stabilire cupiens, iuramentum fidelitatis coram nobis deposuerit; quod in idioma latinum genuine translatum est tenoris, ac continentiae sequentis. „Ego N. N. juro per Deum vivum & &. Datum ex Sedria nostra causarum civilium revisoria Die 8-a Januarii 1775. in Eppali Oppo Várad-Olaszi cont. celebrata. Lect. Extrad. per ord. not. Josephum Beliczay m. p. (L. S.)

¹¹⁾ A régibb időszakról két jegyzőkönyv, bőrbe kötött nagy quart diarium forma, maradt reánk. Hogy ezek a nagy tűzvész alkalmával a városházánál el nem égtek, azt mutatja, hogy valamelyik magán polgár elődje vitte el azt a városházától. Az egyik jegyzőkönyvet a tanácsjegyzők vezették 1717-től 1765-ig, — a másikat az 1741-től fenállott hadnagyi szék jegyzői ezen évtől 1762-ig. — Mindkét jegyzőkönyv jelentékenyebb események, vagy dolgokról alig tesz említést, mi még is benne fontosabbnak találtatik e monographiánkba „jegyzőkönyvi kivonat“ megnevezéssel átvettük. E jegyzőkönyvek mindazáltal birnak némi érdekességgel, mennyiben ezek alapján a főbirák és jegyzők nevei, a hadnagyi szék időszakáról pedig a hadnagyok nevei időrend szerint kimutathatók lennének.

¹²⁾ A Szalontára beköltözött újabb lakosoknak nevei beütiendben régibb lakhelyük megnevezésével, kivonva az 1725 aug. 30-án felvett tanuvallomási jegyzőkönyvből: Ács Demeter Szöllös. Bakos Péter Ecsed, Balog Márton, Ferencz, István, Bátorból, Balog István R.-Böszörményből. Balog István, János Vadásról, Bene János Vadásról, Baranyi Mihály Vadász, Bereczki Máté Bököny, Bereczky György és Máté Vadász, Biró István Szamosköz, Bódi István Bököny, Bondár Mihály és Sámuel Vadásról Bódi István Nádudvarról, Bereczky András R.-Böszörményből, Boldog Gergely Roffról, Barna János Madárról, Bodnár Mihály Micskéről, Borsos Pál Zsa-

dányból, Balkányi Mihály Balkányból, Bort János Madáról, Bökönyi György Szoboszlóról. **Csete** István Bökönyből, Csete István Erdélyből, Csepregi István Belzerindről, Csizmadia András R.-Böszörményből, Czégély Balázs Micskéről, Czégély András, Mihály és János Micskéről, Csizmadia Mihály, Csete János, **Deák** István Erdélyből, Debreczeni István Vadászról, Doba István Erdélyből Mogyorókerékről, Dékány András Tulka, **Fábián** Mihály Püspöki, Fenesi Miklós Gyanta, Fazekas György Vadász, Fekete Ferencz Háromszék, Fekete István Micske, File István R.-Böszörmény, Fónagy István Báthor, **Gál** András Szamosköz, Gajdos János Mada, Göndör János Micske, Gyulai Ferencz Erdély, Gyulai György N.-Zerind, **Hajdu** István Bököny, Hajdu István Vári, Hajdu Márton Nádudvar, Horvát György Szoboszló, **Jámbor** Tamás Tulka, **Ilyés** János Szent-Mihály, **Kálmándi** János Ecsed mellől, Kajtor István és Mihály Böszörményből, Kertmegi János Erdély, Kertmegi János és István Bököny, Kecskés Tógyer Pataösi, Kelemen György Vadász, Kenéz Tamás, István Nádudvar, Kis Imre Lovas, Kis János Bököny, Kis István és Mihály Ant, Kis Imre, János és Gergely Vadász, Kis András Tulka, Kis Szilágyi Nádudvar, Katona Mihály, Kovács István Vadász, Kovács Péter Tenke, Kovács Márton és Péter Ibrány, Kovács Zsigmond Erdély, Kósa Gergely Nyir, Körösi János Mándok, **Ladányi** János Szöllös, Lipták Mihály Sarkad, Lukács István Veresegyháza, **Mátyási** Mihály Dalmi, Madarász Albert Debreczen, Máté István R.-Böszörmény, Mikó István Fenes, Molnár György Ujváros, Murvai János R. Böszörmény, Nagy Mihály Békás-Ösi, Nagy Cs. János Léta, Nagy Miklós Ujfalu, Nagy János Sarkad, Nyiri Ferencz, Vadász, **Oláh** Miklós Vadász, Oláh Mihály és Márton Érsekapáti, **Pál** András Szilágy, Patolcs István Micske, Péter János Váncsod, Petrovai György Nagy-Almás, Púzen János Vadász, **Szabó** Tamás Léta, Szabó János és Ferencz Vadász, Szabó János és József Bátor, Szabó Mihály Szoboszló, Szabó Ferencz Bogamér, Szabó János és Mihály Erdély, Szabó József Csömeg, Szél János és András P.-Ladány, Sajti János Szovát, Szakács István, Sárközi György Bököny, Szakács István Erdély, Sarkadi István Böszörmény, Szakács István Bél-Zerind, Szép István Szt.-Mihály, Semsei András Kraszna Ujfalu, Sípós György Salánk, Szilágyi János Szilágyi Kőke András

Vadász, Szöllősi István Zaránd, Szigeti Miklós Csömeg, Tanka András Váncsod, Tót András Mándok, Tolnai András F.-Gyarmat, Torma Mihály Debreczen, Törös István Nyir, Tógyer Péter Ősi-Pata, Vadi István Szilágy, Vári Sámuel Ujfalu, Varga István Kálló, Varga Mihály Ujváros, Varga István Szent-es, Varga Mihály Sebes, Vas Gergely Tulka, Vékony János és András Madarász, Veregyházi János Kállóból.

¹³⁾ Szalontán még jelenben is szokás a gyávát, magával tehetetlent „te Ibrányi“ szóval gunyolni. E gunyszó eredetét Szalonta történelméből veszi.

Az 1634-ik évi, e monographia szövegében leírt szalontai csata alkalmával Ibrányi Mihály, a fejedelem rokona, Csomaközi András halála után Várad várának alkapitánya, különben is katona személy lett volna a Szalonta alatt összevont hadseregnek vezére: de a vezérséget — mint fiatalabb — Kornis Zsigmond biharmegyei főispánnak átengedte: ez pedig azt elfogadni vonakodott, — Szalárdi szerint, — „mint-hogy neki semmi nem parancsoltatott vala, a generálissághoz magát avatni nem akarja vala.“ Ebből nagy zavar támadt. A fegyveres nép zajongni kezdett, árulókat emlegetett, és egymásra tör, „ha az becsületes ur Kornis Zsigmond sok szép intő beszédével, becsületes ősz szakálára téve fogadásokat, meg nem csendesíti vala őket.“

Monographiánk szövegében fentebb leírtuk az öreg Kornis Zsigmond hős bajnok tettét; de elhallgattuk Ibrányi Mihály gyávaságát. — Midőn a Kornis Zsigmond által vezetett biharmegyei had a jancsárok szekérvárától visszavetettetett, Ibrányi Mihály legfutósabb lovára kap, s oly gyorsan vágztatott Váradnak, hogy éjjeli 10 óra körül már Várad vár kapuján zörgetett s a fejedelem asszonyinak Bassa Mihály éték fogója által beizenteté a Szalonta alatt szenvedett nagy vereséget, és a töröknek a sereg hátán Várad felé nyomulását: mi pedig éppen ellenkezőleg történt.

Ezért csufolja a szalontai lakosság, még mai nap is a gyávát: „te Ibrányi.“

S a j t ó h i b á k.

---

2 lap, felülről	11. sor végén	s minden	helyett	s mindez	teendő.
2 " "	14. " "	képezve	"	képezte.	"
14 " "	8. „ közepén	Masszai	"	Massai	"
18 " "	16. " "	ha hamuvá	"	hamuvá	"
22 " "	1. „ elején	lanyaépületeinek	"	tanyaépületeinek	"
32 " "	9. „ végén	általadott	"	által adott	"
45 " "	21. „ elején	illi ne	"	illinc	"
61 „ alulról	6. „ végén	eiusdem lai	"	eiusdem loci	"
62 " "	3. „ közepén	ennek	"	ennél	"
64 „ felülről	14. " "	de aztán	"	de ezután	"
77 " "	5. „ elején	ékelővel	"	ekelőval	"
80 " "	7. " "	leveleinek	"	leveleivel	"
106 " "	12. „ közepén	Fáty István	"	Fási István	"
107 „ alulról	5. „ végén	conterentur	"	censerentur	"
109 " "	11. „ közepén	praemissae	"	praemissa	"
111 „ felülről	3. „ elején	vallásbani	"	vallásban	"
114 " "	11. " "	erictiot	"	evictiöt	"